म. ग्रं. सं. ठाणें
विषय काव्य
क्र. २४०८

वऱ्हाडी लोकगीते

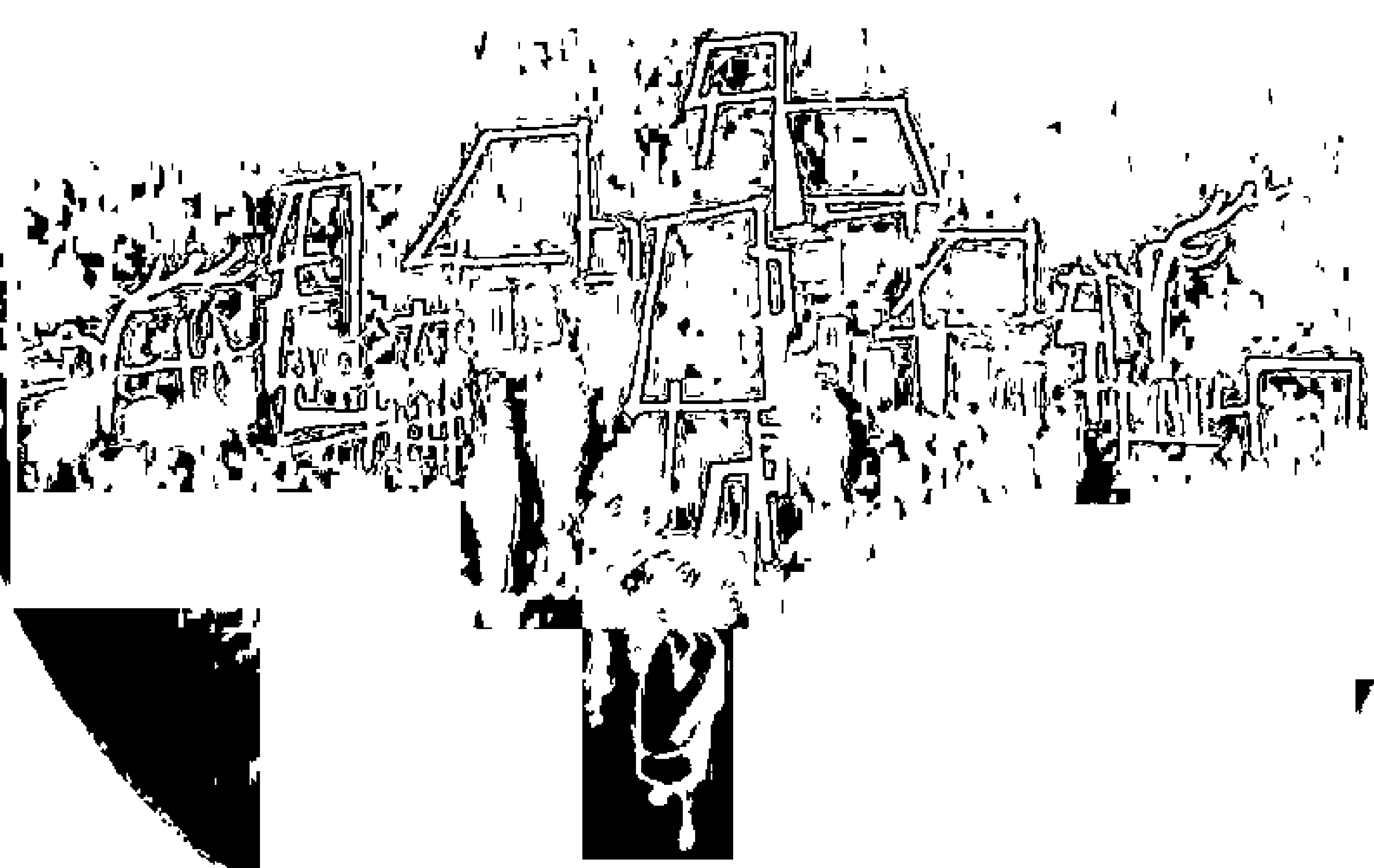

REFBK-0022760
REFBK-0022760

संग्राहक

पांडुरंग श्रावण गोरे

प्रस्तावना लेखक

डॉ. यशवंत खुशाल देशपांडे

वऱ्हाडी लोकगीते

— संग्राहक —

पांडुरंग श्रावण गोरे

— प्रस्तावना लेखक —

डॉ. यशवंत खुशाल देशपांडे

REFBK-0022760

REFBK-0022760

मूल्य पंधरा रुपये

सेवा प्रकाशन, अमरावती २

प्रकाशन क्रमांक :– ६३

प्रकाशक –

कु. नलिनी चौधरी,
सेवा प्रकाशन, अमरावती २
४४४६०२ (महाराष्ट्र)

द्वितीयावृत्ती :– दि. ११ ऑक्टोबर १९७८

सर्व हक्क– लेखकाकडे

मुद्रक :– व. म. गुप्ते,
व्यवस्थापक :– वि. गो. जोशी (तिवसकर)

सुभाष मुद्रणालय,
तपोवन–अमरावती

मूल्य – १५ रुपये

== अनुक्रमणिका ==

विषय	पृष्ठ
अनुक्रमणिका	३
दुसऱ्या आवृत्तीबद्दल थोडेसे	५
निवेदन	६
प्रस्तावना	८
१ पहिली माही ओवी	२५
२ सोडा वाट कृष्णदेवा !	२६
३ यमुनेचं पाणी थोडं	२८
४ वेणी घातली हातांनी	३०
५ पंढरी बहू लांब	३१
६ पंढरपुरांत	३२
७ सीता गेली वनवासा	३४
८ झाले सार रातोराती	३६
९ जळे लंका रावणाची	३८
१० गुरूपूजा	३९
११ कुठं उचलला मठ	४१
१२ देवाच्या देवळात	४२
१३ उगवला नारायण	४४
१४ पाणी वरून पडते	४५
१५ सकाळच्या प'हरी	४६
१६ पाहे वाट गोविंदाची	४८
१७ लाल महालाचा दिवा	४९
१८ केले दान जाते वाया	५०
१९ भावांनी बहिणी नेल्या	५१
२० बाळ पोटी सामावला	५२
२१ नेले अशुद्ध डोण्यात	५३
२२ मोठ्याचा नवरदेव	५५
२३ नार पुत्रानं भाग्यवंत	५६
२४ कोणी पाहिला सुखात	५७
२५ करे नार येरझारा	५८
२६ जिलवी तार तोडे	५९
२७ माहेरा गेली राणी	६०
२८ झाल्या तिन्ही सांजा	६१
२९ सखू बहीण सतीची	६२
३० कुंडाची महती मोठी	६३
३१ सखा माहा गेला वाया	६३
३२ भरल्या बाजारात	६४
३३ गोरीनं छंद केला	६६
३४ कसारीण बाईस	६७
३५ घाले कोण रोज फेरी	६८
३६ वरमाय जागी करा	६९
३७ उपाशी गेले दादा	७०
३८ गोरीला लागे पान	७१
३९ पितळी पलंग	७२
४० गाळे आसू मोरावाणी	७३
४१ पारध्या दादास	७५
४२ डोळा भरून पाहीन	७६

विषय	पृष्ठ
४३ पुढं पारणं फिटलं	७८
४४ नीळकंठ झाडावर	८०
४५ उजेड महालात	८२
४६ शेजारीण बाईस	८४
४७ गावाला गेले बाई	८५
४८ गाईचं गोठाणं	८७
४९ नाही कपाळ रंगलं	८८
५० माहा जीव गेला	९१
५१ पूस पाय रुमालानं	९३
५२ मोजे वाघिणीच्या दाढा	९४
५३ जाणं शेवटी एकलं	९६
५४ जाळी उरल्याची गुंफ	९७
५५ माझे दोन्हीकडे नेत्र	९९
५६ भाऊजी म्हणा राम	१०१
५७ एका कुशोचे वैरी झाले	१०२
५८ मिठाची झाली लाही	१०४
५९ करे शेवट साजरा	१०६
६० अहुळी मरण	१०७
६१ माळयाच्या वाडीत	१०८
६२ राखण देव शिरी	१११
६३ पराया नारीसाठी	११२

विषय	पृष्ठ
६४ जहरी नाग बाई	११४
६५ पिंजरा पडे सुना	११५
६६ माहेरा जाते बाई	११८
६७ आवळी आलो फुला	१२०
६८ मंजुळ पायी बाजा	१२२
६९ पहिल्यानं गरवार	१२४
७० काय वहिनी मनात	१२५
७१ मैनाचे ओले केस	१२८
७२ फूल वाहते नाजुक	१२९
७३ राजा कसा भुलवला	१३०
७४ लाल कुसुंबी पागोटो	१३२
७५ उभ्या मांडवाचे दारी	१३४
७६ माह्या आईनं म्हाणलं	१३६
७७ सासऱ्याला जाता	१३८
७८ सूर्या डोलला दिवसा	१४०
७९ उदार सती जीवा	१४२
८० टांगा अंगणी बंगई	१४४
८१ हासत सख्या उभा	१४५
८२ नाव घे म्हाणकरिणी	१४६
८३ डोळे वाटेकडे राहे	१४८
८४ उभे महादेव पारावती	१४८
८५ कोण्या शेवट गतीला	१५०

दुसऱ्या आवृत्तीबद्दल थोडेसे—

कविवर्य पां. श्री. गोरे यांची 'वऱ्हाडी लोकगीते' यवतमाळच्या शारदाश्रम ग्रंथमालेचे १७ वे पुष्प म्हणून यवतमाळहून १९४२ साली प्रकाशित झाली होती. त्यावेळी हे पुस्तक दीड रुपयात दिले होते. प्रकाशक म्हणून श्री नारायण नागोराव हूड यांचे नाव होते व छपाई श्री. सोमेश्वर प्रेस अमरावतीचे प्रोप्रायटर श्री. प. वि. जोशी यांनी केली होती.

नागपूर विद्यापीठात लोकसाहित्याची प्रश्नपत्रिका स्नातकोत्तर अभ्यासक्रमात एकदोन वर्षांपूर्वी ठेवण्यात आली. तीत 'वऱ्हाडी लोकगीते' या पुस्तकाचा समावेश करण्यात आला. परंतु हे पुस्तक उपलब्ध नसल्याने आमच्या प्रकाशनाने याबाबत पुढाकार घेतला. इच्छा असूनही आर्थिक अडचणींमुळे हे पुस्तक लवकर काढता आले नाही.

या दुसऱ्या आवृत्तीसाठी दोन शब्द लिहावे अशी विनंती खुद्द कविवर्य पां. श्री. गोरे यांना केली. परंतु त्यांनी नम्रपणे कळविले ते असे— " पहिल्या पुस्तकास पूज्य आप्पासाहेब देशपांडे यांची मौलिक प्रस्तावना असल्यामुळे दुसरी प्रस्तावना असण्याची आवश्यकता नाही. सध्या प्रकृती म्हणण्यासारखी समाधानकारक नाही. "

या पुस्तकाच्या पहिल्या आवृत्तीला श्री. नारायण नागोराव हूड यांनी लिहिलेले ' निवेदन ' व श्री. यशवंत खुशाल देशपांडे यांची दिलेली प्रस्तावना जशीच्या तशी या आवृत्तीत छापलेली आहे.

अमरावती,
ता. २ ऑक्टोबर १९७८.

— प्रकाशक

* निवेदन *

शारदाश्रम ग्रंथमालेतील हे सतरावे पुष्प महाराष्ट्र-रसिकांस सादर करताना मला अत्यानंद होत आहे. या गीतांचे संकलनकार **श्री. पां. श्रा गोरे** हे प्रसिद्धिपराङ्मुखतेच्या गुणामुळे विशेष नावाजलेले नसले तरी, विदर्भाचे एक प्रतिभासंपन्न कलावंत कवी आहेत. 'बोबडे बोल' व 'वाणीचा हुरडा' या दोन रसाळ काव्यसंग्रहाचे प्रकाशन करून, काव्य–यशाच्या मानाचे शेलापागोटे त्यांनी अगोदरच मिळविले आहे. प्रस्तुत गीतांचा लवकरच स्मृतिशेष होणारा 'कच्चा माल' वऱ्हाडातील काही भागांत फिरून देशमुख, पाटील, किसानवर्ग, गुराखी इत्यादिकांकडून त्यांनी परिश्रमाने मिळविला. अत्यंत विस्कळित असलेली गीते, त्यांचे चरण, वा अर्धचरण यांचो चोखंदळपणे विषयवारी करून, प्रत्येक कवितांना साजेसे मथळे देऊन, योग्य ठिकाणी योग्य ओळी वा शब्द उपयोजून, त्यांच्याभोवती असलेल्या 'कैचणकचऱ्या'तून त्यांनी सौरभशाली फुले टिपलेली आहेत. शिपल्याच्या जोडीतील इतस्तत: विखुरलेल्या, अर्ध मौक्तिकावस्थेतील मलीन वालुका–कणिकांवर, चुनखडीसारख्या द्रवाचे संस्करण करून '**कालव**' ज्याप्रमाणे त्यांचे तेजदार मोत्यांच्या जाळ्यात रूपांतर करतो, तोच अव्वल दर्जाची कुशलता, या बाबतीत संकलनकारांनी दाखवलेली आहे, असे मला वाटते !

देशमुखादि वऱ्हाडी लोकांच्या सामाजिक चालीरीती, कौटुंबिक घटना, घरगुती कुळकथा, कणखर ऋजू जीवनक्रम वगैरेची विविध प्रतिबिंबे या काव्यात हुबेहूब उमटलेली आहेत. उच्च वर्गातील सुखवस्तू मराठ–मोळ्या रमणींनी रचलेल्या गीतांचे बहुश: हे संकलन असल्यामुळे त्या स्त्रियांत दृग्गोचर होणारा शालीन रुबाब या गीतांतही भरून राहिलेला आहे. त्यांत उच्छृंखल उन्मादता नसली तरी अभिजात अभिरुचीस रुचणारी आर्तता पूर्णांशाने रिंगण घालून राहिलेली दिसेल. स्त्रियांनीच स्त्रीस्वभावांच्या गोफाचे पीळ कलाकुसरीने विणलेले वा

उकललेले असल्यामुळे, या सहजस्फूर्त गीतांना नाटकी कृत्रिमतेचा वास चुकूनदेखील येत नाही. या कलाकृतींतील अर्थ स्त्रियांच्या अनुपम रूपाप्रमाणे लोभनीय असून, नादमाधुर्य त्यांच्याच किन्नरस्वराप्रमाणे श्रवणसुभग आहे ! चालीचा एकजिनसीपणा जाणवतो; पण एक-तारीच्या एकच एक षड्ज सुराप्रमाणे ऐकायला तोही अवीट लागतो !

वऱ्हाडी भाषेच्या या प्रातिनिधिक ग्रंथाचे, प्रसिद्ध विद्वान इतिहाससंशोधक श्री. य. खु. देशपांडे. एम. ए एल्एल् बी. यांनी मूलग्राही समालोचन केलेलेच आहे; त्यामुळे मला आणखी जास्ती काही सांगण्यासारखे नाही.

शारदाश्रमचे अध्यक्ष लो. नामदार अणे यांनी खास ग्रंथप्रकाशनाकरता पाचशे रुपयांची उदार देणगी दिली. त्यांतून ३२५ रु. चा खर्च प्रस्तुत संग्रहाकरता झालेला आहे. लोकनायकांचे याबद्दल आभार मानणे अगदींच औपचारिक दिसत असले, तरी त्याचा कृतज्ञतापूर्वक उल्लेख केल्यावाचून मात्र राहवत नाहीं सोमेश्वर प्रेसचे मालक श्री. आबासाहेब जोशी यांनी पुस्तकाच्या छपाईचे काम आस्थापूर्वक व आकर्षक करून दिले, त्याबद्दल त्यांचेही आभार मानणे आवश्यक आहे.

श्री. गोरे यांनी वऱ्हाडी भाषेचे वैभव रक्षिण्याची बहुमोल सेवा केली याद्दल त्यांना महाराष्ट्र–रसिक गौरवाचे धन्यवाद देतीलच; पण असा मौलिक ग्रथ त्यांनी शारदाश्रमास प्रकाशनार्थ देऊन त्याची लोकप्रियता वाढविण्यास सहाय्य केले, याबद्दल संस्थेचा कार्यवाह या नात्याने मी तूर्त तरी त्यांचे हार्दिक आभार मानून लेखणीस विराम देतो.

— नारायण नागोराव हूड,

बी. ए. एल्एल् बी.

‘ परागकर्ते ’ यवतमाळ

प्रस्तावना

१. संग्रहकार श्री. गोरे :–

शारदाश्रम, यवतमाळ या संस्थेतर्फे लोक-वाङ्मयाचे संशोधन आणि त्याचा अभ्यास चालू आहे, त्याचे दृश्यफल म्हणजे "वऱ्हाडी लोकगीते" हा ग्रथ होय. वऱ्हाडातील सुप्रसिद्ध कवी आणि शारदाश्रमाचे एक उत्साही सदस्य **श्री. पांडुरंग श्रावण गोरे** यांनी वऱ्हाडात विशेषत: उमरावती आणि यवतमाळ जिल्ह्यात फिरून अनेक स्त्रियांच्या तोंडून गाणी ऐकून ती जशीच्या तशीच उतरून घेतली त्यांनी केलेला हा संग्रह बराच मोठा आहे; तथापि त्यांतील निवडक ८५ गीते एकत्र करून ती शारदाश्रमाचा स्वीयग्रंथ म्हणून प्रकाशित करण्याकरिता त्यांनी संस्थेच्या स्वाधीन केली. त्यांच्याच संमतीने, संस्थेने या ग्रंथास प्रस्तावना लिहिण्याचे काम माझ्याकडे सोपविल्यामुळे ते मी अत्यानदाने करीत आहे. **श्री. गोरे.** यांनी ज्या समाजातून ही गीते गोळा केली त्या समाजाचे ते एक घटक आहेत; व ज्या बोलीत ही गीते आहेत, तीच त्यांची मायबोली असल्यामुळे, हे संग्रहाचे कार्य त्यांनी आपुलकीच्या भावनेने मोठ्या उत्साहाने केले आहे.

२. मराठीच्या पोटभाषा आणि प्रस्तुत गीतांची भाषा:–

आपणास शहरांतून लोक-वाङ्मयाच्या विस्तृततेची आणि विविधतेची इतकी कल्पना येत नाही. परंतु ज्यांना शहर सोडून खेड्यात जाऊन राहण्याची आणि तेथील बहुजनसमाजाशी, काही दिवस तरी, एकरूप होण्याचा प्रसंग आला त्यांना या गोष्टीची पूर्ण जाणीव होते. महाराष्ट्राच्या विस्तृत मर्यादेमध्ये, मराठीच्या अनेक पोटभाषा नांदत असल्यामुळे हे लोक–वाङ्मयही निरनिराळ्या पोटभाषेतून विखुरलेले आढळून येते. डॉ. **ग्रियर्सन** यांनी आपल्या भाषा पाहणीमध्ये वऱ्हाड-मध्यप्रांतात १९ आणि दक्षिण महाराष्ट्रात १९ अशा मराठीच्या, एकूण ३८ पोटभाषांची नोंद केली आहे. प्राचीन विदर्भ म्हणजे, नागपूर मराठी प्रांत, वऱ्हाड, निजामचा मराठवाडा आणि पूर्व खानदेश, या भागातसुद्धा नागपुरी, वऱ्हाडी, घाटावरची (बालाघाटी) आणि खानदेशी इतक्या प्रमुख पोटभाषा येतात. नागपूर मराठी प्रांत

म्हटला तरी खास नागपुरी आणि चांद्याचे असे दोन भाग पडतात. नुसते वऱ्हाडसंबंधानेच बोलावयाचे झाले तर तेथेही आपणास पोट-भाषेची एकवाक्यता दिसून येत नाही. वणी, पांढरकवडा हे तालुके चांद्याच्या भाषेशी संलग्न आहेत. उलट जळगाव, चिखली, मलकापूर या भागांत खानदेशी भाषा जवळ आहे. पुसद, वाशीम या तालुक्यांतील भाषा घाटावरील भाषेशी संमिश्र आहे. उमरावती जिल्हा, अकोल्यातील काही भाग, यवतमाळ जिल्ह्यातील यवतमाळ, दारव्हा हे तालुके यामध्ये राहणारे लोक जी भाषा बोलतात तिलाच वऱ्हाडी पोटभेद म्हणता येईल. या पोटभाषेत सुद्धा ब्राम्हण इत्यादी पांढरपेश्यांची बोली आणि कृषिप्रधान वर्गांची बोली असे दोन प्रमुख उपभेद मानता येतील. प्रस्तुत ग्रंथातील गीते **श्री. गोरे** यांनी विशेषत: देशमुख, पाटील उच्च आणि कुलीन घराण्यांतील स्त्रियांकडून आणि प्रसंगविशेषी सामान्य कास्तकार आणि मजूर इत्यादिकांच्या स्त्रियांकडूनही मिळविली आहेत. या कारणामुळे पांढरपेशी वर्गाच्या वऱ्हाडी भाषेशी या गीतांची भाषा थोडयाशा फरकाने जुळती आहे.

३. पोटभाषेचा जिवंतपणा:-

येथे ही गोष्ट नमूद करणे अवश्य आहे की, अखिल महाराष्ट्राची ग्रांथिक भाषा आणि सुशिक्षितांची बोली ही सामान्य असल्यामुळे आणि वऱ्हाड-नागपूर प्रांतात पुरुषांच्या आणि स्त्रियांच्याही शिक्षणाचा प्रसार झपाट्याने होत असल्यामुळे, सुशिक्षित स्त्रीपुरुषांची भाषा एकाच वळणाची होत चालली असून त्यांच्यापुरता तरी पोटभेद लुप्तप्राय होत चालला आहे. आपली पोटभाषा आपुलकीने राखून ठेवण्याची क्षिती बाळगणारे **कै. मोरोपंत, अभ्यंकर, डॉ. केशवराव दफ्तरी** याच्यासारखे प्रथितयश विद्वान केवळ अपवाद म्हणून आपणास दाखविता येतील. तथापि सुशिक्षितांना सुद्धा बहुजन समाजाशी व्यवहार करताना पोटभाषेचा अवलंब करावा लागतो. पोटभाषा जिवंत ठेवण्याचे कार्य बहुधा स्त्रिया आणि बहुजन समाज यांच्याकडून अखंड चालू असते;

आणि पोटभाषांची तुलना करताना त्यांच्याच भाषांचा अभ्यास करणे अवश्य असते.

४. लोकवाङ्मयाची विस्तृतता :-

लोक-वाङ्मयाचेही गद्य आणि पद्य असे दोन विभाग आहेत. दोन्ही प्रकारचे वाङ्मय विस्तृत असले तरी ते बहुधा लिपिबद्ध झाले नसून त्याचा प्रसार परंपरेने वाणीनेच होतो. भाषेत रूढ असलेल्या म्हणी, स्त्रियांच्या व्रतांशी संबद्ध असलेल्या कथा आणि कहाण्या, ललितांतील, दंढारीतील आणि तमाशातील सोंगांच्या झडत्या, हरदासांच्या आणि पुराणिकांच्या नकला आणि कथा, गोंधळ्यांची गद्यरूप आख्याने, लहान मुलांना वडील माणसांनी सांगितलेल्या कहाण्या आणि मनोरंजनाकरिता सांगितल्या जाणाऱ्या कथा आणि कहाण्या यांचा मुख्यत्वेकरून गद्यवाङ्मयात अंतर्भाव होतो. तसेच स्त्रियांची गाणी आणि ओव्या, मुलींची भोंडल्याची आणि भुलाबाईची गाणी, पोवाडे, गोंधळ्याची पद्यमय आख्याने, लावण्या, भजने, दंढारीतील कवने आणि चौक, कलगीतुऱ्यांची कवने, मातामायची गाणी, महादेवांची गाणी इत्यादी विविधप्रकारच्या गीतांचा या पद्यवाङ्मयात समावेश होतो. यावरून कल्पना येईल की, लोकवाङ्मय किती विस्तृत आहे व या क्षेत्रात कार्य करण्यास केवढा वाव आहे. भरल्या गंगेतून एक पळीभर पाणी घेऊन ते जनता-जनार्दनाच्या चरणी अर्पण करण्याइतकाच हा 'वऱ्हाडी लोकगीते' ग्रंथ प्रकाशित करण्याचा आमचा हा प्रयत्न आहे.

५. लोकवाङ्मयाची उपयुक्तता आणि सुशिक्षितांची कामगिरी :-

ऐतिहासिक पोवाडे एकत्र करून श्री. शालिग्राम यांनी पुष्कळ वर्षांपूर्वी ते प्रकाशित केले होते. तथापि लोकभाषा आणि सामाजिक संस्कृती इत्यादी दृष्टीने लोकवाङ्मयाचे महत्व पटवून त्याकडे सुशिक्षितांचे लक्ष वेधण्याचे कार्य २५ वर्षांपूर्वी भारत इतिहास संशोधक मंडळाने आपल्या इतिवृत्तांत धनगरांच्या ओव्या, भोंडल्यांची गाणी इत्यादी प्रसिद्ध करून

केले आहे. त्यानंतर पुणे, मुंबई, धुळे येथे श्री. दिवेकर शास्त्री, श्री. साने गुरुजी इत्यादी विद्वानांनी लोकगीते प्रकाशित केली आहेत. गुजराती लोकवाङ्मयाच्या संबंधाने श्री. कालेलकर आणि हिंदी लोकवाङ्मयासंबंधाने पं. रामनरेश त्रिपाठी यांची लिखाणे आणि परिश्रम प्रसिद्धच आहेत. महाराष्ट्रातही श्री. मुंडले, पं. शिकंदरलाल आतार, श्री. बेंडे, श्री. राम आठवले इत्यादिकांचे परिश्रम, ज्यांनी त्यांचे निरनिराळ्या मासिकांतील लेख वाचले असतील त्याना कळून येईल. वऱ्हाड–मध्यप्रांतातसुद्धा वि. वा. जोशी (मूल) आणि श्री. वा. कृ. चोरघडे यांचे अनुक्रमे चांदा आणि नागपूर या भागांतील गीतांचे संग्रह लोक वाङ्मयात उत्कृष्ट भर टाकीत आहेत. अद्याप या वाङ्मयाच्या अभ्यासाकडे सुशिक्षितांचे लक्ष म्हणावे तसे वेधले नाही. भाषेच्या दृष्टीने अथवा ऐतिहासिक, सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक दृष्टीने लोकवाङ्मयाचे महत्व अद्याप जसे पटावे तसे पटले नाही. ही गोष्ट जरी खरी आहे; तरी या पंचवीस-तीस वर्षांचे अवधीत मुंगीच्या पावलानेच का होईना, पण जी प्रगती झाली आहे, ती निःसंशय उत्साहवर्धक आहे. लिपिबद्ध नसलेले विस्तृत वाङ्मय धुंडाळून एकत्रित केल्याशिवाय आणि त्यांचा अभ्यास केल्याशिवाय आपली भाषा, आपला समाज, धर्म आणि संस्कृती इत्यादी बाबींचा सुसंगत इतिहास आपणास कळणे शक्य नाही, ही गोष्ट उघड आहे. ग्रीक आणि रोमन संस्कृतीचा पगडा इंग्लंडवर बसण्यापूर्वी इंग्लंडात असलेली संस्कृती शोधून काढण्याकरिता इंग्रज विद्वानांना तत्पूर्वीच्या लोकवाङ्मयाचा शोध करून त्याचा अभ्यास करावा लागला, ही गोष्ट इंग्रजी वाङ्मयाशी परिचित असलेल्या विद्वानांना सुप्रसिद्धच आहे.

६. लोकवाङ्मयाची निर्मिती :–

हे एवढे विस्तृत वाङ्मय कोणी, कसे व कधी निर्माण केले हे कळणे दुरापास्तच आहे. लोककथा आणि लोकगीते ही कोणत्याही समाजात आणि कोणत्याही काळी अस्तित्वात होती, हे आपणास

उपलब्ध वाङ्मयावरून कळून येते. लोकभाषेत रूढ असलेल्या कथांवरून आणि गीतांवरून रामायण, महाभारत इत्यादी पुराणग्रथांची निर्मिती झाली, असे पाश्चात्य आणि पौर्वात्य विद्वान संशोधकांचे मत आहे. तत्पूर्वी प्रचलित असलेल्या कथा, एवढेच नव्हे तर तत्पूर्वीच्या गातांचे अवशेषही पुराणांतून हुडकून काढून ते दाखवू शकतात. हे वाङ्मय निर्माण व्हावयास अनेक व्यक्तींचे, अनेक शतकांचे परिश्रम कारणीभूत झाले आहेत. लिपिबद्ध नसल्यामुळे ते वाङ्मय वाणीच्याच द्वारा प्रसार पावले आहे, त्यामुळे त्याला सतत वाहणाऱ्या नदीचे स्वरूप प्राप्त झाले आहे. त्यात निरनिराळ्या ठिकाणांवरून निरनिराळ्या वेळी वाङ्मयाचे नवीन नवीन झरे मिळून त्याचे स्वरूप कायम राहिले आहे. स्त्रियांची गाणी आणि ओव्या म्हणण्याची प्रथा 'अभिलषितार्थ चिंतामणी ग्रंथावरून ११ व्या शतकातही महाराष्ट्रात सुरू होती, असे दिसून येते. ११ व्या शतकातील निदान ४।५ तरी मराठी गीते त्या ग्रंथात संरक्षून ठेविलेली आढळून येतात. त्यामुळे त्या गीतांच्या भाषेचे तत्कालीन स्वरूप आपणास पाहावयास मिळते. नुकतेच आढळलेले एक गीत येथे देत आहे--

बुद्धरूपे जो दानव सुरवंचऊणि वेददूषण बोल्लऊणि
माया मोहिया तो माझी पसाऊ करू

ही च गीते परंपरेने मुखोद्गत चालत येऊन आपणास आज ऐकावयास मिळाली असती तर त्या गीतांची भाषा आज प्रचलित असलेल्या भाषेशी सदृश अशी आढळून आली असती.

लोकवाङ्मयापैकी पोवाडे आणि लावण्या हाच वाङ्मयप्रकार असा आहे की, ज्यातून बहुधा कर्त्याच्या नावाचा निर्देश असतो व क्वचित कालही दिला असतो. संदर्भावरूनसुद्धा कधीकधी अदाजाने काळ निश्चित करता येतो. अशा तऱ्हेची शाहिरी रचना करणारे सगनभाऊ, होनाजी बाळ, प्रभाकर, राम जोशी, अनंत फंदी इत्यादी अनेक व्युत्पन्न आणि अव्युत्पन्न, ब्राम्हण, अब्राम्हण आणि मुसलमान, प्रसिद्ध आणि अप्रसिद्ध असे कवी महाराष्ट्रात होऊन गेले. ही प्रथा अद्यापही

सुरू आहे. श्री. विनायकराव सावरकर, श्री. खाडीलकर, श्री. मुळे यांसारख्या विद्वानांनी मुद्दाम विशिष्ट उद्देशाने शाहिरी काव्यरचना केली आहे. तथापि अंत:स्फूर्तीनेही पोवाडे, लावण्या इत्यादिकांची लोक-वाङ्मयात भर पडत आहे. वऱ्हाडातील दोन उदाहरणे नमुन्यादाखल देत आहे. चाळीस वर्षांपूर्वी महागाव येथील मडके या नावाच्या कुळकर्ण्यावर सरकारी पैसा खाल्ल्याबद्दल आरोप आला, पुढे वाशिम कोर्टात मुकदमा चालून तो निर्दोष सुटला. त्या प्रसंगावर विष्णुदास कवीने "नका खाउ हो जहर दादा पैसा सरकारी" हा सुप्रसिद्ध पोवाडा रचला. वऱ्हाडच्या या भागात तो पोवाडा प्रसिद्ध असून शारदाश्रमाने प्रसिद्ध केलेल्या "विष्णुदासांची कविता" या पुस्तकाच्या पहिल्या भागात प्रसिद्ध केला आहे. सन १३२४ फ. (स. ९१४) मध्ये दारव्हा तालुक्यातील आजंती या गावी राहणाऱ्या धना नावाच्या महाराने आपल्या महाराऊ भाषेत मारवाड्याचा पोवाडा रचला आहे. त्याची एकंदर १५ कडवी आहेत. शेवटचे कडवे असे आहे —

सन तेरासे चोवीसाला । खाकी साहेबाच्या आजंतीला ।।
धना भगतानं छंद जोडला । भजुन आहे चवघाच्या पायाला ।।
आकाजी पाटलाच्या कामाला । बरडचाचं वावर राखायले
महिन्यानं हो दादा ।। १५ ।।

शेतावर राखण करणाऱ्या आणि मजूर निरक्षर महाराने हा पोवाडा रचला, हे याचे वैशिष्टय आहे.

७. लोकवाङ्मयाचा आणखी एक प्रकार :—

वऱ्हाड–नागपूर प्रांतात दंढार म्हणून एक करमणुकीचा प्रकार आहे. तो सामान्य जनतेत फार लोकप्रिय आहे. हा खेळ श्रीकृष्ण आणि गोपगोपी यांच्या वृंदावनातील रासक्रीडेवर आधारलेला आहे. गावात प्रमुख जागी मंडप घालून रंगभूमी तयार करतात. लहान मुलांना श्रीकृष्ण, गोप, गोपी यांची सोंगे देतात. नाटकात रंगभूमीवर नांदीच्या वेळी जसे नट उभे करतात त्याप्रमाणें या मुलांना ओळीने उभे करितात.

त्यांच्या हाती टिपऱ्या असतात. त्यांच्यामागे तुणतुणे [चोंडके] टाळ, ढोलकी वगैरे घेऊन गाणारी व वाजविणारी मंडळी असते. त्यांनी गाणे म्हणावयाचे व ढोलकीच्या आणि टिपऱ्यांच्या तालावर नाचत मुलांनी पुढे आणि मागे चालत असावयाचे. मधूनमधून निरनिराळी सोंगेही आणीत असतात. हे खेळ बहुधा दसऱ्यापासून सुरू होतात. ते ४/६ महिने चालतात. शेतातील पीक तयार होत असल्यामुळे, कास्तकारांची मने प्रफुल्लित असल्यामुळे करमणुकीच्या प्रकाराकडे यावेळी त्यांना लक्ष द्यावयास बरीच सवड असते. या दंढारीमध्ये कृष्णगोपींची, इतर देवांची आणि पुराणांतील इतर कथानकांवर ही रचिलेली कवने म्हणत असतात. देवळी (जि. वर्धा) येथें सुमारे १०० वर्षांपूर्वी जगन्नाथ नावाचा एक कवी होऊन गेला. त्याने महाभारतातील कथानकांवर सामान्य जनांला समजेल अशा भाषेत चौक नावाचा कविताप्रकार रचला आहे. हे चौक दंढारीमध्ये सर्वत्र म्हणत असतात व ते लोकांमध्ये फार प्रिय आहेत. या चौकाची कल्पना येण्याकरिता एक चौक खाली देत आहे—

द्रोणपर्व अभिमन्यूवध

चाल— म्हणे पार्थाला जलदि करावी इकडे कैसी गती
विजय म्हणे भय काय आम्हाला तुम्हि असता सांगाती
पार्थ आणि भगवान् रथारूढ आले शिबिराप्रती
टीप— करि नमस्कार धर्मासि तेव्हा फाल्गुन
कां म्लान वदन बोलसी आम्हालागुन
म्हणे काय वदन दाखवू तुला सांगुन
मिळवणी— अभिमन्यू पडला रणी आम्हाला जनी टाकुनी गेला
रथाखाली पडला पार्थ कसा अनर्थ वडिलांही केला जी
धि:कार सर्व वीरांसि तुम्ही युद्धासि बाळ कां नेला

प्रस्तुत उतारा वऱ्हाडचे संस्कृत कवी आणि साहित्यिक श्री. मा. ना. डाऊ, वकील, दारवा यांनी जगन्नाथ कवीच्या काव्याचा संग्रह केला

आहे व त्यांना मुखोद्गत आहे, त्यांतून तो त्यांनी पाठविला आहे. जगन्नाथ कवींचे चौक महाभारताप्रमाणेच रामायणातीलही प्रसंगावर आहेत.

८. लोक-वाङ्मयाचा प्रसार :—

या लोक-वाङ्मयाचा जो प्रसार होतो तो केवळ वाणीच्या भरवशावरच होतो. या वाङ्मयांत Survival of the fitest (चांगले तेच टिकते) हा न्याय तंतोतंत लागू पडतो. चांगली गाणी व चांगल्या कथा यांचा प्रसार लवकर होतो व त्या परंपरेने टिकून राहतात. ज्या कथांची अथवा गीतांची जनतेत अभिरुची उत्पन्न होत नाही, त्या काळात बोलपटांच्या योगाने आणि ग्रामोफोन रेकॉर्डच्या सहाय्याने गाण्यांचा प्रसार महाराष्ट्राच्या कोनाकोपऱ्यातसुद्धा ताबडतोब होतो. " आधी बीज एकले " " यमुनाजळी खेळू खेळ कन्हया चाल " किंवा " रानात गेलों बाई शीळ " यासारख्या गाण्यांचा जनतेत सर्वत्र प्रसार व्हावयास हीच साधने कारणीभूत आहेत. प्रसार झाला तरी ती टिकून राहणे अथवा त्यांचा लोप होणे हे त्या त्या गाण्यांच्या योग्यायोग्यतेवर अवलंबून आहे.

विष्णुदास कवींची " कृष्णा माझा छंद सारा सोड सोडरे " किंवा " चहुकडून आलं आभाळ ग । लेकरू आपलं संभाळ गं " यासारखी पदे अथवा त्यांच्या लावण्या आणि आरत्या, अष्टके, त्यांच्या कवितांचा संग्रह छापून प्रसिद्ध होण्यापूर्वी कितीतरी वर्षांपासून मराठवाडा आणि पुसद, वाशीम या भागात अगदी खेड्यापाड्यातूनसुद्धा लोकांच्या तोंडी असत. शिवकालीसुद्धा संत तुकोबाच्या अभंगांचा सर्व महाराष्ट्रात प्रसार झाला होता. महाराष्ट्रातील भागवत धर्माचे तत्कालीन केंद्र जे पंढरपूर त्या ठिकाणी, सर्व निरनिराळ्या ठिकाणची वारकरी भजनी मंडळी जमत, त्यांनी तुकोबाच्या अभंगाची महाराष्ट्रात सर्वत्र प्रसार केला. अद्यापही ते कार्य सुरू आहे. तुकोबांच्या अभगाची जनतेवर आजही जी पकड आहे ती अभंगांच्या गाथ्यांच्या आवृत्तीवर

आवृत्ती निघाल्या म्हणून नव्हे, तर ती वारकरी भजनी मंडळीमध्ये ते परंपरेने चालत आले आहेत म्हणून.

अगदी चालू काळाचे उदाहरण द्यावयाचे म्हणजे वऱ्हाडातील प्रसिद्ध तुकडोजी महाराजांचे. या वीस वर्षातच ते प्रसिद्धीस आले.त्यांनी केलेली कवने सोपी, अर्थपूर्ण आणि कर्णमधुर असतात. त्यांनी खंजिरीवरच्या भजनाची एक विशिष्ट पद्धत प्रचारात आणली. या वीस वर्षांत जनतेत वऱ्हाड नागपूर प्रांतात इतका प्रसार झाला आहे की त्यांची कवने म्हणणारी भजनी मंडळे गावोगावी निर्माण झाली आहेत. असली मडळे नसतील तेथेही भजनात तुकडोजी बुआंची कवने म्हटली जातात. एवढेच नव्हे तर दारावरच्या भिक्षेकऱ्यांच्या तोंडूनही ती कवने ऐकू येतात. लिपिबद्धतेशिवाय नुसत्या मुखानेच वाङ्मयाचा जनतेत कसा प्रसार होतो, याची उदाहरणे म्हणून वरील उल्लेख केला आहे.

९. प्रस्तुत गीतांची निर्मिती :–

प्रस्तुत ग्रंथात संग्रहित केलेली गीते कोणी रचिली हे जरी निश्चयात्मक रीतीने सांगता येत नाही तरी ती स्त्रियांच्या दृष्टिकोनातून बाहेर पडलेली आहेत. त्यात स्त्री सहज अंःतकरणाचा ओलावा आहे, हृदयाला भेदणारे अनुभवाचे बोल आहेत. पिता–माता, बंधुभगिनी, पती, पुत्र यांच्या संबंधित नारि हृदयात अखंड वाहणारा प्रेमाचा झरा आपणास या गीतांतून आढळेल. थोडक्यात सांगावयाचे म्हणजे वऱ्हाडातील कुलीन आणि उच्च अशा देशमुख, पाटील इत्यादी वजनदार समाजाचे स्त्री मध्य कल्पून, रेखाटलेले वास्तविक दिग्दर्शन या गीतांत साठविले आहे. ही गीते सहजसुंदर असून त्यांची भाषा प्रसादयुक्त आणि ओघवती आहे. या गीतांत आलेले उपमा दृष्टांत त्या समाजात वावरणाऱ्या स्त्रियांच्या रोजच्या व्यवहारांत आढळणारे आहेत. या गीतांमधून आपणास कवीची व्युत्पन्नता दिसणार नाही; छंद अलंकार, भाषा, रस इत्यादी साहित्याच्या अंगोपांगाचे, तारावरील डोंबाऱ्याच्या

कौशल्याप्रमाणे, अभ्यासानें आत्मसात केलेली कुशलताही आढळून येणार नाही. परंतु या गीतांमधून ओसंडलेली भावनेची उत्कटता आपल्या अंत:करणात अगदी साता पडद्या पलिकडे जाऊन बसलेल्या वृत्ति उचंबळून सोडतील. सारांश वऱ्हाडांतील पाटील, देशमुख इत्यादी उच्च आणि कुलीन घराण्यांतील अंगावर बेताचे पण निवडक अलंकार असलेल्या मर्यादशील आणि निसर्ग सुंदर अशा महिलाप्रमाणे त्यांची ही गीतेही सहज सुंदर, हृदयग्राही आणि मनाला आनंद देणारी आहेत.

सारीच गीते महिलांनी रचिली असतील असे नाही. स्त्रियांकरिता म्हणून रचिलेली गीते ही यात असणे असंभवनीय नाही. प्रसिद्ध महाराष्ट्र-कवी मोरोपंत यांनी खास स्त्रियांकरिता म्हणून रचिलेली सीता-गीत इत्यादी गीते प्रसिद्धच आहेत. तसलाच प्रकार या गीतांतही असणे अशक्य नाही गीतांच्या निर्मितीला निरनिराळ्या स्त्रियांचाही हातभार लागलेला असावा. सकाळच्या निवांत आणि शांत वेळी जात्यावर हात फिरत असतांना स्त्रियांचे कोमल अंत:करण माता, बंधू, पती, पुत्र यांच्याभोवती प्रेमरज्जूने वेढे घेत असते; अशावेळी स्फूर्तियुक्त अशा नव्यानव्या ओव्या बाहेर येत असतात, असा अनुभव आहे. त्याच-प्रमाणे चार दिवस माहेरपणाकरिता आलेल्या मुली शरदऋतूमध्ये माडी पोर्णिमेपासून दिपवाळीपर्यंत आपल्या प्रेमळ भगिनी, समवयस्क भावजया आणि मैत्रिणी यांच्यासह चांदण्या रात्री अंगणामध्ये टांगलेल्या झोपाळ्यावर गाणी म्हणत असतात. तेव्हा नवी गीते, नव्या ओव्या अथवा ओव्यांची चरणे स्फुरण पावून गीतांमध्ये भर पडणे अगदीच अशक्य नाही.

१०. गीतांची भाषा, व्याकरण आणि शद्वसंपत्ती :—

वऱ्हाडी भाषेशी परिचित नसणारांकरिता प्रस्तुत गीतांतील भाषे-संबंधाने चार शब्द लिहिणे अवश्य आहे. सर्वमान्य मराठी भाषा आणि प्रस्तुत वऱ्हाडी ग्रामीण भाषा आणि त्याचप्रमाणे नागपुरी ग्रामीण भाषा

यांमध्ये एक विशेष लक्षात येण्यासारखा फरक आहे. तो हा की ण च्या जागी वरील दोन्ही उपभाषेत न येतो आणि ळ च्या जागी वऱ्हाडी ग्रामीण भाषेत य येतो आणि नागपुरी ग्रामीण भाषेत र येतो. ही गीते छापतांना अखिल महाराष्ट्रभाषीयांच्या सोयीकरता मुळात न आणि य च्या जागी जेथे सर्वमान्य भाषेत अनुक्रमे ण आणि ळ येतो तेथे ण व ळच दुरुस्त करून छापला आहे. चटकन लक्षात येणारा दुसरा विशेष म्हणजे प्रथमपुरुषी एकवचनी वर्तमानकाळाचा क्रियापदाचा तिन्ही लिंगी तो हा प्रत्यय आहे; आणि तृतीय पुरुषी एकवचनी वर्तमान काळाचा क्रियापदाचा पुल्लिंगी प्रत्यय ते असा आहे. जसे मी (स्त्रीलिंगी) जातो; तो जाते इत्यादी क्वचित् ठिकाणी या गीतांतून सर्वमान्य भाषेशी जुळती रूपे दिली आहेत; तथापि बहुतेक ठिकाणी मूळ रूपेच कायम ठेविली आहेत. " जसे दंडाचा पाळणा वाजते कारकीर " (गीत नं. ४८) दोघ्या नारीचा पुरुष करते विचार मनी" (गीत नं. २४) बहीण म्हणते "भाऊ करतो सोयरा" (गीत नं. १८) तिसरा विशेष या दोन्ही उपभाषांमध्ये वर प्रमाणेच समान आहे, तो हा की माझा, माझी, माझे याऐवजी माहा, माही, माहे ही रूपे येतात. यांच्याजवळील मराठवाड्यातील भागात माझा ऐवजी मह्यं असे रूप येते; हे रूप संस्कृत मह्यम्‌ला जवळ आहे. "पहिली माही ओवी" या पहिल्या गीतापासून ही रूपे आढळून येतील.

या गीतांतील शब्दसंपत्तीचा हा विशेष आहे की, यांत सर्वमान्य भाषेपेक्षा अरबी आणि फारशी शब्दांचा भरणा फार आहे. हा मध्यप्रांत-वऱ्हाडातील सर्वच उपभाषांचा विशेष आहे. ही दुसरी एक गोष्ट नजरेस आणावयाची ती ही की, या गीतांत प्राचीन मराठीत रूढ असलेले पण हल्लीच्या सर्वमान्य भाषेत लोप पावलेले, असेही अनेक शब्द आहेत. वाचकांच्या सोयीसाठी सर्वमान्य भाषेत रूढ नसलेल्या काही शब्दाचे अर्थ तळटीपांत दिले आहेत. या भाषेत वैशिष्ट्याने आलेल्या शब्दांची अकारविल्हेने अर्थासह आणि शक्य तेथे व्युत्पत्तीसह शब्दसूची तयार

करून शारदाश्रमांत ठेविली आहे. कागदाच्या महागाईमुळे ती प्रकाशित न करता मागे ठेवावी लागत आहे. भाषेच्या दृष्टीने या गीतांचा अभ्यास करण्याची आवश्यकता निर्माण झाल्यास सूचीही पुरवणीरूपानें प्रकाशित करता येईल. अमरसा, अहुळी, आडस, इत्यादी कित्येक शब्द सर्वमान्य भाषेस अपरिचित असल्यामुळे त्यांचे मूळ शोधून काढणे भाषेच्या अभ्यासाच्या दृष्टीने अवश्य आहे. तळटीपांत न आलेल्या पण अवश्य वाटलेल्या शब्दांची अर्थासह छोटी सूची दिली आहे.

या गीतांत आलेली कितीतरी वाक्ये म्हणीवजा उपयोगात येण्यासारखी आहेत जसे "नार पुत्राने भाग्यवंत" (गी. नं. २३) "कोणी पाहिला सुखात काय दोघीचा गोविंद" (गी. नं. २४) "भरताराचं दुबळ्या जुनं फाटकं नेसावं । बाप समरथ आई त्याच्या वसरी नसावं" (गी. नं. ५१) "कुपाच्या आसऱ्यानं वाढते हिरवे तण । भावाचे शेजारात नांदे खुशाल बहीण" (गी. नं. ५८) भांडते झगडते एकाचे एक होते । मारून का कधी पाणी वाहते तुटते ?" (गी. नं. ५८) "हसला भरतार कधी भोळा म्हणू नाही । नाग उयशाचा काळा जहरी मोठा बाई" (गी. नं. ६४) याप्रमाणे कितीतरी उदाहरणे देता येतील.

११. गीतांची देवाणघेवाण–

प्रस्तुत गीतांमधून काही गीते वऱ्हाडच्या बाहेर गेली असतील व काही बाहेरूनही आली असतील, पण अशी देवाणघेवाण झाल्यावर गीताच्या भाषेत, ओव्यांच्या आणि चरणांच्या संख्येतही कमीअधिक फरक झाला असला पाहिजे. श्री. बेंडे यांनी प्रतिभा मासिकात (अं. ९ व १९३३) छापलेले गीत आणि "मोजे वाघिणीच्या दाढा" (गी. नं. ५२) हे ताडून पाहिल्यास कळेल. ही देवाणघेवाण होतांना भाषेचा कसा फरक होतो हे पुढील चरणावरून कळेल "बाई तुम्ही बऱ्या कृष्ण तुमचा बरा । नित्य येतो घरा राधिकेच्या" हा संत एकनाथ महाराजांच्या एका प्रसिद्ध अभंगाचा पहिला चरण आहे. मोगलाईत मराठवाड्यापैकी आपच्या शेतीच्या गावी भजनामध्ये तो चरण "बाई तूमि

बऱ्या किस्न तुमचा बरा। नीत येते घरा राधीकेच्या" याप्रमाणे ऐकावयास मिळाला. आपल्या बोलीशी मिळते घेण्याचा हा स्वाभाविक धर्म सर्वत्र आढळून येतो.

१२. गीतांचे अंतरंग–

लोक वाङ्मयासंबंधाने आणि प्रस्तुत गीतांसंबंधाने प्रास्ताविक स्वरूपाचे विवेचन केल्यानंतर गीतांच्या अंतरंगात प्रवेश करावयाचा. वाग्देवीच्या मंदिराच्या प्रवेशद्वारापर्यंत आणून सोडण्याची उपाध्यायाची तेवढी कामगिरी माझेवर होती. मंदिरात प्रवेश केल्यावर वाग्देवीशी समरस होऊन तिच्या गणांचा आस्वाद घेण्याचे कार्य रसिक वाचकांवरच सोपविणे योग्य आहे. व्याख्यान ऐकण्यापेक्षा साखरेची गोडी प्रत्यक्ष रसनेने चाखल्यावर उत्तम कळते. प्रस्तुत गीतांची गोडीही वाचकांना प्रत्यक्ष अनुभवानेच कळण्यासारखी आहे. प्रस्तुत संग्रहात एकूण ८५ गीते आहेत. विषयांचे वर्गीकरण न करता श्री. गोरे यांनी गीते निवडून प्रत तयार केली, तोच क्रम कायम ठेवून गीते छापिली आहेत. तसा वास्तविक एका गीताचा दुसऱ्या गीताशी संबंध नाही. आपापल्यापरी ती स्वतंत्रच आहेत.

यात देवादिकांची गीते आहेत. पुत्रवात्सल्य, पतिपत्नी प्रेम, पिता-पुत्री, बन्धुभगिनी इत्यादी संबंधांची गीते आहेत. विवाह, पुत्रोत्सव इत्यादी मंगल प्रसंगावर गीते आहेत. द्विभार्या–संसार, विवाहित आणि पाटांच्या पत्नीचा संबंध, पतिपत्नीविरह इत्यादी अनेक विषय या गीतांमधून हळुवारपणे हाताळले आहेत. या गीतांमधून सर्वत्र आढळणारी भावनांच्या धाग्यांची गुंफण सरसतेने उकलून दाखविण्याचे कार्य, कलेपेक्षा शास्त्राला जास्त महत्व देणाऱ्या माझ्यासारख्या वेदाभ्यासजडाच्या हातून जमावयाचे नाही. ते कार्य भावनांशी समरस होणाऱ्या कुशल कलाभिज्ञांनी करावयाचे आहे. तथापि सर्वत्र व्यवहारातील समर्पक उपमा, 'उगवला नारायण' या गीतांतील सुंदर उत्प्रेक्षा 'काय वहिनी मनात' या गीतांतील हृदयाला गुदगुल्या करणारा गोड विनोद

यासारखी अनेक शोभास्थळे या गीतांमधून विखुरलेली आहेत; त्याकडे नुसता अंगुलिनिर्देश तरी केल्यावाचून राहवत नाही. रसिक बंधुभगिनी प्रस्तुत गीतांचा प्रेमाने आदर करतील असा मला भरवसा वाटतो.

शारदाश्रम,
यवतमाळ.
१–११–४२

यशवंत खुशाल देशपांडे

शब्दसूची

या सूचीमध्ये तळटीपांत न दिलेले व सामान्य मराठीत प्रचलित नसलेले शब्द दिले आहेत.

(शब्दांपुढे पृष्ठांचे आकडे दिले आहेत.)

अगाजला (३२) – आगाजला, प्रख्यात झाला

अंदेशा (१२७) – संशय, वीट

आट (२७) – गर्व, तेढ

आडीगुडी (११) – संशय

आराधुरा (४८) – मागचापुढचा विचार

उकळती (५९) – वसूल करण्याचा अधिकार

कथ (७२) – कांत, नवरा

कोरा (१०७) – कडा

गंभीर (८५) – श्रीमंत

गुह्यीऱ्या (४८) – एक प्रकारचा विषारी साप

चकराची (४०) – भ्रमात टाकणरी

चाटयाच्या (२९) – कापड विकणाऱ्याच्या

जगुमला (८१) – लाडकी, जगात एकटी प्रिय

झाडा (९३) – केल्या कर्माचा हिशेब

टुक (११३) – सवय, आवड

डाला (१०७) – मोठे टोपले

डाहण्या (४८) – पट्टे

तलफ (७१) – सवय, व्यसन

ताटघा, (२५) – कापड विकणारा

दांडी (० करणे) (१०२) – फाटले वस्त्र शिवणे

दानखड (१२७) – नेसलेले जुने लुगडे

दुलडी (११६) – दोपदरी हार

धकली (११६) – चालली

धडाल (२२) – एकदम, सरळ

धुपावला (१४) – धुवून निघाला

नेटून (१८) – पायावर डोके ठेवून

पाटकर (८२) – पाटाचा नवरा

पान (३८) – पान लागणे, सर्प चावणे

पावडा (७१) – पाउल, पाउलाची सर नाही अशा अर्थी

पिंजेची (३) – पिंजरीची (नथीचा प्रकार)
पीढं (११८) – पाट
बहुबेटो (७१) – लेकबाळ
बाऱ्या (४८) – सर्पाचे वीष उतरण्याकरता म्हणतात ते मंत्र अथवा गाणी
बाली (१२१) – भारी लुगड्याचा प्रकार
भलाईनं (११४) – निरोप घेण्याने
महीना (४९) – उदार, थोर
माल्ही (३२) – म्हाली, न्हावी
रवंदळ (१२) – नाश, सडघाण
राशी (३१) -(० निघणे) लग्नाच्या आधी नवरीच्या मांडवात जावयास निघणे
वान (५७) – वर्ण रंग
वैतागवाडा (१४) – राणीला रुसून बसण्याकरिता महालांत केलेली जागा
शाही (४२) – राजबिंडा
सलदी (८३) – ?
सवाण (७३) – साफ
सवारल (७७) – तयार करील
साटोडो (३६) – साटोरी
सामावला (२९) आला, गर्भात आला.
सार (पाणी०) (६) – अंघोळीला पाणी काढणे
सार (करणं; होणे) (१३) – पाठविणे, निघून जाणे
स्वस्तिक (१२३) – स्वस्तिक काढलेली
हातमुंडा (२३) – पुष्कळ जर असलेली
हुलका (१००) – वीट, ओकारी

जोहार !

झोळी फाटक्या चिंध्याची मारूनिया बगलेला
पाय टाकता दारात हात लावला पोटाला !
केली बारिक पिठाची भाकर ती फोफेदार
पान केळीचे मांडून जेऊ घातला महार !
कोर तुकडा वाढला आत्मा माहा निववला
सुगरिणी मायबाई ! नाव तुमच्या पित्याला !
फेडू कसे उपकार झाला थोर डोई भार
मुके पायाचे लेकरू करे लवून जोहार !

— पांडुरंग श्रावण गोरे

वऱ्हाडी लोकगीते

१. पहिली माही ओवी :

पहिली माही ओवी पहिला माहा नेम
तुळसीखाली राम
दुसरी माही ओवी गाते पाची पांडवाला
पाठच्या भावंडाला
तिसरी माही ओवी गाईन साऱ्या गोता
देवा ! माहच्या रघुनाथा !
सासरा मोतीदाणा सासू रतन माउली
नवरत्नांची पेवली[1] !
सासरा महादेव सासूबाई पारबती !
आले पोटी गणपती !
माहे वडील मामाजी जशी देवाची मुरत
मामी गंगेचे तीरथ !
वडील चुलता बाई ! आहे घराला मंडण
चुलती बिजलीचं पान !
बाई ! वडील भासरा, जन्माचा माहा भाऊ
काशी गंगेवाणी जाऊ !
खोडेल्न देर पुरा टाके अगावर पाणी
भिजे साडी मिरादाणी !

---

१ खाण

रंगेल कसा देर टाके अंगावर पीठ
भरे चोळी रत्नटीक !
नंदा आम्ही भावजया लोक म्हणती "बहिणी"
नातं चालवा वहिनी !
आंगणात बागशाही जाईजुईचा आनंद
लाल शालीची ननद !
नांदा भरून अंगणी चिमण्या पाणी पिती
तोंड ननंदुल्या[१] धुती ।
बहीण पित्याची मोठी आली माही आत्याबाई
पदर मोत्याजाई !
माह्या बुगडीचे झोक शेजी म्हणे "आले कोण"
पाहुणे बंधू दोन
नदीच्या थडीवरी उतरला कोण राजा
नंदई[२] होये माझा
गावकराडी[३] बागेत कोण उतरली राणी
ननद माही मानी !
मावद[४] मोठे घर पुढं वसरी तारांची
आत बैठक सख्याची !

---

२. सोडा वाट कृष्णदेवा !

पाण्याला जाऊ गड्या ! चौघीचे चार दोर
वाटेचा मुशाफर मागे पाणी झारीभर

---

१ लहान नणंदा २ नणदेचा नवरा ३ सामेवर ४ माळवद

पाण्याला जाऊ गड्या !
उन्हानं झळकल्या
पाण्याला जाऊ गड्या !
पहा बुडाला दिवस !
पाण्याला जाऊ गड्या !
कोण चुनखडी मारी
पाण्याला जाऊ गड्या !
राहिली उभी गोरी
पाण्याला जाऊ गड्या !
कालवडी गवळ्यांच्या
पाण्याला जाऊ गड्या !
कोण हिरव्या शालूची
पाण्याला जाऊ गड्या !
कोणा पाहते राधिका
पाण्याला जाऊ गड्या !
जातो नीळकंठ गावा
पाण्याला जाऊ गड्या !
झरत ओली झाली
पाण्याला जाऊ गड्या !
आवळे झाले भारी
पाण्याला जाऊ गड्या !
लवे बारीक कंबर

बाई सांगड्या[1] सांगड्या !
हाती तारांच्या बांगड्या !
रस्त्याने वाल्या[2] वाल्या
कृष्णाच्या गाई आल्या
बंधुच्या अडावरी
पिंजेच्या नथीवरी !
कोण बाई ! अडावरी
बाजुबंद लहरा मारी !
सख्या एका तोलनीच्या,
सुना लेकी मालनींच्या
आपण नवत्या नारी
नटली गोपिका गोरी
पाणी भरती बायका
तिच्या मनात ओळखा
हारीनं या उभ्या राहा
साज रथाचा ग पहा !
अंधाऱ्या वडाखाली
लाल तिचा तो म्हाली !
गळचा सोनियाची सरी
पडते भुजीवरी !
नेस नवा पितांबर
चिऱ्या पडू दे शंभर !

---

१ सारख्या सारख्या २ अलग अलग

पाण्याला जाऊ गड्या !
वाटेनं बाई नार
पाण्याला जाऊ गड्या !
हेलकावे, चालू कशी
पाण्याला जाऊ गड्या !
नको राहू उभी बाई !
पाण्याला जाऊ गड्या !
मंदिरात बाळ तानं !
पाण्याला जाऊ गड्या !
झाला उशीर सड्याला

लाल पिशवी तारांची
कोण्या चालली हौशाची
चरवी गुंडावर !
सांडे पाणी भरभर !
पाण्याच्या अडावरी
घागर डोईवरी !
कृष्ण धरतो पदर
फार मांडला गजर !
पितळी गुंड नवा
सोडा वाट कृष्णदेवा !

३. यमुनेचं पाणी थोडं

कृष्णाचा जन्म झाला
गोकुळ नगरात
कृष्णाचा जन्म झाला
गर्जे आनंदानं बाई !
कृष्णाचा जन्म झाला
गवळ्यांच्या वेटाळात
गोकुळ – अष्टमीला
पोळा देवकाबाईनं
कृष्ण गोकुळात आला
येता जाता राधिकेच्या
मथुरेच्या बाजाराला
उभा अडवुनी वाट

अंधार झमझम !
झाल्या विजा चमचम !
वाजे गगनात टाळ
सारा गवळी वेटाळ !
वाजे गगनात भेरी
आनंद घरोघरी !
कृष्णाचा जन्म झाला
सण आनंदाचा केला
खेळ मांडला नईत[१]
मागे गळयाचा ताइत
जाता गौळण एकली
कृष्ण फोडतो दुतली !

* * *

१ नदात

यशोदा माय बाई ! कृष्णाला या सांगा काही
गवळ्याच्या राधिकेचं टाके उबडुनी दही !
यशोदा माय बाई ! कृष्ण तुहा मोठा धीट
गवळ्याच्या राधिकेचा रोखतो कां पाणघाट !
यशोदा माय बाई ! कान्हा तुहा मोठा फंदी
गवळ्यांच्या लेकी सुना कोंडतो कां बागामंदी !
यशोदा माय बाई ! कृष्णाला या सांग गड्या !
आम्हाला कां रोज बाई ! मागे टोपाच्या बुगड्या !
यशोदे ! कृष्ण कसा आम्हाला हा म्हणे 'सखू"
गडे ! ठक तुहा लेक मागे कपाळाचे कुकू
बाई ! कृष्ण मोठा फंदी खेळ मांडतो आखरी[1]
जाता पाण्याला कां बाई! तोडे गळ्यातली सरी !
लावतो केशरी गंध कपाळी उभी चिरी !
यशोदा बाई ! उभा कृष्ण राधिकेच्या दारी !
मांडतो बाळ लीला यशोदे ! तुहा लेक
चळले गोकुळात लहान मोठे लोक !

* * *

मिषे चेंडवाच्या कृष्ण टाके यमुनेत उडी
कान्हा बुडाला डोहात गोकुळात रडारडी !
पहा डोहात सावळा अंगाला देतो मोड
काळ्या नागावर उभा पाणी यमुनेचं थोडं !

———

१ गावालगतच्या शेतात

४. वेणी घालती हातांनी :

देव विठोबा मिळून चौघाशी सदा गोड
सांग काहून रुक्मिणी ! मुख तुहे असे जड !
देव विठोबा प्रेमाचा चौघात बसणेवाला
बोल काहून रुक्मिणी ! असा धरिसी अबोला ?
कशी विठोबाचे शेजी राणी रुक्मिणी बसेना
म्हणे " अंबीर बुक्याची झाली गर्दी सोसवेना ! "

* * *

देवी रुक्मिणी रुसली बसली देउळामागे
देव विठोबा उठोनी स्वत: समजावी अंगे
देवी रुक्मिणी रुसली पाय टाकते तळ्यात !
प्रीतीचे पांडुरंग हात घालिती गळ्यात
देवी रुक्मिणी रुसली बसली वाळवटी !
प्रीतीचे पांडुरंग धरती हनवटी !

* * *

देव विठोबा बोलला " रुक्मिणी पान आण "
देवी रुक्मिणी बोलली " तुमची जनी कोण "
देव विठोबा बोलला " रुक्मिणी ! कर विडा "
देवी रुक्मिणी बोलली " जनीचा संग सोडा ! "
देव विठोबा बोलला " रुक्मिणी ! सार पाणी "
देवी रुक्मिणी बोलली " बोलवा तुमची जनी "
राजा विठोबा बोलला " उगाळ रुक्मिणी ! गंध "
राणी रुक्मिणी बोलली " सोडा जनाईचा छंद "
बोले रुक्मिणी रागात विठ्ठला ! का नाही लाज !
सांगा जनीच्या वाड्याला कशाला हो जाता रोज ?

बोल विठोबा बोलला "नको गडे ! असे बोलू
जनी अपंग बिचारी होय आपले लेकरू."

* * *

जनाईंचे मायबाप देव विठोबा रुक्मिणी !
तुळशी बिंद्राबनी वेणी घालती हातांनी !

---

५. पंढरी बहू लांब !

पंढरीला जाता वाटेत मारूती काळा
पाणी सोनियाचं ढाळा !
पंढरीला जाता लाल मारूती साजरा !
दोन्ही हातांचा मुजरा !
पंढरीला जाता पहा महादेव उभा
वर देऊळाची शोभा !
पंढरीला जाता नका नेऊ गाडी घोडे
पाणी चंद्रभागे थोडे !
पंढरीला जाता नका नेऊ मुक्या गाई
पाणी चंद्रभागे नाही !
पंढरीला जाता घेता बरोबर हत्ती
पाणी चंद्रभागे किती ?
पंढरीला जाता जनांच्या मागं माग
पढरी डाव्या आंगं !
पंढरीला जाता नाही पाहिली अजून
रामेसराच्या बाजूनं !

पंढरीला जाता वाट गवसेना मला
साधू मिळे संगतीला !
पंढरीला जाता मोकळे सोडले केस
घडली एकादस !
पंढरीला जाता मोकळी माही वेणी
घडले तीर्थ दोनी !
पंढरीला जाता पंढरी किती दूर ?
वाजे वीणा बिनीवर !
पंढरीला जाता पंढरी किती कोस
वाजे टाळ बारामास !

* * *

पंढरीला जाता पंढरी बहू लांब
देवाच्या देऊळाला सोन्याचे गरूड खांब !

---

६. पंढरपुरात

बाई पंढरपुरात विठू राजा लखपती
बिलोर रुक्माबाई लेते सोनियाचे हाती !
बाई ! पंढरपुरात नांदे विठोबा दलाल
सोन्याच्या तागडीत मोजे रुक्मिणी गुलाल !
बाई ! पंढरपुरात कायचा तो कल्लाबल्ला
चोळीसाठी रुक्मिणीच्या शिंपी नामदेव आला !
बाई ! पंढरपुरात कपीला गाय येली[1]

---

१ व्याली

विठोबाचे जेवणाला दुधाची खीर केली !
बाई ! पंढरपुरात कपीला गाय एक
आव्या दुधाचा रोजचा विठोबाला अभिषेक !
बाई ! पंढरपुरात कायचा कल्ला होई
चुडा भरते रुक्मिणी राजा विठू बाकी देई
बाई ! पंढरपुरात रुक्मिणीला लगबग !
सव्वा खंडीचा घरात करते मोहन भोग !
बाई ! पंढरपुरात मोठी रुक्मिणीला घाई !
सव्वा खंडीची बसून भाजते एकटी लाही
बाई ! पंढरपुरात पहा सोन्याचे रांजण
चंद्रभागेवर नंदी पेती[1] पाणी आनंदानं !
बाई ! पंढरपुरात विठोबा हलवाई !
सोन्याच्या तागडीनं मोज पेढे रुक्माबाई !
बाई ! पंढरपुरात विठोबा बुकेकरी !
राणी रुक्मिणी कपाळी लेते कुंकवाची चिरी
बाई ! पंढरपुरात पहा विठोबाचे तळे !
सोन्याचं सीताफळ पाण्याच्या वरतो खेळे !
बाई ! पंढरपुरात झाली विठोबाला रात
पहाते रुक्मिणी वाट कमानी दरवाज्यात !
बाई ! पंढरपुरात लेते सरस्वती मोती
लेते रुक्माबाई कुंकू दोघींचा का एक पती ?
बाई ! पंढरपुरात रुक्माबाईची रांधणी[2]
चला जाऊ बाई पाहू कशी काचेची बांधणी
लाल रुक्मिणीची साडी पहा धुण्यानं गावली

१ पित' २ स्वयपाकघर ३ खराब झाली

बाई ! पंढरपुरात — देव सोडतो चमेली !
बाई ! पंढरपुरात — मारूती कोसावाणी
भरून झारी रोज — गणेश नेतो पाणी !
बाई ! पंढरपुरात — अबीर बुक्याचे पेव
कंठी माळ हाती विणा — पायरीला नामदेव
बाई ! पंढरपुरात — वारा मंजुळ सुटला
पुसते रुक्मिणी, "शेला — देवा ! कशानं फाटला ?"
बाई ! पंढरपुरात — पाऊस बरसला !
पुसते रुक्मिणी, "शेला — देवा ! कसा झाला ओला ! "
रोज विठोबाची माडी — येंगे रुक्मिणी दमाने
कशी वरून हाताने — छत्री धरली नाम्याने !
बाई ! पंढरपुरात — साधुसंताचा शेजार
तुळसीच्या ओटयावर — नित नामाचा गजर !

* * *

७. सीता गेली वनवासा :

जाते सीता वनवासा — करते विचार मनी
माहृया हातची निंबोणी — टाकल कोण पाणी ?
जाते सीताबाई वना — म्हणती आयाबाया
"नाही रामराया माया — पोटी गरभाची छाया"
सांगे सीता जाता वनी — सेवभार[१] तेलिणीला
"तेल पुरव तिळाचं — रामाच्या समईला"
जाते सीताबाई वना — सेवभार वढिणीला

---

१ सेवाभार ; निरवानिरव

"धुजो हलक्या हातांनी रामाचा रेशमी शेला"
जाते सीताबाई वना सेवभार बारिणीला
"पान पुरव पिकले रोज रामाचे विडयाला"
जाते सीताबाई वना सेवभार माळिणीला
"फुलं पुरव कवळे माह्या रामाचे पूजेला"
जाते सीता वनवासा रथ चाले थिर थिर !
सीता बसली रथात लक्षीमण बरोबर !
"भाऊजी लक्षीमणा ! ठेवा रथ जरा उभा"
म्हणे सीता "विसरली घरी कुंकवाचा डबा"
भाऊजी करा उभा रथ जरा तळ्यावर !
विसरली पितांबर रामाच्या शेजेवर !
भाऊजी करा उभा रथ जरा वाळूवर
रामाच्या शेजेवर राहिला रत्नहार !
भाऊजी लक्षुमना ! काय पोटी आडी गुडी
माहेरची वाट बाई ! पुसता कां घडी घडी ?
भाऊजी लक्षुमना ! पोटी तुमच्या कपट
नोहे माहेरची वाट वन धावडा[1] बेफाट !

* * *

मयाण वनामंदी होते तातोबाचे[2] घर !
होती सीताबाई हाती वाळवत तिथं चीर[3] !
सीतेला वनवास अंकुश बाळ ताना
केला गवती पाळणा आत निजवला राणा !

---

१ वृक्षविशेष २ वाल्मिकीचे ३ वस्त्र

सीतेला वनवास
बाळ दोन्ही डाव्या कुशी
केली गोटयाची उयशी
लागे झोप रोज कशी ?
लहू अंकुश सीतेच्या
आले पोटी हिरे दोघं
केला खंदळ त्यानी
रामाचा फुलबाग !
बागवाणीन बोलली
"सुखी रामराजा घरी
कोण बागवानावरी
कोपला बाई ! वैरी ! "

*　*　*

हरिकथा सांगे सीता
वनी आपल्या कर्माची
राम नगरात पोथी
लावतो देवाधर्माची !
बारा दिसाचं बाळंतं
गेली सीता धुवायाले
कशी बाई ? एकाएकी
फुटे वाचा वानराले !
साठ शंभर वानर
रामाचे पायदळ
सीताबाईला वनात
आले बाई कसे मूळ !
साठ शंभर वानर
सेना रामाची शीबंदी
गेली मिरवत राणी
नगरात मेण्यामंदी !

---

८. झाले सार रातोराती :

आला चंद्रभागे पूर
दाटे पाणी दोन्ही थडचा !
चालला पुरात पहा
मारे पुंडलीक बुड्या !
आला चंद्रभागे पूर
वाहिले पंढरपूर
सोन्याच्या विटेवर
उभे विठोबाचे घर !
आला चंद्रभागे पूर
पाणी मारते उकळ्या
लावल्या जागोजागी
कोणी सोन्याच्या साखळ्या ?

आला चंद्रभागे पूर पहा थडी थडी लोक
बाई नवल पाण्यात उभे देव पुंडलीक !
आला चंद्रभागे पूर पाणी शिरलं गावात
हाती घेऊन सांगड देव चालला धावत !
आला चंद्रभागे पूर पळे पाणी रानोवना
टेकलं बाभुळबना मधे कृष्णाचा पाळणा !
आला चंद्रभागे पूर कोंडल्या मुक्या गाई !
दया येऊ द्या विठ्ठला ! तान्हुल्या लेकराची आई !
आला चंद्रभागे पूर पाणी मोठं थंडगार ?
भर हिवाळ्यात माही न्हाते काशी दशाहार !
आला चंद्रभागे पूर पाणी टेकलं निंबाला
देव विठ्ठल टेकून उभा गरूड खांबाला !
आला चंद्रभागे पूर नदी चालली भरून
निंबू टाकला भारून गेले पाणी उतरून!
आला चंद्रभागे पूर टेके पाणी अजानाला[1]
उभी राहून काठाला मारे हाक साजणाला !
आला चंद्रभागे पूर वाहे पाणी तुपावाणी
वाटेचा चालणकार पाहते का वेड्यावाणी !

* * *

आला चंद्रभागे पूर नेली खरडून रेती !
देव रुक्मिणी गरूड झाले सार[2] रातोराती !

---

१ अंजनवृक्षाला २ निघून जाणे

९. जळे लंका रावणाची !

जाता राम वनवासा नाहीं सीता लेली कुंकू
येतांना रामाची फेरी म्हणे "मला नका टाकू"

जाता राम वनवासा सीता पाहते आतून
डोळ्यांच्या पातणीनं घेई राम बोलावून !

गेले राम वनवासा राणी सीता बरोबर
दोघांच्या सेवेसाठी लक्षीमणजी तयार !

राम लक्षीमण सीता तिघे चालले वाटेनं
येता रामराया घाम पुसे सीता पदरानं !

गेली सीता वनवासा केली दगडाची उशी
दाट भयाण वनात लागे झोप तिला कशी ?

गेली सीता वनवासा तणाचं अंथरूण
भयाण जंगलात लागे झोप वैतागानं

वनाचे वनफळ सीताबाई होती खात
पानांच्या विड्यामंदी रामराया होती देत

वनाचे वनफळ सीताबाई तुहे लाडू
सासू कैकईने केले हात लावताच कडू !

मनी वैतागली सीता गेली वैताग वाड्याले
लागो आग पाण्या तुझ्या ! उभ्या रंगोत माडीले

सीतेला वनवास नाही बोलायाला कोणी
मायबहिणी वनात बोरी बाभळी साजणी !

सीतेला वनवास सासू कैकईनं केला
रामाच्या रामटेकी बरड धुपावला !

सोसला वनवास जीवावरी सीताबाई !
कसा रामासंग जोडा राज भोगू दिला नाही !

* * *

गेले राम शिकारीला हाती शिकार लागली
घरी जोग्याच्या मिषानं फेरी रावणाची आली !
रामाच्या रामटेकी वाजे घंटा घणघण
धावा रामा ! जोडा बाण सीता ! आले रावण !
रामाची राणी सीता कशी रावणानं नेली
गळ्यातला रत्नहार मोती उणारीत[1] गेली !

* * *

सीतेला वनवास असातसा नाही झाला
बोरी बाभळीचा पाला नाही सीतेला पुरला !
सीतेला वनवास झाला जरी बाई ! बहू
अवघ्या जगामंदी वाटे कसा गहू गहू !
सीतेला वनवास रोज लोखंडाचे घण
आले सीतेला म्हणून आज मोठे देवपण !
सांगे सीता वनी कथा बाई ! आपल्या कर्माची !
जळे लंका एकाएकी कशी पाप्या रावणाची !

---

१०. गुरूपूजा

गुरूचा उपदेश झाला मोठ्याच्या कन्येला
राज्याचा त्याग केला अनुभव कळू आला !
गुरूची गुरूपूजा रेशमी धोतरजोडी
नाही दुबळीला बळ म्हणुनी मी हात जोडी !

---

१ गेरीत, फेकीत

गुरूची गुरूपूजा तबकात शालजोडी
दक्षिणा दिली वाडी मला दर्शनाची गोडी !
गुरूची गुरूपूजा मजला नाही बळ
माझ्या गुरूच्या चरणी वाहीन मी गंगाजळ !
गुरूची गुरूपूजा मजला नाही बळ
माझ्या गुरूच्या चरणी वाहीन तुळसीदळ !
गुरूची गुरूपूजा एक तुळसीचं पान
दासी दुबळी भरून करते मनात ध्यान !
गुरुमस्तकी वाहिली तुळसीची ही मंजुळी
गुरुमहाराजा ! माझी ज्ञानदृष्टी उजळली !
गुरूच्या कीर्तनाला झाली बाई ! मला घाई
करता गुरूची पूजा झाला नमस्कार नाही !
वाजे सोन्याचे खडाऊ आत्मबोधाचे ते ठसे !
माझ्या गुरूबावाजीचं रूप चालताना दिसे
कसे सोन्याचे खडाऊ शांतीचे शोभते स्थळ
माझ्या गुरूबावाजीचं चालणं मोठ स्थिर !
पायी सोन्याचे खडाऊ क्षमादयेचे ते मोती
गुरूबावाजीचं माझ्या चालणं ग गजगती !
पायी सोन्याचे खडाऊ काय वैराग्याचे रवे ?
चालता गुरुजी माझे वीज आगाशी ग ! लवे !
निऱ्या सोन्याचे खडाऊ मोत्याचे त्याला घोस
गुरूबावाजीचं माझ्या कसं चालण राजस !
गुरुरायाचे भेटीला एकली मी कशी जाऊ ?
गुरूबहीण भावाको काय बरोबर नेऊ ?

गुरूमहाराज माहे   इथून ते दूरदेशी
लक्ष दुबळ्या दासीचं   नित त्यांच्या पायापाशी !
गुरूमहाराज माहे   इथून ग ! बारा कोस !
करते मी हृदयात   दासी अहोरात्र ध्यास !

---

११. कुठं उचलला मठ ?

एकांती नगरात जप करत बसला
गुरू त्याला म्हणा भला !
झुंडा गोसाव्यांच्या बाई ! जाऊ द्याना जाते तरी
गुरू उतरवा घरी
आले गुरुजी नगरा डोले हत्ती गती गती
दक्षिणा झाली किती ?
येतील गुरुजी घरा   पाय धुईन ताटात
तीर्थ घेईन मुखात
पाट चंदनाचे घरी   टाकले हारोहारी
गुरू बसले वसरी
सुती बारीक सेवया   आधणी झाल्या लाह्या !
केले ताट गुरुराया !
कसे साळीचे तांदूळ   पांढरे मोती छान
भात मोकळा शिजून !
पाट चंदनाचे बाई ! भिंतीशी उभे केले
गुरू बाबाजी जेवले !
[illegible]
[illegible] गुरू विडे घेता !

गोड गुरुजीचे नाव पडो माह्या सदा कानी
कसं विसरू बहिणी !
ठेवला चरणी माथा बाई ! म्या येता जाता
दयाळ गे ! गुरू मोठा !
वाहिला पायी माथा भाव मनात ठेवून
गुरू दयाळ म्हणून !
माथा ठेवता नेटून जाते गुरूच्या कृपेनं
सारं दरिद्र फिटून !
दिला गुरूबावाजीनं नको फेकू मंत्र एक
पुंजाण्यामधी[1] राख !
दिले गुरूबावाजीनं नको फेकू मंत्र दोन
उकंड्यामधी शेण !
चला बाई ! जाऊ पाहू गुरुजीची बागशाही
आसनाखाली जाई !

* * *

सांगती गुरुची विद्या बाई ! मोठी बळकट !
जाई राणीच्या सकट कुठं उचलला मठ ?

१२. देवाच्या देउळात

देवाच्या देउळात दिवा जळतो लोण्याचा !
आत संदूक सोन्याचा !
देवाच्या देउळात फुलाचे सडगाण[2] !
रोज हरीचं कीर्तन !
देवाच्या देउळात देव नकशीचा उभा !
रंगाची लाल शोभा !

१ केरात २ पखरण

देवाच्या देउळात   गोड साखरेची पुडी !
जळे कापराची वडी !
देवाच्या देउळात   नंदीला शेला लाल !
कसा नवस कबूल !
देवाच्या देउळात   पुत्रांची लोटालोटी
मागा कृष्ण लाल पोटी
देवाच्या देउळात   पुत्रांची काय वाण ?
मागा कन्या आवडीनं
देवाच्या देउळात   देवाला घाला माळ
मागा पोटी ताने बाळ !
देवाच्या देउळात   रोज चढते पायरी
भासा मागते माहेरी !
देवाच्या देउळात   लेक जवळ शेजीची
तुळस लावणीची !
देवाच्या देउळात   कव्हाची[1] उभी राहे
डोळे उघडोनी पाहे !
देवाच्या देउळात   झाली बाई मोठी दाटी
शालीची करा ओटी !
देवाच्या देउळात   बोलले कोण " देवा
लाव हवेलीत दिवा "

*   *   *

देवाच्या देउळात   नको जाऊ कधी सडी[2] !
भावाचा घे बाळ कडी[3] !

---

१ केव्हाचा   २ एकटी   ३ कडेवर

१३. उगवला नारायण !

उगवला नारायण   लाल शेंदराच्या खापा[1]
फुले अंगणात चाफा
उगवला नारायण   पहा झाडाझुडावरी
तेज पडे चुड्यावरी !
उगवला नारायण   गाडीचे का गोल चाक !
पिरथमी[3] नऊलाख
उगवला नारायण   करे कसा लखलख
झाडते ही मैना पख !
उगवला नारायण   रोज उगवता पहा
हाती बेलफुले वहा
उगवला नारायण   आभाळ भडक लाल
काय झोकला गुलाल ?
उगवला नारायण   जळते तांबडी ज्योत
आला लहरा मारत !
उगवला नारायण बाई !   चंद्रम्याची कीर
कुकू लाल अणीदार
उगवला नारायण   अगनीचा का पुडका ?
आत मोत्याच्या सडका !
उगवला नारायण   आला पहाड फोडून
दिले सुरुंग सोडून !
उगवला नारायण पहा उजेड दुरून
लाल भडके अगीन

---

१ चिपा; लांब तुकडे   २ पृथ्वी

उगवला नारायण सारी उजळे दुनिया
किती लावता समया ?
उगवला नारायण तिरीप पिवळी छान
हासते हिरवे रान
उगवला नारायण तुहा रानदेवी ! पती
हाती ओवाळ आरती

१४. पाणी वरून पडते

पाणी वरून पडते जमिनी गेल्या घागा
पोवळे पेरू लागा
पाणी वरून पडते जमीन शिणारते
मोती हिरे उणारते[1] !
पाणी वरून पडते पडते उभ्या धारा
तिफणी आल्या घरा
पाणी वरून पडते गर्जून गर्जून मेघा
सखा झाडाखाली उभा !
पाणी वरून पडते टपकते थेंब थेंब !
करे झाडझुडं चिंब
पाणी वरून पडते लहरा मारे मुंग
झोंबे पानोपानी शेंग !
पाणी वरून पडते बाजरा निसवला
दाणा चिकावर आला
पाणी वरून पडते तूर बारावर आली
वागल्या फांद्या खाली

१ सरत्यातून (वेळवाची पेरण्याची पुंगळी) दाणे सोडणे

पाणी वरून पडते डोले धांडा उसावाणी
काढे जसा नागफणी !
पाणी वरून पडते धरे मिरची फुलोरा
भरारला मोतीचुरा !
पाणी वरून पडते नार चालली वावरा
हाती तिच्या विळा दोरा !
पाणी वरून पडते कसा मोत्यांचा शिरवा
बाग सख्याचा हिरवा !
पाणी वरून पडते काय पाहता वावरा
धरा धडाल डवरा !
पाणी वरून पडते बसे दडून हरणी
झाली मुकी मैनाराणी !
पाणी वरून पडते पहा म्हशी डोबोडोबी
गवळी उभा लोभी !
पाणी वरून पडते मोत्यांचा झाराझुरा
जाते पाणी देवघरा !
पाणी वरून पडते नदी दोथडी भरून
धार चालली फुटून !
पाणी वरून पडते भिजला महादेव
झाके पारबती शेव !

---

१५. सकाळच्या पाहरी

सकाळच्या पाहरी सड्याची अंगणी शोभा
तुळसीखाली राही सावळा राम उभा !

सकाळच्या पाहरी सारवणाची का घाई ?
राम रथात बसून लंकेला सार होई[1]
सकाळच्या पाहरी जोडा हात सूर्यबाणा
म्हणा "चुडियाला माह्या यश दे गा ! नारायणा !"
सकाळच्या पाहरी उठा कामधंदा करा
दिली पित्याजीनं गाय हाती शेणपाटचा भरा
सकाळच्या पाहरी झाला उशीर सडचाला
संगे सख्याच्या सोबती आले पानांच्या विडचाला !
सकाळच्या पाहरी तिरीप सांदी भिंती
ऊठ ऊठ सूनबाई ! भाग्याचे भागीरथी !
सकाळच्या पाहरी सख्यानं का केली घाई ?
हातमुंडा शाल नवी भरजरी लावे डोई !
सकाळच्या पाहरी सखा उठवी गडचाला
झाला उशीर सडचाला धाडे पखाली पाण्याला !
सकाळच्या पाहरी वेशीला गेले लोट !
धुतलं सख्यानं आंग भिजला अंगणी पाट !
सकाळच्या पाहरी भरली हिरवी साडी !
लाडाच्या मैनाईला आंधण द्या घोडे गाडी !
सकाळच्या पाहरी रोज दळाचा[2] गजर !
मायबाई ! गवळ्यांचा मला भोवती शेजार !
सकाळच्या पाहरी रई[3] फिरते डेऱ्यात
डोल डोलते गौळण दोर घेऊनी हातांत !

---

१ बिदा होई २ दळण्याचा ३ रवी

सकाळच्या पाहरी   मुख पाहते गाईचं
अंगणी ब्रिंदाबन   शोभे तुळसीमाईचं !

सकाळच्या पाहरी   टाक सडा चंदनाचा
खेळ खेळता अंगणी   पाय पडे लाडक्याचा !

सकाळच्या पाहरी   सत्य बोलावं नेमाचं
नका पाडू खोटं कधी   गुरुवचन मोलाचं !

सकाळच्या पाहरी   नाही टळू द्यावा नेम
आधी मुखी रामनाम   करा मग घरकाम !

---

१६. पाहे वाट गोविंदाची

नागपंचमी नागाची   कर पूजा वारुळाची
येता आठवी बंधूची   पूज कोर चांदोबाची

सण पोळ्याचे दिवशी   राहे काकडीला मान
साळा वधतो जावई   करे[1] सजीव बहीण !

सण पोळ्याचे दिवशी   साडी नेसून मोराची
पूज दारात देराची   जोडी नवीन मानाची !

सण पोळ्याचे दिवशी   मातीचे वाडवेल[2]
बांध कागदी बाशिंग   गुंफ बनातीचे चौर

सण पोळ्याचे दिवशी   मोठी बैलांची बाढणं
[illegible] पाहून   [illegible] नवीन

---

१ करती २ लहान बैल

सण दसऱ्याचे दिसी | टाक सडा चंदनाचा
अंगणात बांधवाचा | पूज घोडा राघवाचा
सण दसऱ्याचे दिसी | गेले भाऊ शिलंगणा
घरी बहीण यमुना | चौक भरते अंगणा
बाई सणामधे सण | भाऊबीज आनंदाची
घेण्या तबकात मोती | पाहे वाट गोविंदाची !

---

१७. लाल महालाचा दिवा !

घेतो भाऊ लाल साडी | लांबीरुंदीला पाहून
जवळ करी मोल | बहीण बोलावून
ताटचाच्या पालामंदी– | उभी मायबाई कोण
रुपायाचा जरीखण | फाडला एकलीनं
ताटचाच्या पालामंदी | मायबाई करे मोल
धुण्यानं फाटे चोळी | वाटे ताटचाला नवल
ताटचा सौदागरा ! जरा | भावाशी माह्या बोल
कर लुगडचाचे मोल | घडी साडीची उकल !
ताटचाच्या पालामंदी | रंगीत साडचा दोन
भावाला दुघडपण[1] | नाही लोटत हे मन
बहीणीचं तणघर | भावाची मोठी माडी
नांदे कशी एका गावी | बहीण भावाची जोडी !
भाऊ होय तो आपला | भावजय पराव्याची !

---

१ परकेपण

गोताची खरी भासी
भावजय अबोल्यानं
सखा भेटता वाटेत
लेकाचा कां घेते कडी
लेकाच्या लेकराची

लेक सख्या बांधवाची !
काय गोडी घरी दारी
डोळे पुसते पदरी
धरते लेकीचा हाती
मायेला कां आशा मोठी ?

*

दूर लेकीचे लेकरे
प्यार लेकाचे लेकरे

*

जसा पंढरीचा पोवा[1] !
लाल महालाचा दिवा !

---

१८. केले दान जाते वाया !

लेकुरवाळच्या लेकी
पाण्याला अडा आल्या
भाऊबीजेच्या दिवशी
हाती ओवाळीत होती
भाऊबीजेच्या दिवशी
वाट पाहतील घरी
उठा उठा बेगी बाई !
गंगू भाग्याची बसली
उठा उठा बेगी बाई !
आहे काचाच्या पलंगी
माह्या वहिनीचे पती
टाका अंगणी पलंग

सुना घरी न्हात्या धुत्या !
मंडप दे रे ! पित्या
घेण्या तबकात मोती
माहे वहिनीचे पती
चंद्रसूर्य दोघे भासे
मागतील अनरसे !
गडे ! झाडू द्या वसरी
आली पाहुणीन घरी
झाडू द्या ना घरदार
निजून माह्या देर[2]
घामाने गर्द झाले
लावा जाळी मांडवाले

---

१ यात्रेकरूंचा मेळा

२ देवर = देर = दीर

रोज अंगण झाडते झाडते मी पसाऱ्याचे !
खेळे इकडे तिकडे बाळ माह्या भासऱ्याचे !
रोज अंगण झाडते बाई ! झाडते रुंदीचे
पडे कैचण कचरा बाळ खेळते बंधूचे
भाऊ करतो सोयरा नात तुही सून माही
वागवीन फुलावानी नको म्हणू पित्या "नाही"
भाऊ करतो इवाही[1] म्हणे बाप "नाही बाई !
आटाची भावजई मान राखणार नाही"
भाऊ करता इवाही लागे सून भासो पाया
केले दान सारे बाई ! जाते एकाएकी वाया !

१९. भावांनी बहिणी नेल्या

माह्या दाराहुनी गेली लाल लुगड्याची
डबी हाती बुगड्यांची !
माहृया दाराहुनी गेली जरीपातळाची
माळ गळा पुतळ्यांची
माहृया दाराहुनी गेला कोण चंगीभंगी
पागोटी पंचरंगी
माह्या दाराहुनी गेला एक सरदार
कंठी त्याच्या मोतीहार !
माह्या दाराहुनी पांढरा गेला घोडा
दोड्यांचा झाला सडा !
माह्या दाराहुनी कळप राघोचे गेले
रंग हिरवा चोळीले[2] !

---

१ व्याही २ चोळीला

माझ्या दाराहुनी गेला कोण झडक्याचा
हाती रुमाल जरीचा ?
माझ्या दाराहुनी गेले हत्ती बारा तेरा
कोण्या साहेबाचा डेरा ?
माझ्या दाराहुनी गेले लाल घोडे पाच
काय कंचणीचा नाच ?
माझ्या दाराहुनी दुधाचे लोट गेले
गुरुजी न्हाणीयेले
माझ्या दाराहुनी रंगीत गाड्या गेल्या
भावांनी बहिणी नेल्या !

---

२०. बाळ पोटी सामावला !

महालात सुलकेच्या
कोण नीळकंठ राजा
कन्या राजाची सुलका
टाके नीळकंठ फासा
राजा नीळकंठ बाई !
नाही सुलका बाईला
दोन पहार अंमल
राजा नीळकंठ राती
नाही ठाऊक कोठून
कसा चुकवुनी डोळा
राती आला राती गेला
नाही ठाऊक कोणाला !
येता डोळे तडफडे !
डाव मनाजोगा पडे
रातची करे चोरी
ठेवली उजागरी !
साऱ्या नगरीला झोप
मारे कवाडाला थाप !
करी येणे रातोरात
प्रगटतो महालात

---

१ नोकझोक केलेला

कन्या राजाची लाडकी बोले त्यास" जाता शाही !
ठेवा हाताची मुद्रिका निशाणी खूण काही"

* * *

राजा नीळकंठ गेला नाही फिरून तो आला !
घात सुलकेचा झाला बाळ पोटी सामावला !

---

२१. नेले अशुद्ध डोण्यात !

भरल्या नगरात रंगीत साड्या बहू
नको चाटच्याच्या दुकानी शेंदरी लाल घेऊ
जोवरी मायबाप तोवरी माही सत्ता
साडी उकलता मागं नको पाहू समरथा[1] !
जेवढी[2] मायबाप तेवढी[3] साडी चोळी
नाही पुसत फुकट मागं भाऊ भावजई !
दिवाळीची साडी चोळी नको आशा माही मोडू
सक्रांतीचा तीळ लाडू नको माही माया तोडू
जाता भाऊजी बाजारा मारे भावजय हाका
"भारी मोलाचं सणंग खुणावते घेऊ नका"
घेते बंधू बाई ! साडी भावजय अबोल्यानं
उकलतो ग पदर भावाच्या मी मुलाज्यानं !
घेतो बंधू लाल साडी डोळा भावजय मोडी !
पिता येतवरी चाटचा ! उकलू नको घडी

---

१ समर्था २ जोवरी ३ तोवरी

जेवढी मायबाप   तेवढी येणं जाणं
भावजईचे पासून   झाला भाऊ बेइमान !
म्हणे बहीण भावाला   "आण शालू जरीकाठी"
बोले भावजय "काल   गावाला गेले चाटी !"
भाऊ म्हणते उदंड   "पान बहिणाई खाऊ"
बोलल्या वहिनीबाई   "सुपारी कुठं पाहू" ?
भाऊ बोलावे जवळ   बोले "बस माह्या ताटी"
बोलल्या वहिनी आत   "सारी सोय माह्या हाती"
भाऊ खुणावे डोळ्यांनी   "वाढ बहिणीला पोळी"
बोले वहिनी आतून   "केली मोहाची पानोळी[1]"
माहे सांगती भाऊजी   "करा बहिणीला भात"
बोले भावजय माही   "कण्या वरल्या[2] गंजीत[3] !"
म्हणे भाऊ सोनाराला   "सल्ले[4] घडव सोनरी"
बोले रागात वहिनी   "करा लेकरं भिकारी !"
करे बंधू सार[5] मला   बाई लोकांचे खासरी[6] !
मानाची भावजई   राखे बसून वसरी[7] !
भावाला झाल्या पोरी   पोरीची लागे गोडी
आशा बहिणीची थोडी   वाट माहेराची मोडी !
जाता बहिणीच्या गावा   पडे वेट[8] छकड्याचा !
निघता लेकीच्या गावा   खोगीर रेशमाचा !

*   *   *

कशी भावानं बहीण   वधली कूपकाटी
राग मावला न पोटी   अस्तुरीचे बोलासाठी

---

१ भाकर   २ वैरल्या   ३ भांड्यात   ४ मुंदी, अंगठी
५ बिदा   ६ खाचर, बंडी   ७ ओसरी   ८ धाव

पहा बहीण पाठची भाऊ वधतो वनात !
मारुती झाला लाल ! नेले अशुद्ध डोण्यात !

---

२२. मोठ्याचा नवरदेव !

मोठ्याचा नवरदेव मिरवे अबदागिरी !
पिवळा नखबोटी मोती बाशिंगाला शिरी !
मोठ्याचा नवरदेव राशी निघाला शिळाणी[1]
रुपाया ओवाळणी हाती घालती बहिणी !
मोठ्याचा नवरदेव परणू गेला दूर
मेण्याला भोई बारा हाती सोनेरी कट्यार !
मोठ्याचा नवरदेव चहू मुलुखात ठसा
पान झाडीतून कसा चमकला अमरसा[2] !
मोठ्याचा नवरदेव चालला धडक्यानं
मागे गाडी घोडे हत्ती पुढे फडके निशाण !
मोठ्याचा नवरदेव ढाळिती शिरी चौरी
फुलझाडे डोलकाठ्या महाराच्या डोईवरी !
मोठ्याचा नवरदेव रूप त्याचे त्याला दंडे
कसे दुरून दिसते लाल मांडवाचे झेंडे
मोठ्याचा नवरदेव बाई ! घरचा पाटील
गोफ गळ्यात सोन्याचा डोई जरीचा मंदील !

---

१ थंड वेळेला २ एकप्रकारचा दागिना

मोठ्याचा नवरदेव कसा रातचा निघाला
हाती मशाल म्हाल्याच्या लख्ख उजेड पडला !
मोठ्याचा नवरदेव मुलुखात अगाजला !
हुंडा हातात नगदी परणू दूर गेला !
मोठ्याचा नवरदेव पहा बाई ! थाट त्याचा
लेली नवरी गहिना[1] कसा निऱ्या जडावाचा !
मोठ्याचा नवरदेव नाही येंगत[2] पायरी
रुसे आपल्या मानाला कंठी मागते सोनेरी !

---

२३. नार पुत्रानं भाग्यवंत !

देवाला मागते मागते न सोनं–नाणं
कन्यापुत्र पोटी दोन
देवाला मागते पोटी पूत विसाम्याला
पाठी बंधू भूषणाला !
देवाला मागते पाठ पोट बरोबर
नाही मागत उवार[4]
देवाला मागते बाई ! आवडीचे दोघं
मधे चुनडीची रेघ !
देवाला मागते संपत थोडी बहू
पोटी पुत्र पाठी भाऊ
देवाला मागते संपत थोडी थोडी
भीवा अर्जुनाची जोडी

---

१ दागिना २ वेंघत ३ विसाव्याला ४ जास्त

देवाला मागते   बंधूला पोटजन
जावळे उतरीन

देवाला मागते   मागते न घोडी गाडी
आवता जोगे गडी !

देवाला मागते   घरी संपतीला सोनं
बाळ विश्रांतीला तानं !

देवाला मागते   रोज दळण्या जवारी
बाळ खेळण्याला घरी !

देवाला मागते   पाचा पुत्रांची पंगत
भोळ्या राजाची संगत !

*   *   *

देवाचा देवपाट   फुलानं शोभिवंत
नार पुत्रानं भाग्यवंत !

---

२४. कोणी पाहिला सुखात ?

दोघ्या नारींचा पुरुष   करते विचार मनी
कोणाला मागू पाणी !

दोघ्या नारींचा पुरुष   अंगणात वनवासी
रोज पलंगी उपाशी !

दोघ्या नारींचा पुरुष   दुहेरी बोली बोले
आगाशी[1] सूर्या डोले !

दोघ्या नारींचा पुरुष   नारी हौसीगुणं केल्या
शेंदऱ्या[2] जड गेल्या !

---

१ आकाशी   २ लुगड्याचा एक प्रकार

दोघ्या नारींचा पुरुष   केल्या कशा विस्ताराला
भाव दुजा लुगडयाला !
दोघ्या नारींचा पुरुष   रोज घरात झगडा
ऐक बाभळीचे खोडा !
दोघ्या नारींचा पुरुष   झाला सर्प पानबुडया
हिंडे सदा दोन्ही थडया !
दोघ्या नारींचा पुरुष   वाळून खंख जोगी
एकली राजभोगी !
दोघ्या नारींचा पुरुष   बसे राखत वसरी
चाललं कीर्तन घरी !
दोघ्या नारींचा पुरुष   लागे पिंपळाला कीड
वाळून झाला खोड !
दोघ्या नारींचा पुरुष   केल्या नारी कौतुकानं
झाला जोगी वैतागानं !

*   *   *

टाकते का एक पाणी   उगाळते एक गंध
कोणी पाहिला सुखात   काय दोघींचा गोविंद ?

---

२५. करे नार येरझारा !

सोनाराचे घरी   बसून कोणाची आजी ?
सोनं तागडीनं मोजी
सोनाराचे घरी   बसला कोणाचा बाप ?
टाकला सोनेरी गोफ

सोनाराचे घरी माउली कोणाची काशी ?
घडवते टीक ठुशी
सोनाराचे घरी बसून कोणाचा देर
लावे कर्णफुला घेर !
सोनाराचे घरी कोण्या साजणीचा पती
लावे नथणीला मोती !
सोनाराचे घरी कोण रंगेल छबेला
घडवते काकणाला
सोनाराचे घरी कोण म्हणे "रत्नचुडा
दुहेरी या कल्प ? जोडा"
सोनाराचे घरी कोण सखा पाठमोरा
करे नार येरझारा !

---

२६. जिलबी तार तोडे !

मागे बाळ कृष्ण जेऊ खव्याचे गोड पेढे
खडीसाखरेचे खडे
मागे बाळ कृष्ण जेऊ तिळासाखरेचे लाडू
बत्तासे किती फोडू ?
मागे बाळ कृष्ण जेऊ करंजी अनरसे
पापड झाले खासे !
मागे बाळ कृष्ण जेऊ तूप पुरणाची पोळी
दूध सेवया सुतळी[१] !

---

१ सुतासारख्या बारीक

माझे बाळ कृष्ण जेऊ गरम सांज्याची पोळी
भात मोगऱ्याची कळी !
माझे बाळ कृष्ण जेऊ ताकाची सुरस कढी
तळली कुरवडी !
माझे बाळ कृष्ण जेऊ तेला भरली साटोडी
केली उत्तम पाटोडी !
माझे बाळ कृष्ण जेऊ केळाचे कालवण
वर दुपोडीचं[१] पान !
माझे बाळ कृष्ण जेऊ मुगाचे मुगवडे
जिलबी तार तोडे !

---

२७. माहेरा गेली राणी !

चिकण सुपारी कोण धडाभर घेते
बाई ? कोणा पुरवते ?
चिकण सुपारी करे पासरी वजन
कोण्या नारीचा सजण ?
चिकण सुपारी अडकित्ता बाराफोडी
माया पुरुषाला थोडी !
चिकण सुपारी खाण्याची मोठी गोडी
जात अस्तुरीची वेडी !
चिकण सुपारी निवड गा ! वाणी दादा !
घरी बाळंतीण राधा !

---

१ दुपोडी पाळीचे

चिकण सुपारी निवड तू वाणी भाऊ !
आली पाहुणीण जाऊ
चिकण सुपारी कशी खिशात दाटली
नार रस्त्यात भेटली !
चिकण सुपारी खिशाला डाग लाल
सुना पडला महाल !
चिकण सुपारी भरे खिसा काठोकाठ
पाहे सजणीची वाट !
चिकण सुपारी खिशात झाली जुनी
माहेरा गेली राणी !

---

२८. झाल्या तिन्ही सांजा !

झाल्या तिन्ही सांजा लक्ष्मीचा डामडौल !
वाडा गवळ्याचा खोल !
झाल्या तिन्ही सांजा लाव दिवा राई बाई !
बांधते गायकी गाई
झाल्या तिन्ही सांजा सांजी सरसा ग ! दिवा
तुळसीच्या पुढे ठेवा
झाल्या तिन्ही सांजा लाव दिवा लगबग
जोड्याने देव दोघं
झाल्या तिन्ही सांजा आले नंदी डकरत
माह्या काशीची दौलत !

झाल्या तिन्ही सांजा लाव दिवा मायबाई !
घरी लक्ष्मी भावजई !
झाल्या तिन्ही सांजा धर कडी तानी बाळी
बाळाला करंगळी !
झाल्या तिन्ही सांजा घरी भुकेला ब्राम्हण
करा तयार भोजन !

---

२९. सखू बहीण सतीची !

सखू म्या जोडली लेक बाऱ्याची मंजुळा
नेसे काळी चंद्रकळा !
सखू म्या जोडली जातीची सोनारीण
बुगड्या लेणारीण ![1]
सखू म्या जोडली कशी बामणाची कन्या
तिच्या वेणीला चांदण्या !
सखू म्या जोडली सुखी कसाराची बेटी
हाती डबा मेणपट्टी !
सखू म्या जोडली शिंप्याची अनसुया
हाती तिच्या सदा सुया !
सखू म्या जोडली वाण्याची लाडकी सून
काय सांगू तिचे गूण
सखू म्या जोडली झाली नाही सखू बरी
जिवाची जानगिरी[2] !

---

१ अगावर घालणारी २ संकट

सखू म्या जोडली सखूनं चालवलं
जहर कालवलं !
सखू म्या जोडली बाई ! अधल्या पैशाची !
सखू बहीण सतीची[१] !

---

३०. कुंडाची महती मोठी !

केलं पुण्य काय बाई ! माउली यशोदा नारी !
न्हाणियेले विष्णू ब्रम्हा कसे तुवा हातावरी ?
केलं पुण्य काय बाई ! तुम्ही नाशिकच्या बाया !
आंघोळीला गंगामाई दर्शनाला रामराया!
नारायणाची ग ! कथा चाला ऐकायाला कोणी
चाले पुढं नामदेव मागून का जाते जनी
तपामध्ये खरे तप अनसुये ! तुहे भारी
फोडातून तळहाती जन्मे देव ब्रम्हचारी !
बाई ! नाशिक त्र्यंबक गंगामाईचे माहेर !
भरजरी पातळाचा करा रामाला अहेर !
बाई ! अडचाल नाशिक पडचाल ग ! पंचवटी
गोदेचे काळे पाणी कुंडाची महती मोठी !

३१. सखा माहा गेला वाया !

सखा चालता थाटात खाली सेमला[२] लोंबते
नार मोहना मागून कशी तुन्याला झोंबते !

---

१ सत्तेची सख्खी २ पटक्याचा पदर

कोण्या मोहन्या नारीची मोहिनी झाली खरी
माहा सभेतला हरी कसा बोलवला घरी !
सोडले घरदार नाही आशा लेकरांची
कोण्या मोहन्या नारीची मोहिनी ग ! चकराची ?
रोज चाटचाच्या दुकानी बसतो माहा राणा
मोहन्या नारीसाठी टाके हात उच्ची खणा !
चाटचाच्या पालामंदी बसतो चंद्रभूज
मोहन्या नारीसाठी टाके हाताचा कां गज ?
घरी पुरणाची पोळी होते घाई जेवण्याची
लागली चटक कोण्या– मनमोहना नारीची ?
बाई बाजाराचे दिसी पाहे वाट बाजाराची
नार मोहना बसून कोण माहचा सर्दाराची ?
आणा कोणी जादूवाला बांधा त्याच्या घरी घोडा
करा काही जादूटोणा नासे सुगंधी केवडा !
करा देऊ कोणा गाई विका दारातला हत्ती
आणा घरी गणपती करू कोणाला विनंती ?
येऊ द्या कोणाला दया लागू अशी किती पाया ?
नाही रिकामा ऐकाया सखा माहा गेला वाया !

---

३२. भरल्या बाजारात–

भरल्या बाजारात आली रिकाम्या पदरी
माही सरदार बाई ! आहे मुकुंद वावरी !

भरल्या बाजारात पडे पालावर पाल
भारी दुकान मालाचं अजून कां नाही आलं ?
भरल्या बाजारात मोठं दुकान कोणाचं !
गचपच पसाऱ्याचं किल्ली कुलूप सोन्याचं !
भरल्या बाजारात लाल मसूर पालाला
मारते लाल ज्योत ! कसं ओळखू लालाला ?
भरल्या बाजारात ओटीत खुरदा जड !
बाजती कलदार रुपये खडाखड !
भरल्या बाजारात नाही हातात अडका
साथ पाहता मोत्यांची जीव झुरतो लाडका !
भरल्या बाजारात रंगीत साड्या दोन
कंबर खाली माही लोटत नाही मन !
भरल्या बाजारात कोण लाल घोडीवर ?
टाके हात कोणासाठी भरजरी साडीवर ?
भरल्या बाजारात कायचा[1] वास येते
कोण भोवताल बाई ! माप पलंगाचं देते ?
भरल्या बाजारात बाई ! बसली कव्हाची
नाही आली गाडी माहृया कशी अजून बंधूची ?
भरल्या बाजारात फूलबिसण[2] चमेली
कोण बसून दुकानी दोडे विकत बसली ?
भरल्या बाजारात आम्हा म्हणे कोण गड्या
" काय पाहता या बाई ! घ्याना टोपाच्या बुगड्या !"
भरल्या बाजारात म्हणे आम्हा " कशी बाई !
बंधूची मैतरणी तुमची मी भावजई !"

---

१ कशाचा २ बिसिनीच्या फुलाप्रमाणे कोमल.

३३. गोरीनं केला छंद !

गोरीनं केला छंद   नाही पाहिला वयाचा
बाल पिकला डोईचा !
गोरीनं केला छंद   पाहिला सावकार
सोन्याचांदीचा व्यापार
गोरीनं केला छंद   जातीचा बेलदार
माडी त्याची गुलजार !
गोरीनं केला छंद   जातीचा रजपूत
कशी कमान शाबूत !
गोरीनं केला छंद   कोणी जातीचा लोहार
कुलपांचा रोजगार !
गोरीनं केला छंद   नाही पाहिला जातीचा
आवा लुटला मातीचा !
गोरीनं केला छंद   छंदाला नाही जागा
रूपाची चंद्रभागा !
गोरीनं केला छंद   छंदाला नाही भेली[1]
निंबाचा पाला पेली ![2]
गोरीनं केला छंद   छंदाला नाही बंध
काय करे भाऊबंद ?
गोरीनं केला छंद   लेली[3] कपाळी बिजुला
तिचा शाही डब्बेवाला !
गोरीनं केला छंद   गळ्यात चंद्रहार
नानापरी शिणगार !

---

१ भ्याली   २ प्याली   ३ ल्याली

गोरीनं केला छंद काजळ उलटा भांग
केले सारे रंग ढंग !
गोरीनं केला छंद पूजले खोडंखाडं
बसली तुळसीपुढं !

* * *

गोरीनं केला छंद निंदक कां निंदा करी
पाण्याच्या रस्त्यावरी !

---

३४. कसारीणबाईस !

कसारीण बाई ! बिलोर भर मला
रुपया देतो तुला
कसारीण बाई ! मोल बांगडीचं कर
नार कऱ्हाची समोर
कसारीण बाई ! सोड गडे ! माह्य हात
पाहे वहिनी रागात
कसारीण बाई ! बांगडी कां चढवता
लागे कळ मणगटा !
कसारीण बाई ! बस झाडाच्या साउली
चुडा भरते बाहुली !
कसारीण बाई ! बांगड्या भर दोन
आली गरिबाची सून
कसारीण बाई ! भर मोतिया बिलोर
उभी राधिका सुंदर !

कसारीण बाई ! आंथर सवाण[1] गोणा[2]
लेती चुडा लेकी सुना
कसारीण बाई ! टाक खाली सतरंजी
काढ चुडा पंचरंगी
कसारीण बाई ! उतर ये साउलीला
भर चुडा माउलीला
कसारीण बाई ! उतर या ओसरीत
चुडा पाहू दे रंगीत
कसारीण बाई ! सांग उद्या कसाराला
जाते मैना सासऱ्याला !

---

३५. घाले कोण रोज फेरी ?

मुक्या अस्तुरीची[3] निंदा पुरुष कां रोज करी
सुख कपाळात नाही काळ बांधला पदरी !
रोज अस्तुरीची निंदा तिचा मांडतो पुरुष
सुख भोगाया ठेवलं माहेर न चार दिस !
अस्तुरी कां पुरुषाची चाले सदा किटकिट !
ब्राम्हण तो वेडा कोण पाडली ही ब्रम्हगाठ !
अस्तुरी कां पुरुषाची रोज घरी घिणघिण
कोण्या ब्राम्हणानं वेड्या असं लावलं लगन !
अस्तुरी कां पुरुषाची ख्यालीखुशाली दिसेना
झोप दोघांची बसेना सूत घरात जमेना

---

१ सारखा २ लुगडं व पांघरण्याचे कापड ३ स्त्री

अशी वैतागली गोरी आपल्या कां जीवावरी ?
गेली गावाच्या बाहेरी पाहे भरल्या विहिरी !
रोज हासून बोलून जाते नार पाणीयाला
तिच्या अंतरीचं दु:ख काय ठाऊक कोणाला ?
नार वैतागली मनी दिसी सोमवाऱ्या न्हाली !
पिंड देवाच्या देउळी पाण्यानं कां झाली ओली !
कसा उदासला जीव झाला बाई ! पुरा वेडा
म्हणे "जाऊ कोण्या झाडा ? आली आमराई पाडा !
जीव उदासता पुरा म्हणे "कोण्या वनी जाऊ
काय जहर वा घेऊ जीव कशाला हा ठेवू ?
नार वैतागली पुरी आपल्या कां जीवावरी ?
पुढं मागं भोवतालं साऱ्या विखाच्या विहिरी !

* * *

नार वैतागली पुरी घर बांधते डोंगरी !
कोण तिच्या गुंफेवरी घालतो नेमानं फेरी ?

---

३६. वरमाय जागी करा

रुखंत आणलं नुसत्या साखरफेण्या
नवरी राजकन्या !
रुखंत आणलं निऱ्या वाटोळ्या माल्त्या ?
कोण मानाच्या चुलत्या ?
रुखंत आणलं लांब सुतळी सेवया
सुगरिणी मावळ्या !

रुखंत आणलं करंज्या लाडू बहू
वरमाय कोठे पाहू ?
रुखंत आणलं गोड अनरसे फार
कोण वरमाय थोर ?
रुखंत आणलं वाजत गाजत वेशी
वरमाये एकादशी !
रुखंत आणलं वाजत गाजत घरा
जागी वरमाय करा

---

३७. उपाशी गेले दादा !

भाऊ बहिणीच्या दारी भर उन्हाचा कहर !
दोन पहार दुपार !
भाऊ बहिणीच्या घरी गेला कोण्या समयानं
केली गर्दी उन्हाळच्यान
भाऊ बहिणीच्या दारी उभा राहिला अंगणी
नाही गंगाळात पाणी !
टाकताच पाय दारी सासुरवास ये कानी
झालं काळजाचं पाणी !
आल्या पाउली कलोना उभा गल्लीवर राहे
बहीण आतुनी पाहे !
बहिणीचा सासुरवास नाही कानी ऐकवला
जीन घोड्यावर केला

'मरो बहीण', म्हणोनी घोडा फिरवला रानी
नाही पाहिले फिरोनी !
सेवया बोटोळचांनी[1] उतरंडचा आगाशी[2]
भाऊ निघाला उपाशी !
घरी वासाचे तांदूळ काय करता असून
सासुरवासी बहीण !
घराच्या वळणीत उभी राहिली बहीण
म्हणे "दादा जा भेटून"

* * *

आंब्याच्या सावलीत कोयाळ[3] बोले राधा
"उपाशी गेले दादा"

---

३८. गोरीला लागे पान !

गोरीला लागे पान बारियांच्या वेटाळात
डोले नाग पेटाऱ्यात !
गोरीला लागे पान नाग जहरी तुफान
करे आंगाची अगीन[1] !
गोरीला लागे पान हिंडे नाग दरोदरी
वैद्याच्या नार घरी !
गोरीला लागे पान नाग मोठा का लहान
आणा गारुडी मोहन !

---

१ बोटवे २ आकाशी ३ कोकिळा ४ आग

गोरीला लागे पान नाग मोठा नाही ताना
गारुडी मोती दाना !
गोरीला लागे पान नागाच्या तोंडी विख !
गारुडी नवा शिक !
गोरीला लागे पान आंगी नागाच्या डाहण्या[1]
पान उजळ शाहण्या !
गोरीला लागे पान नाग गव्हाळचा गुहीऱ्या
बाऱ्या चालू द्या दोहिऱ्या !
गोरीला लागे पान नाग काळा मोठा देंडू
निबानं कोंडा झेंडू !
गोरीला लागे पान पाहता कां आराधुरा ?
वेणीला द्या बंध पुरा !
गोरीला लागे पान नाही सोसवत कळा !
पान बेगीनं उजळा !

---

३९. पितळी पलंग

पितळी पलंग नेवार[2] रेशमाची
शोभा रंगमहालाची !
पितळी पलंग खिळे माठले लवंगी
कोण कारागीर रंगी !

---

१ दाह २ नवार

पितळी पलंग कोणी रंगवली सीता

विडे रामाहाती देता ?

पितळी पलंग नाच मोराचा चालला

कोण्या चातुराची कला ?

पितळी पलंग कसा कातीव कातला

हाती कोणाच्या वासला ?

पितळी पलंग काय बाई ! गोंडे लाल

पडे पाहताना भूल !

पितळी पलंग केवढी कारागिरी

ठावे नक्षीदार चारी !

पितळी पलंग कसला कोणी तंग

वर आरशाचे भिंग !

पितळी पलंग गात हिरवे रंगीत

उदी वरून बनात !

पितळी पलंग जाळी पहा भोवताल

कोण आत रंगलाल ?

---

४०. गाळे आसू मोरावाणी !

जंगल काळा कोट नाही कशी मुंगी खिळे !
बहिणीच्या जीवासाठी घोडा महिन्याचा पळे !
बहिणीच्या जीवासाठी झुरे भाऊ जसा मोर
जंगलचे जनावर सारे शोधले डोंगर !
म्होण आण गेला दाट जंगल झाडीला

दमणीत बंधुराज   मागे बसला शालीचा !
जाता बहिणीच्या गावा नाही साउली झाडाची
राहे मजल इळाची[१]   तिच्या आवड गावाची !
बहिणीच्या जीवासाठी पुरा वेडा पिसा झाला !
भोवताल झाडबन   थेट एकटा निघाला !
जाता बहिणीच्या गावी बाळी बांधली पिवळी !
राहे बहीण देशात   दूर दिल्लीच्या जवळी !
जाता बहिणीच्या गावी वेट पडता गाडीचा
चाक टाकून रस्त्यात   जीन सवारे घोडीचा !
जाता बहिणीच्या गावी बंधू इळाचा उपाशी
उन्हातान्हात चालला   कसा पायी कोसोकोसी
बहिणीचे जीवासाठी   गेला चाटयाच्या दुकानी
बोल बोलला चाटयाला "काढ साड्या मिरादाणी"
बहिणीची बोळवण   करी भाऊ समरथ
पायी खासराच्या मागं   जाय गोऱ्हा हुंबरत !
बहिणीची बोळवण   भाऊ समरथ करी
राधा खुशालीत गेली   बोलून हासून घरी !
आपल्या घरी जाता   बहीण गुरमळे[२] !
तिचा मुकुंद बांधव   तिला घेऊन कवळे !
बहीण सार[३] केली   मागं परतले लोक
भाऊ जागचा हालेना ! भावाला बहीण एक !
बंधू बोळवण करी   गंगासागर साडीची[४]
हसे बहिणीच्या कुंकानी हिरवे वेढ मनगटी !

---

१ वेळाची   २ घोटाळे   ३ बिदा केली   ४ एकप्रकारची साडी

बंधू बोलवण करी बांधे माय दहीभात !
बसे बहीण गाडीत भाऊ सारखा पहात !
लागता तहान नाही पाण्याचा कुठं खोज
वाटेत बहिणीसाठी खोदे झरा सवागज !
बहीण सार केली झाडाच्या आड झाला
लावे नेतराला शेला माय समजावे त्याला !

* *

नाही भावाला बहिणी खर्च कमी का म्हणुनी
भाऊ चाटचाचे दुकानी गाळे आसू मोरावाणी !

---

४१. पारध्या दादास

बाई ! वाघिणी गे ! तुहा[१] सांभाळ बिपटचा वाघ
माहा पारधी नेणता गेला कालवडीमागं !
कसा एक एक डोळा बाई ! हरिणाई ! तुहा
लप शिकारीला गेला पारधी बंधू माहा !
माहचा पारध्या दादाची नाही शिकार साधली
बाई ! जाळचात हरणी कशी लहान पडली !
पारध्या दादा ! माह्या नको जोडू वाया बाण
काय करतो वधून गडचा ! हरिणी लहान !
पळे हरणी दुरून कशी कूपकाटी दडे !
माह्या पारध्या दादाच्या पदरात पुण्य पडे

---

१ तुझा

वावरात काळ्या शार   मोठी हरणी निजून
पारध्या दादा ! धाव   टाक जाळे रे ! शेजून[1]
मार तुहा वाघ वैरी   भर बारूद संदुकी
जोड खुशाल बाराच्या   दोन्ही जोडीच्या बंदुकी
पारध्या दादा ! गड्या !   मार वाघ येता जाता
नको रे ! वाया मारू   कधी मोर पाणी पिता

---

४२. डोळा भरून पाहीन !

कडू पिकलं कारलं   महादेवाला वाहिलं
सूनमुख म्या पाहिलं !
कडू कारल्याची फोड   शंकराच्या पिंडीवर
घेते सून मांडीवर !
कडू कारल्याची भाजी   नको वाढू माह्या ताटी
केले व्रत सुनेसाठी
कडू कारल्याचा वेल   फुलांनी गहिरेबाज !
सासूचा आशीर्वाद

*   *   *

माह्या हवेलीचा खांब   लेक वडील साजरा
सून शोभे बिजवरा !
देते लेक मोठ्या घरी   सून माह्या गरिबाची
वापर निगुतीची[2] !

---

१ जवळून २ नेमस्तपणाची, मोजकी

साजरी मैना माही आली घरी भासी सून
राहे घराला भूषण !

कशी सोन्याची टिकली सूनबाईचे कपाळा
कंठी शोभते गोपाळा !

सूनबाई लक्षुमीचा नाही सयपाक झाला
चांद चौकाभंदी आला !

सूनबाई लक्षुमीचा कामात गेला वेळ
कपाळी कुंकू शीळ !

माह्या लाडक्या सुनेला लाडके काम सांगा
पूजेला पाणी मागा !

हाती बांगडी काचाची केसाहुनी ग बारीक !
काय लेन्याची तारीफ !

* * *

लाडकी सूनबाई विहिणीबाई ! मला
धाडू कशी पाणीयाला ?

विहिणीबाई ! माही लाडकी सून गेंदा
सांगू कशी काम धंदा ?

सून वागवीन माही विहिणीबाई ! घरी
लोकाचे मी बरोबरी !

गोठ पाटल्यांनी हात दिसे कसा शोभिवंत
लेक माहा तालेवंत !

लागता तहान राती सूनबाई लाडकीला
वर कारंजे माडीला !

वर माडीवरी उभी सूनबाई चंद्रकला !
शालूला घालते पिळा !
माजघरात आतल्या सून लाडकी निजते
शाल पांघरून घेते !
करते घरात काम बाहेर देते चित्त
गोड बोलता पडित !
लाडकी सून माही भ्रताराची मोठी लहू[1]
कशी माहेरा पाठवू ?
रोज फुलांची रजई लेक कौतुकाची सून
पांघरती दोघेजण !

* * *

लेक बोलका पंडित सून लाडकी मालन
रोज दोघाचं कौतुक डोळा भरून पाहीन !

---

४३. पुढं पारणं फिटलं !

गाडीच्या बसणेवाला आला माह्या घरी पायी
माह्या बाबाजीला बाई ! मान पान गर्व नाही !
गाडचा बैलांनी नांदता मोठा मानाचा चुलता
दुबळा माहा पिता चोळीची वाहे चिंता !
गाडे घोडे बैल घरी असामी मोठा मामा
काय करता असून निदानीचे पिता कामा !

* * *

" आज सासुरवासाच्या बांधल्या ज्या पुडचापाडचा !

---

१ प्रिय

बावाजी आले घरी   सोडते त्या थोडचाथोडचा !
आपल्या संसाराची   सांगताना हरिकथा
माहा निजला बावाजी   झाला एकाएकी चेता[1] !
आज तुला संसाराच्या   पित्या ! सांगतो काहण्या
कान देऊन तू ऐक   चित्त लावून शाहण्या !
रोजचा सासुरवास   कठू जिवावर किती
पित्या! नावासाठी तुहृया   मरते मी दिनराती !
जाते शेवावरी रात   काय सांगू सासुरवास
कसा भरल्या सभेत   जबाण तू हारलास ?
रोजचा सासुरवास   सोसू असा कुठवरी
इंधन लेकीचं पित्या !   येईल रे ! गंगेवरी !
सोस सोयऱ्याचे बोल   तरवारीच्या ह्या अण्या !
काय मनात समज   पुरं आपल्या शाहण्या !
पित्या तुहे जरी बोल   जाई मोगऱ्याचे फूल !
काय सोयऱ्याला त्याचे   कळणार खरे मोल ?
ऐक सोयऱ्याचे बोल   कडू निंबाची मातर[2] !
पित्या! जाईल तुला रे!   रात वैऱ्याची कहर !"

*   *   *

बाप बोले "बाई ! लेकी   नांदून तू नाव कर
केळीच्या शुद्ध पोटी   कंबळ[3] निपजलं !
आलो न्यावयाला तुला   नाही बोलत जावई !
त्याशी राहिला विचार   कशी नेऊ तुला बाई !
म्हणे बाप पोरी ! कशी   [illegible] लेकी माझी
तुझ्या संसाराची पोथी   तुकवली नाही काही !

१ जागा   २ मात्रा   ३ कमळ; केळफूल

बाप म्हणे " लेकी ! तुह्या नशिबी कटकट ! "
काळ्या दगडाची भिंत पाया पुरा बळकट !
रोज सरणाचे पुढं जळते ओले खोड
नशिबात हडहड कष्टाने नार गोड !
बाप म्हणे "कशी बाई ! पुरी नशिबाची हीण !
सारे डोंगर शोधून पाने पळसाला तीन !
दिली घरी मोठ्या लेक नाही हात म्या घुतले !
हळदी कुंकवाने नाही रंगले बंगले !

*

आज सासुरवासीण घरी जात्याचं झाडणं
पोटच्या बालकानं पुढं फिटलं पारणं !

४४. नीळकंठ झाडावर !

घोडीनं केला हींस दणाणला दरवाजा
पाहुणा कोण राजा ?
गावाच्या चावडीत बसला माहा साहू
समोरा गेला भाऊ
रेशमी खांदी शेला पागोटी भरजरी
मामाजी आले घरी
बाई ! मामाजी पुसती " कोणाचा हा भारी वाडा
चित्र लिहिले कवाडा ?"
भाऊ दावे बोटाने " तुमच्या भासीचं घर
उभी अंगणी उंबर !"

घरी मामाजी पुसती "भासीला काय तानं ?"
सोडिती जावळपानं

मामाजी आले घरी भासा मोठा कारभारी
शालीला सोनं भारी !

मामाच्या पंगतीत भास्याचा नोक झोक
गळ्यात कंठी गोफ !

जेवण जेवताना ताटी एका मामे भासे
रूप जेवताना दिसे

डोळे गुंजदार काळे कशा भिवया कमान
दोघांचाही एक वान !

माझ्या मामाजीच्या घरी गेली बाई ! पाहुणीन
चारी समया लावून !

बाई ! मामाजीच्या घरी भासीचं पात्र पडे
अखंड काशी घडे !

लंका दिसते दुरुनी हवेली मामाजीची
काशीच्या माहेराची !

फाटली माही चोळी निरोप धाडा गड्या !
माहृया मामाजीच्या वाड्या

मामाच्या पंगतीत नुपर गेले तूप
आला भासा देवरूप !

वाघ मारता जाळीत ससा वनात बघता
भासा मामासंगं होता

मामाजी घोड्यावर चाले भासा पायी पायी
मुजरा का घेत नाही ?

घोडी मामाजीची पहा भास्याने का अडवली
लेक मैना देऊ केली !
सण दसऱ्याचे दिसी मामे भासे घोड्यावर
नीळकंठ झाडावर !

---

४५. उजेड महालात !

जावया बापूजीची हवेली सातखणी
शालूला घाली पिळा वर उभी मैना राणी !
जावया बापूजीची गाडी सुटली बागात
घेती भेट वाटेवरी रामरुमीची[1] अगत[2] !
जावया बापूजीला विडा साळी हाती देते
बाई ! रुपया मानाचा कशी वाजवुनी घेते !
जावया बापूजीला विडा लहान साळीचा
देते हातात रेशमी लाल रुमाल जाळीचा !
जावया बापूजीला बाई ! माह्या देशमुखी
वतन बारा गावं रयत मोठी सुखी !
जावया बापूजीचा उभा सूर्यमुखी वाडा
अंगणात चंदनाचा पडे लाडकीचा सडा !
माहे जावई बापूजी मन संतोषे पाहून
जोडा शोभते संगीन कशी लडकी कामीन !

---

१ रामराम कृष्णाची २ अगत्य

गुणी पाहुता जावई माह्या संतोषल्या भुजा
लाडणी गे ! सुखी जोडा करो राज[1] सदा तुझा
जावया बापूजीला गावा घोड्यावर जाणं
बसे मेण्यात मालन लाल पडदे सोडून !
आले जावई बापूजी घरी उतरले राजे !
लाव कपाळी अक्षीद कर आरती सारजे !
सोन्याचं पंचीपात्र उटून चकचक !
जावया बापूजीला देते पाणी माही लेक
जावया बापूजीचं नाव गोड उदेभान
लेक लाडकी नावाची तुळसाई गोरीपान !
जावया बापूजीला गावाचे पाटीलपण
नाव डंक्यावर भारी हाती उकळतीचं पान !
जावया बापूजीच्या पंखे नाक्यावर डोळं
बाई मैनाच्या सोन्याचे बोटी झळकती सल्ले !
केल्या बारीक सेवया साऱ्या ताटाखाली गेल्या !
जावया बापूजीला नाही जेवता त्या आल्या
जावया बापूजीच्या अंगणात बागशाही
फुले हलक्या हातांनी तोडे रोज मैनाबाई !
जावई रामचंद्र लेक माही सीताबाई
भाग्याला पार नाही ! कौतुक मी करू काई !
रूळ तोडे शिंदेशाही माह्या सीतेच्या पायांत
पडे जावई रामाच्या उजेड महालात !

---

१ राज्य

४६. शेजारीण बाईस !

शेजी[१] सडा घाली गडे ! सड्याला जोडून
राजस बाळ माहा आला रांगोळी मोडून !
शेजारीण बाई ! शेजारधर्म राख
राजस बाळ माहा हिरा पदरानं झाक
शेजारीण बाई ! शेजार तुझा माझा !
निजला पाळण्यात लाडका शाहूराजा !
शेजारीण बाई ! पलंग जाळीपाशी
आहे निजून घरात बाळ माहा सुखवासी[२] !
शेजारीण बाई ! अंगण झाडू लाग
तुही मैना माहा राघू रोज खेळतील दोघं
शेजारीण बाई ! धन्य तुह्या संसाराची
झाले वर्ष बारा बाई ! नाही वाट माहेराची !
शेजारीण बाई ! नको करू नसनस [३]
दारी तुह्या गुलाबास येते फूल तोडायास
शेजारीण बाई ! तुहा शेजार सोन्याचा
येते तुहा राग बाई ! उगीर[४] बोलण्याचा !
शेजारीण बाई ! जळो तुहे ग नेतर[५]
वाळते आंगणात माह्या बाळाचं धोतर
शेजारीण बाई ! आवर तुही मैना
बोलका राघो माहा झाला एकाकी शाहणा !
शेजारीण बाई ! झाली जिवाची या माती !
लाडाची मैनावती कशाला मी धरू हाती ?

---

१ शेजारीण २ सुखलोलुप ३ किरकीर ४ वाईट ५ नेत्र

शेजारीण बाई ! केली जिवाची या घाण
लाडाचा लक्षुमण घालू कशी त्याची आण ?
शेजारीण बाई ! ऐक करमाची गत
झाडाला या करवत ! साहू किती हृदयात ?
शेजारीण बाई ! गरज तू आज सार
मातेचं घर दूर ! लागते पळीभर
शेजारीण बाई ! उसणे दे थोडे मूग
पाहुणे आले घरी जिवाचे जिवलग !
शेजारीण बाई ! नको बोलू तू गर्वानं
दिलं देवानं म्हणून नशिबी दुबळेपण !
शेजारीण बाई ! नको राहू अबोल्यानं
तुला मला अंती जाणं बाई ! एका मारगानं !

---

४७. गावाला गेले बाई !

गावाला गेले बाई ! नाही अजून कां आले
कोमावले फुलझेले ?
गावाला गेले बाई ! नाही पुसून ते मला
हार खुटीचा सुकला !
गावाला गेले बाई ! नाही कोणाला सांगून
हार ठेवला गुंफून !
गावाला गेले बाई ! नाही अजून कां पत्ता
हार केला जाता येता !

गावाला गेले बाई ! याद[1] घडीघडी त्यांची
रोज गोड बोलण्याची !
गावाला गेले बाई ! देऊ कोणाला हा विडा
पडे सुना पानपुडा !
गावाला गेले बाई ! जाळी गुंफली पलंगा
येतील ते कधी सांगा ?
गावाला गेले बाई ! नाही डोळ्याला डोळा
जीव झाला सवा तोळा !
गावाला गेले बाई ! टाकू कोणाला मी पाणी
पाहे वाट अंगधुणी !
गावाला गेले बाई ! वाढू कोणाला हे ताट
रिकामा चौरंगपाट !
गावाला गेले बाई ! पाला पडला अंगणी
वाळे हिरवी निंबोणी !
गावाला गेले बाई ! घास तोंडातला फिरे !
मन मोरावाणी झुरे !
गावाला गेले बाई ! सुटली ही वाराधुंद
कोण्या वनात गोविंद ?

---

१ आठवण

४८. गाईचं गोठाण

गाईचं गोठाण रोज भरते शेणानं
गवळ्याच्या धनानं
लेकुरवाळीच्या कामधंद्याला उशीर
घरी बाळांचा गजर !
लेकुरवाळी झाली नित जंजाळी गुंतली
माहेर विसरली !
दंडाचा[1] पाळणा वाजते कारकीर !
शोभते घरदार !
लेकुरवाळीचा सदा दवडीत[2] हात
दिसे वांझोटीला रात !
लेकराचा खेळ लेकुरवाळी पाहते
वांझोटी पाण्या जाते !
वांझोटी वांझोटी झाली कशानं वांझोटी
देवाची पुरी खोटी !
वांझोटीची माडी बांधली पहायाला
लेक जावई रहाला[3] !
महालात दिवा जळतो लावणीचा
घेते दत्तक लोकाचा !
लावणीचा आंबा पाणी घालून मोठा केला
निदानीला कामी आला !

---

१ लोखंडी दांड्याचा २ अन्न ठेवण्याच्या टोपलीत ३ राहण्याला

भरल्या गंगेत पिंडाण [1] पाडी एक
पुतण्या केला लेक !
नाही पोटजन लेक घेतला जाऊचा
पिंड टाकला वाळूचा !
मोती सोनं नाणं कोण पुसतो मालाला
मान कन्या पुत्र लाला !
पाळण्याची दोरी हालते ज्या घरात
शाहणा धुते हात !
काय ते असून उदंड अनधन !
नाही पोटी नारायण !

* * *

पोटाच्या पोरावीना पुण्याची ठेव करी
मायबापाची कावड नेतो कोण रामेसरी [2] ?

---

४९. नाही कपाळ रंगलं !

झाल्या पोटी पोरी निंबाचा कडू पाला
पित्याला खर्च झाला एका चोळी लुगड्याला !
आल्या पोटी पोरी बाप म्हणे " पर धन "
बोले माय " असो माझी कलिजाची शेजारीण ! "

---

१ पिंड २ रामेश्वरी

आल्या पोरी तुह्या पोटी नको धाकू मनी बापा !
दूर उडून जाईल तुह्या चिमणींचा ताफा !
नको आंगणात जाई लावू माहे मायबाई !
जाता सासऱ्याला लेक फुलांची रवंदळी !
तुह्या अंगणी मोगरा कोण करील अंदेशा
नको लावू बापा ! लेक जाते तुही दूर देशा !

* * *

चिंता लेकीच्या पित्याला झोप रातदिन नाही
विचार रोज मनी "लेक देऊ कोण्याठायी ?"
चिंता लेकीच्या पित्याला चार पहार घोकणी !
कोणाच्या पदरात "बांधू माही हिरकणी ?"
नवरी आले पाहू मोठ्या पागोटीचे कोण
रुपाया दिला हाती भरे ओटी नारळानं

* * *

पहा लेकीच्या पित्याचं झालं पांढरं आंगण
बसे पिता पाटावर मांडलं कन्यादान
लेकीचे मायबाप कसे इळाचे उपाशी !
करिती कन्यादान सोडिती एकादशी !
लेकीचे मायबाप करिती कन्यादान
चुन्याभरले शाहणे नाही खात कधी पान !
लाल कापडी मांडव केली खुशी मनाजोगी
पैसा उफणला हाती पाण्यावाणी जागोजागी !

बापाने दिली लेक देऊन झाला चोर
जावई सावकार नाही खोलण्या उजूर !
उन्हाळ्याचं उन्ह ! तपे नागोण तणात !
लेकीचे मायबाप रोज जळती मनात !
कशी लेकीच्या बापानं लेकीची केली माती
दारी कसाबाच्या उभी केली गाय पाराव्रती !
लेकीच्या बावाजीनं लेकीचं केलं वन
दारी कसाबाच्या कशी गाय बांधली मोहन
वर्ष झाले बारा ! बाई पोरीच्या भेटीला
चोळी आंजिरी टांगून कशी ठेवली खुंटीला !
पडे अस्सलाची कार[1] कमशीलाचे कां हाती ?
जिवाची तिच्या माती डोळे रडून सुजती !
बापाने दिली लेक पाहिले न घरदार
लोटली धनावर केलं लेकीचं ना बरं !

* * *

म्हणे बाप "बाई ! तुला नाही दिली गोसाव्याला
पाहिला हुंडीवाला ! पालखी बसायाला !
काय करू बाई ! तुहं दैव ना चांगलं
लाल कुंकवानं पुरं नाही कपाळ रंगलं !

---

१ मक्ती

५०. माह्या जीव गेला !

माह्या जीव गेला   नका करू माहे येले[१] !
नेतील ते तळहाती   माहेरचे फुलझेले !
माह्या जीव गेला   भार धरणीला झाला
मांडी देणार जिवाचा लाल कसा दूर गेला !
माह्या जीव गेला   आयाबाया कूपकाटी
आली धावून कामिना कशी अखेरच्या भेटी !
माह्या जीव गेला   शामी[२] ! डोळ्यात कां पाणी !
दुसरी हो ! करा राणी नवती तुमची ज्वानी !
माह्या जीव गेला   बापाच्या मांडीवरी
टाकला शेला कोरा   उघड्या तोंडावरी !
माह्या जीव गेला   लोकांच्या तोंडी विडा
कसा कोमावला बाई ! जन्माचा माह्या जोडा !
माह्या जीव गेला   घरी शिक्यावर आंबा
माता सारजा बोलली " टाकून जाते कां रंभा ? "
माह्या जीव गेला   टाका वसरीत बाज
करतील शामीराज[३]   मातीची माह्या वज !
माह्या जीव गेला   आले पाठ पोट दोनी
उकले पाठचा वेणी   पोटचा पाजे पाणी !
माह्या जीव गेला   रडे माही मैनाराणी
दूर जावयाची जात   उभा शेजाऱ्याचे वाणी !

---

१ विटंबना   २ स्वामी   ३ स्वामीराज

माह्या जीव गेला नको सांगू रे ! साजणा !
पिता बसला भोजना माता मांडल रोजना[१] !
माह्या जीव गेला लोकातोंडी "मेली मेली"
ऐका भ्रताराची बोली "राणी तिरथाला[२] गेली"
माह्या जीव गेला भितीच्या भासऱ्यानं
नाही झोप साऱ्यारात दिली मांडी भासऱ्यानं[३]
माह्या जीव गेला जन म्हणती "उचला"
पाठचा बंधुराज मांडी देऊन बसला !
माह्या जीव गेला वाटीत तावा तूप
पहा गोळणीचं बाई ! कसं झळकते रूप !
माह्या जीव गेला काशी गहिरे[४] साऱ्यारात
भरजरीचा पदर भिजला सवाहात !
माह्या जीव गेला लोक सारे काठोकाठी
माह्या मायेचा एकटा हातांनी माती लोटी !
माह्या जीव गेला भरला सारा वाडा
लाडाची आली मैना दारात भीड सोडा !
माह्या जीव गेला जन बसले कहीचे[५] !
वाट पाहता कोणाची वेळू उपसा गहीचे[६] !
माह्या जीव गेला अगीन भडकली !
जिवा भावाच्या धन्यानं सुपारी सडकली !

---

१ रोदना २ तीर्थाला ३ वडील दीराने ४ महिवरळी
५ केव्हाचे ६ वळचणीच्या गळीचे

माहा जीव गला भरा ओटी मायबाई !
तुमच्या महालाला येणे परतून नाही !
माहा जीव गेला मातीला झाली माती !
आली बसून गाडीत गिरजा कोणाच्या भेटी !
माहा जीव गेला रस्त्यावर मूठमाती !
कोण पाहता डोळ्यांनी हातांनी बडवे छाती ?

---

५१. पूस पाय रुमालानं

दुबळा भरतार नको करू तू हेलना[1]
कुंकू कपाळाचं लाल सोनं दिल्यानं मिळेना !
दुबळा भरतार नको म्हणू वेडा बाई !
समरथ बाप आई सत्ता तुही तिथं नाही !
भरताराचं दुबळ्या जुनं फाटकं नेसावं
बाप समरथ आई त्याच्या वसरी नसावं
कपाळी लेता कुंकू नोहे पुसू पदराने
बाई नशिबी लिहिला जोडा देव नारायणे
जोडा लिहिला दैवात बाई ! पुजावा प्रीतीनं
घासू नये कधी शेण कुंकू कपाळी पुसून !
दुबळ्या संसाराचा आणावा भाजीपाला
आहे मोठा हुंडीवाला काय होय आपणाला !

---

१ अवहेलना, हेळसांड

साधा भोळा भरतार म्हणो कोणी वेडापिसा
घरच्या अस्तुरीनं देव नेमाचा तो जसा !
दुबळा भरतार नाही भरत कां मनी ?
माहेरी नको करू जाऊनी तू शेणपाणी !
सर सतीच्या धन्याची पोरा पोटच्या येईना
शिरी संकटाच्या थोर देव कुणाचा होईना !
भोळ्या नवऱ्याचं राज हत्याचा बाई ! हौदा
राजी धन्याच्या सुखानं भोगते नार मौजा !
रोज अंबाडीची भाजी नित तोडावी ओटयात
मायबापाची संपत आपल्या न खातरीत !
भरताराची दुबळ्या करे सेवा पतिव्रता
टाके अंघोळीला पाणी रोज सूर्य उगवता !
भरताराची दुबळ्या करते मनानं सेवा
डोले पंखा हाती जिच्या घेते मुखी लोक नावा

* * *

भरताराची दुबळ्या कर सेवा इमानानं
नको करू अनमान पूस पाय रुमालानं

५२. मोजे वाघिणीच्या दाढा

वाटच्या वाटसरा ! वाटेनं तू उगा जाय
आगाशी[1] आंबा, गोटा मारून करिसी काय
वर उभी माडीवरी राजाची कन्या फिरे !
वाटच्या वाटसरा ! घालिसी खाली फेरे ?

---

१ उंच, आकाशी

पाण्याला गेली गोरी नदीच्या पेंडावर
वाटच्या वाटसरा ! नजर कां गोंडयावर ?
वरठीण धुते धुणं गोटा चिक्कण चोपडा !
वाटच्या वाटसरा ! मारिसी कां हाती खडा ?
शिंपीण दारी उभी हाती रंगीत रुमाल !
वाटच्या वाटसरा ! बोल अडली कां चाल ?
धुते नार कशी शेला पांढऱ्या कागदावाणी !
वाटच्या वाटसरा ! सुटे तोंडाला कां पाणी ?
वाटच्या वाटसरा ! झाला तलपीनं[1] वेडा
हात घालसी कां असा म्हणून तू झाडाझुडा ?
वाटच्या वाटसरा ! भल्याची चालली बेटी
नजर तुही मोठी नारीच्या नखबोटी !
वाटच्या वाटसरा नको लावू पाप तोंडा
जाय आपल्या वाटेनं नाही गोरीच्या पावंडा
माय बापाच्या रे ! पोटी जन्मली लेक नेक !
वाटच्या वाटसरा ! नको लावू पाप्या ! नाक !
वाटच्या वाटसरा ! वाटेनं तू उगा जानं
पहा भल्याच्या लेकीनं खाली घातली रे मान !
वाटच्या वाटसरा ! तुही नजर पापाची
भल्याची बहूबेटी काय तुझ्या रे ! बापाची ?
वाटच्या वाटसरा ! हाससी तू कां रे ! मला
राग बांधवाला आला लावे हात कट्यारीला !
वाटच्या वाटसरा ! लेक जन्मते चिल्हाटी[2] !

---

१ आवत, सवय २ एकप्रकारचे काटेरी झुडूप त्याप्रमाणे

मायबापाचे कुळाला डाग लावते शेवटी ?
वाटच्या वाटसरा ! लेक चुडेल मोहना
जाते जन्माची वैरीण लावून नाकाला चुना !
लेक जन्मते वेसवा आईची रे ! तिच्या कूस
वाटच्या वाटसरा ! तिच्या पित्याला जा पूस !
वाटच्या वाटसरा ! वाटेनं तू जाय उगा
आला आंबा जरी पाडा नाही तुझ्या हाताजोगा !
वाटच्या वाटसरा ! नको करू उभा घोडा
कंथ माहा जंगलात मोजे वाघिणीच्या दाढा !

---

५३. जाणं शेवटी एकलं !

वाटेनं चालताना दोन्ही दंडभुजा झाक
नाव पित्याचं तू राख
वाटेनं चालताना नको जाऊ उभ्यागली
मामा बांधतो हवेली
वाटेनं चालताना नको टाकू खाली शेव[1]
उभा पुढं महादेव !
काळी चंद्रकळा पदरी रामबाण
नेस तू ! सवासीण !
दंडावर चोळी साजल तिनं ल्यावी
कंगणी पडू द्यावी
पुसतील सख्या " तुला भाऊ आहे किती ?"
नको सांगू एकाएकी !

---

१ पदर

माहेरी देशमुखी घरी तुझ्या पाटिलकी !
नको निघू एकाएकी !
काशी म्हणताना सहा महिन्यांची बरी
नको जाऊ धवलगिरी !
मोठे डोळे बाई ! नको भीऊ हरिणाई !
घरी येता तुहा शाही !
गोरे बाई सुने ! काढ चुनडीचा शेव
नटाजोगा वासुदेव !
गोरे बाई सुने ! हळू बोल तू घरात
येता कंथ अंगणात !
बारीक पिठाची कर भाकर सवाण
पुरुषाला अभिमान
नवतीची ज्वानी नाही पुरत जन्माला
नको हासू म्हाताऱ्याला !
कोणाचं घरदार बाई ! कोणाचे लेकरं
जाणं शेवटी एकलं !

---

५४. जाळी उरल्याची गुंफ

रुसले जावई बसले ब्रिंदावनी[1]
जोडले हात दोनी रागाचं करा पाणी !
रुसले जावई समजावू कोण्या परी ?
हाती अमृताची झारी उभी मालन सामोरी !

---

१ वृंदावनी

रुसले जावई समजावू कोण्या[1] काठी ?
हाती अमृताची वाटी गेली मैना वर भेटी !
रुसले जावई केल्या देऊ पाच गाई !
नाही समजत बाई ! मागती कां बागशाही ?
रुसले जावई केले देऊ वाटी ताट
काय मनातली गाठ नाही उकलत आट !
रुसले जावई केले देऊ पाच खोडं
मागती कंठी कडं नाही बोलत कां गोड ?
रुसले जावई हाताच्या मुंदीसाठी
मोहर दिली हाती मागे हिऱ्याची अंगठी !
रुसले जावई नाही पलंगी बसले
धड कोणाशी न बोले राग कायचा[2] ना कळे !
रुसले जावई बाई ! आपल्या मानाले[3]
करा मान पान सारे आणा दिवाळी सणाले !
सेवयाचा घास गोड जावयाच्या ताटी
बाई ! एवढा आग्रह लेकी मालिनीच्या साठी !
रोज आयुष्य चिंतिले लेकीआधी जावयाला
माझ्या लाडाच्या मैनाला बाई ! राज भोगायाला !
लेकीच्या जीवासाठी सारी जावयाची गोडी
लेक जीवाच्या आतली गोड साखरेची पुडी !

* * *

शेरभर सोनियाचा कर विठोबाला गोफ
आपली ते रुक्माबाई जाळी उरल्याची गुंफ !

---

१ कोण्या प्रकाराने २ कशाचा ३ मानाला

५५. माहे दोन्हीकडे नेत्र

लाडक्या लेकीला आंदण आमराई
मागे सोन्याची समई !

लाडक्या लेकीला आंदण बारा म्हशी
कामाला मागे दासी

लाडक्या लेकीला आंदण ताटवाटी
हसली गाईसाठी

लाडक्या लेकीला दिला आंदण गडवा
मागे नदीचा थडवा !

लाडक्या लेकीला पानाचा मोठा लाव[१]
आंधण अंजनगाव !

लाडक्या लेकीला गोड लाडवाचं खाजं
झालं गाडीवर ओझं !

लाडक्या लेकीला गुंडाचा सवरात[२]
पुरवे चंबूला हात !

लाडकी माही लेक चुलत्याची बाईबटा[३]
भरला खाज्यांनी ओटा !

लाडकी माही लेक नका नेऊ बाई ! गावा
उन्हाच्या लागे झावा !

लाडकी माही लेक मोठी मामाची लाडकी
मागे आंदण पालखी !

१ [illegible], आवड २ आधार ३ [illegible], [illegible], [illegible]

माह्या मैनाला आंदण तांब्याचं पंचीपात्र
साजाचं मंगळसूत्र !
लाडक्या लेकीला रोज भातक्याचा लावा
घरी हलवाई ठेवा !
लाडकी माही मैना उपाशी लागे निजू
बताशे टाका भिजू !
लाडकी माही मैना निजे उपाशी घरात
भिजे साखर तुपात !
लाडकी माही मैना धकत नाही भात
आणा मिठाई ताटात !
शेरभर सोनं गुंजीभर उणं
करा मैनाला टोपण !
शिंपीण सयाबाई ! लाख मोती शिवणीला
चोळी बेतते मैनेला !
लाडाची लाडकी भ्रताराची मोठी लोभी
पलंगाशेजी उभी !
लाडाची लेक माही झाली सार सासऱ्याला
लावा भोई पालखीला !
लाडाची लाडकी जाते सासऱ्या चांगुणा
चिमून[1] झाली चुना !

* * *

पाहे इकडे तिकडे माहे दोन्हीकडे नेत्र !
बोले मैना "धाडा पत्र !"

१ काभेजून

५६. भाऊजी म्हणा " राम "

माह्या मरणाचे वेळी   माह्या मातेला बोलवा
गोड साखरेचं पाणी   टाका तोंडी द्या ओलावा !
माह्या मरणाचे वेळी   आयाबायांची दाटण
आली मायबाई माही   आत कवाड लोटून !
माह्या मरणाचे वेळी   जनां पडलं साकडं
बंधूच्या बागामंदी   चंदन बेलाचे लाकडं !
माह्या मरणाचे वेळी   म्हणे दीर 'चला नेऊ'
जाऊ बोलली आतून   " येऊ द्याना तिचे भाऊ "
माह्या मरणाचे वेळी   कुठं माय माही पाहू ?
सेव[1] सवारल माही   बहीण प्रीतीची जाऊ !
माह्या मरणाचे वेळी   रडल तो भाऊ धायी
समजाव शेजी बाई !   " बहीण एक नाही ! "
माह्या मरणाचे वेळी   घाई करतील लोक !
बोलल माही जाऊ   " तिचा येऊ द्या मालक "
माह्या मरणाचे वेळी   धाडा सांगून वावरी
शेला कमरेचा गेला   पित्याला माह्या भारी !
माह्या मरणाचे वेळी   कळल मातेला कसं
कडू लागला तोंडात   अन्नाचा पहिला घास !
माह्या मरणाचे वेळी   नका लावू वाजागाजा
ऊर कपाळ पिटून   माता रडल सारजा !
माह्या मरणाचे वेळी   जन नसता कोठ्यात !

---

१ पदर

लावल कपाळा हात　　मायेच्या दारोटयात !
माहृया मरणाचे वेळी　　देर भासरे उपाशी
केळी लावल्या कवळया　　जळत्या सरणापाशी !
माहृया मरणाचे वेळी　　लोक सारे थडीथडी !
माहा कलिजा देहाचा　　मारते पाण्यात बुडी !
माहृया मरणाचे वेळी　　दूर जावई लोकांत
वेडा मुका लेक माहा　　पाणी टाकते मुखात !
माहृया मरणाचे वेळी　　भडके अगीन लाल
जिवाभावाच्या सख्यानं　　वर झोकला गुलाल !
माहृया मरणाचे वेळी　　टाका बैलांवर झुली
भाऊजी म्हणा "राम'　　बोळवण माही झाली !

---

५७. एका कुशीचे वैरी झाले !

बाई ! बहीण भावंडं　　एकामेकाचे पाठीचे
नको माळिणी ! तू तोडू　　गोड अंजीर देठाचे !
बहीण–भावंडाचा　　नित झगडा लोभाचा
कैवारी पिता माहा　　राहे सारखा दोघाचा
बहीण-भावंडाचा　　झगडा काही नाही !
लेकाचे कैवाराला　　नको निघू मायबाई !
बहीण–भावंडाचा　　झगडा वेशीपाशी
निवाड करायाला　　झाल दादा ! पिरयापाशी
झाला बहिणीच्या पाठी　　भाऊ कुळदीप राजा

"काढा" बोलते बहीण
"चवथा हिस्सा माझा"
बहीण-भावंडाचा
झगडा भातक्याचा

लोभ दोघांचा सारखा
लावा बाग बत्ताशाचा!
राहे बहीण-भावंडे
बाई! एकाच मायेचे

दूर करता तोडून
फूल कमळ जाईचे!
आहे बहीण-भावंडे
खाणीची एका माती

बाई! निपजले एका
शिपल्यामंधी[1] मोती!
बोळवण बहिणीची
कर चोळी लुगड्याची

नको पाहू मागं पुढं
बहीण कलिज्याची!
बोळवण बहिणीची
एका लुगड्याने काय

ताट गडवा आंदण
सोड गऱ्हाणीची गाय!
उभी भावाची हवेली
बहिणीचं तणघर

गोडी गुलाबीत दोघे
नांदती बरोबर
रोज भावाचे शेजारी
बहीण नाचारीची[2]

सांगे गोष्ट विचाराची
आपल्या संसाराची!
कुपाच्या आसऱ्यानं
वाढलं हिरवं तण

भावाचे शेजारात
नांदे खुशाल बहीण!
बहीण भावंडाचा
आहे शेजार कहीचा[3]

पराव्याची भावजय
कूप रुंदला जाईचा!
भावाचे शेजारात
बहीण कशी नांदे

येता भावजय घरी
आडवी कसू[4] बांधे!

---

१ मध्ये २ गरीब ३ कधीचा, पुष्कळ दिवसापासून
४ भित

झाले वर्ष बाई ! बारा पडे भावासी अबोला !
नाही कळस चढला त्याच्या मोठ्या हवेलीला !
बहीण–भावंडाचा म्हणेल झगडा कोण
राहे पाठची बहीण अर्ध्या वाटयाची धनीण !
भांडती बहीण–भाऊ एकाचे एक बाई !
पराव्याची भावजय रागाने कां लाल होई !
भांडते झगडते एकाचे ते एक होते
मारून कां कधी काडी[1] पाणी वाहते तुटते ?

* * *

सासासुनांचे झगडे बहीण–भावाशी अबोले !
नवल कुशीचे एका पहा कसे वैरी झाले !

---

५८. मिठाची झाली लाही !

उभा गाईच्या गोठाणी गायींचा गायवाडा
तानुलीच्या दुधासाठी निवडा कालवडा !
हिरव्या गायवनी गाई खातील शेवरा[2]
तानुलीच्या दुधासाठी बांधा खुंट्याला भिवरा !
गाई निघाल्या गोठाणी चाले गायकी मागोनी
तानी हरपळ[3] माही धरा पळाली मैदानी
आथर बाई ! खाली सवाण सतरंजी
गेली मांडीवर झोपी माही सोनुकली गोजी[4]

---

१ काठी २ एकप्रकारचे गवत ३ चपळ ४ गोजिरवाणी

रोज वाटेनं खेळते माही लाडाची लहेरी[1] !
लोंबे गळयात सोन्याची सैल साखळी दुहेरी !
माह्या तानुलीची टोपी कोण तारोतारी गुंफी
आले नगरचे कोण्या कसबी बाई ! शिंपी
निऱ्या सागाचं सामान केला पाटयाचा पाळणा
आत गोरीपान माही ठेवा निजून चांगुणा !
धाव गाईकऱ्या दादा ! तुह्या गाई रे ! कलाव
तानुलीच्या दुधासाठी चांदी भिवरा बोलाव
झुले पाटयाचा पाळणा लावा वर हलकरे[2]
बाळ मंदिरात तानी कशी गोड ललकारे !
पडे पायाचे पैंजण अंगणी तुळशीपाशी
खेळवते मांडीवरी आली पाहुणीण काशी !
उभ्या वाटेनं चालली पहा माही जगुमला !
पळे बाहेर खेळाला चेंडू चांदणीनं नेला !
माह्या तानुलीचा खेळ कोणी कसा मोडियेला
दोन पहार दुपारी वाटेनं नंदी गेला !
आली वहिनीची सून दुपारी जेवणाला
झाली एकाएकी दीठ कशी माह्या सोनुलीला !
डोळयाला नाही डोळा रडते कां राहीरंभा ?
लागे जीव टांगणीला झाला कामाचा खोळंबा !
पुरी नजर बुहारी[3] कोण्या पापिणीची बाई !
तानी कोमावली माही मिठाची झाली लाही !

---

१ लाडकी २ हलके किंवा लोखंडी गज ३ दुष्ट

५९. करे शेवट साजरा !

लगनाची नार सदा मिरवे देवती
धट धांगडी पाटाची[1] हिंडे पलंगाभवती !

पाटाच्या धांगडीला म्हणू पाटकर नका
सुखी लगनाचा जोडा तिच्या कपाळी पारखा !

लगनाची नार गोड अंगणीची केळ
धट धांगडी पाटाची कडू निंबोणीचं फळ !

लगनाची नार दिसे पाटलीणवाणी
धट धांगडी पाटाची उष्टया ताटांतले पाणी !

पाटाच्या धांगडीचा सहा महिने गजर
उतरतो एकाएकी लाल साडीचा पदर !

सोने शेरभर अंगी पाटाच्या धांगडीला
वाहता कसे कडू भोपळ्या सांगडीला[2] ?

लगनाची नार आत कवाड लावून !
पाटाच्या धांगडीला मागे सुपारी फोडून

लगनाची नार खाली लोळते धरणी
पाटाच्या धांगडीची हातांनी घाले वेणी !

लगनाची नार रोज बोलणीचे ठेवे
पाटाच्या धांगडीला पाटावर गोड मेवे !

---

१ मोहतुराची, पुनर्विवाहाची २ नदीतून भोपळे लावलेले एक तरून जाण्याचे साधन.

लगनाच्या लाडणीच्या
पाटाच्या धांगडीचा
पाटाच्या धांगडीचा
नार लग्नाची खरी
जन्मता पोटी हिरा
उतरतो सारा तोरा !
चार दिवस नखरा !
करे शेवट साजरा !

---

६०. अहुळी मरण !

अहुळी[1] नार मेली
टाकून राजा बाई !
अहुळी नार मेली
कसा भ्रताराचे आधी
बाई ! अहुळी मरण
कसे मायबाप वेडे
सुखी अहुळी मरण
बाई ! पिवळे पातळ
अहुळी मरणाचा
लोक बोलती " चालली
सुखी अहुळी मरण
शेल्याच्या पदरात
अहुळी मरणाची
बाई ! "पातळ पिवळे
घरी शिक्यावर दही
जाते कशी दूर सई
लाल कपाळी टिकला
गड नारीनं जिंकला !
काय कोणाला घडते !
कपाळ ऊर घेते !
कोणाच्या ते नशिबात
देर आणते हातात !
करे जो तो हळहळा
गौर आपल्या माहेरा !"
कसे भ्रताराच्या आधी
गुलाल पानामंदी !
जन करिती जलदी
आणा म्हणती तलदी"

---

१ सौभाग्यवती

अहुळी मरणी मेली तोंडाने उघडचा गेली
तिच्या भ्रतारानं केली वर शेल्याची साऊली !
अहुळी नार मेली खुले नाकामधी नथ
नार भ्रताराचे खांदी चालली मिरवत !
खरे अहुळी मरण रातचे शोभा देते
माल्हृचाच्या मशालीनं पितांबर झळकते !
अहुळी मरणाचे रचा देऊळ चांगले
बंधू कारागीर तिचे धावून दुरून आले !
अहुळी मरणाची करिती जन वज[1]
फुलांची माळ गळा खाली चंदनांची शेज
अहुळी मरणाच्या टाका सरणात जाई !
भरा ओटी मायबाई ! येणे परतून नाही !

* * *

अहुळी नार मेली गेला सरगात[2] धुवा[3]
घात लेकरांचा झाला काय केले तुवा देवा !
अहुळी नार मेली नाही माय लेकराला
राजाने केली राणी घरी आपल्या सुखाला ?

---

६१. माळ्याच्या वाडीत

माळ्याच्या वाडीमंदी कोण माळीण ठेंगण्या
हाती सोनेरी कंगण्या

---

१ शोभा, मान २ स्वर्गात ३ धूर

माळ्याच्या वाडीमंदी माळीण माळी बोले
बागाची हवा चाले !

माळ्याच्या वाडीमंदी मोटीला हिरवा नाडा
जाते पाणी फुलझाडा !

माळ्याच्या वाडीमंदी रुणझुणती घागऱ्या
वास सुटला मोगऱ्या !

माळ्याच्या वाडीमंदी खुळखुळती पाटल्या
केळी गर्भात दाटल्या !

माळ्याच्या वाडीमंदी जेष्ठबंध कांडोकांडी
होते दीठ घडोघडी !

माळ्याच्या वाडीमंदी मारे ज्योत लाल ताग
कोण्या गंभीराची बाग !

माळ्याच्या वाडीमंदी माळी म्हणताना गानं
माळीन देते कान !

माळ्याच्या वाडीमंदी जाते पाणी संभाराला[1]
ओलावला भाजीपाला !

माळ्याच्या वाडीमंदी फिरफिरते किंगरी
पाणी धावते डोंगरी !

माळ्याच्या वाडीमंदी माळीण कामदार
एक दोघांचा विचार !

माळ्याच्या वाडीमंदी रोज माळीण प्रेमाने
फुले तोडते नेमाने !

---

१ कोथिंबिरीला

माळ्याच्या वाडीमंदी   नको जाऊ तू माळिणी
घरी लेकी बाळंतिणी !
माळ्याच्या वाडीमंदी   नको जाऊ मुसलमाना !
केळीचा गर्भ ताना !
माळ्याच्या वाडीमंदी   भुजग हिंडे ताजा
काळ्या धरणीचा राजा !
माळ्याच्या वाडीमंदी   डोल डोलते नागीण
राजइंद्राची कामीण !
माळ्याच्या वाडीमंदी   लागे माळीण कानासी
म्हणे "सुकल्या तुळसी !"
माळ्याच्या वाडीमंदी   हिंडे नाग सावलीनं
पाजा पाणी ओंजळीनं
माळ्याच्या वाडीमंदी   माळिणी दोघी जावा
कंबळ तोडी रावा !
माळ्याच्या वाडीमंदी   निंबोणी आली रसा
गेला माळी दूर देशा !
माळ्याच्या वाडीमंदी   लहरा मारे जाई !
माळ्याचा पत्ता नाही !

*   *   *

माळ्याच्या वाडीमंदी   झाड पतिव्रता कोण
कसा पुरुषावाचून   गर्भ टाकला केळीनं

६२. राखण देव शिरी !

तान्हे ग लेकरू तान्हे रंग बाई ! केले
बाळ निजऱ्या मोडले[१]
तान्हे ग लेकरू डोयी जावळाचा भार
श्रीकृष्णाचा अवतार !
तान्हे ग लेकरू बाई ! कोणी त्या मारलं
घरी रडत धाडलं
तान्हे ग लेकरू करते हे बुलूबुलू
बोल त्याचे किती झेलू ?
तान्हे ग लेकरू मोठं गुणाचं साजणी !
पाहे डहुळ रांजणी !
तान्हे ग लेकरू भातक्यासाठी रडे
भर बाजारात अडे !
तान्हे ग लेकरू लावे नजर दुकानी
गेले कोकणाला वाणी !
तान्हे ग लेकरू माय त्याची कुठं गेली
भुकेची वेळ झाली !
तान्हे ग लेकरू रडणं हुंबरड्याचं[२]
हाती सोनं बिदल्याचं
तान्हे ग लेकरू रोज खेळणे मातीचं
फूल चंद्रज्योतीचं !

---

१ झपेतून जागे झाले २ हंबरडयाचे

तानें ग लेकरू खेळाला गेले लांब
हाती भातक्याचा जांब !
तानें ग लेकरू बाई ! मोठे जिदीखोर
तोडे गळयातला हार !
तानें ग लेकरू रडते काय करू ?
मागें उडते पाखरू !
तानें ग लेकरू उमळते[1] अर्ध्यारातीं
मागे बाई ! चंद्र हाती !
तानें ग लेकरू बाई तानपणी गोरं
पैंजणाच्या खाली मोर !
तानें ग लेकरू टोपीला जावळपान
लावलं मामाजीनं
तानें ग लेकरू चुलत्याच्या मागे लागे
मेवा दुकानात मागे !
तानें ग लेकरू ठेवले निजून घरी
राखण देव शिरी

---

६३. पराया नारीसाठी

घराची अस्तुरी जसं कापसाचं बोंड
बाहेरच्या नारीसाठी धुतो गलीवर तोंड !

---

१ आळ घेते

घराची अस्तुरी | कशी लसणाची कळी
बाहेरच्या नारीसाठी | हातात नेतो चोळी !
घराची अस्तुरी | जरी लसणाचा गाभा
बाहेरच्या नारीसाठी | वळणीखाली उभा
घराची अस्तुरी | कशी कवळी काकडी
बाहेरच्या नारीसाठी | वाट चालतो वाकडी !
घराची अस्तुरी | सुपारीसाठी रडे !
बाहेरच्या नारीसाठी | नेतो पानदानी विडे !
घराची अस्तुरी | नाही सुपारीचं खांड
रोज दासीच्या पलंगी | दोड्यांची सेलसांड[1]
घराची अस्तुरी | इंधनासाठी रडे
दासीच्या आवारात | सूड[2] चंदनाची पडे !
घराची अस्तुरी | पाडे लुगड्याला गाठा
बाहेरच्या नारीसाठी | हिंडे नगराच्या पेठा !
घराची अस्तुरी | नाही तिच्या तोंडी कणी
बाहेरच्या नारीसाठी | आंबा पाडतो धरणी
घराची अस्तुरी | बेजार लाजू लाजू
बाहेरच्या नारीसाठी | खिशात नेतो काजू !
घराची अस्तुरी | सदा कवडाची बाही
पराया नारीला पैसा | देऊन सत्ता नाही !
घराची अस्तुरी | घरी कवाडाची शेज
दासीशी बाहेरच्या | घडीची एका मौज !

---

१ पूर्णता २ इंधन किंवा गंजी

घराची अस्तुरी तरवारीची अणी !
पराया नारीसाठी सखा लागला झुरणी !

---

६४. जहरी नाग बाई !

रुसले भरतार समजावे नानापरी
तांब्याची हाती झारी उभी राहिली सामोरी !
रुसले भरतार दूर बसले जावोनी
अजून नाही आली खेळाला गेली तानी !
रुसले भरतार समजावे नानारीती
घरात नाही कोणी आडस[1] गणपती !
रुसले भरतार बसले शेजीघरी
'अन्याय माझे शिरी' जोडते हात गोरी
रुसले भरतार काय करता चुकली
खूण भताराची तिच्या पाया पडता देखली !
रुसले भरतार जाणे कंथाची कामीण
तिच्या साजणाची खूण डाव्या डोळ्याची लवण
रुसले भरतार मन त्याचे किती मोडे
हाती पिकल्या पानांचे देते करून ही विडे !
रुसले भरतार केले विडे नखबोटी
कंथाला कशी आली लटकी झोप मोठी !
रुसले भरतार विडे केले बाई ! चार

---

१ मध्यस्थ

देता हातात कंथाच्या बोलला तो ' शनिवार !'
रुसले भरतार सुकले हाती विडे !
सारी चिकण सुपारी लवंगा वाया दोडे !
रुसले भरतार लागते गोरी पाया
बोले " पिकल्या पानांचे नका धाडू विडे वाया !"
रुसले भरतार हाती अन्नकाची वाटी
उठली लगबग कंथाचे गेली भेटी
रुसले भरतार फुलांची शेज केली
पुढं पानांची गंगोळी विनंत्या करे गोरी !

* * *

रुसले भरतार राजाचे राज्य गेले
झाड करवती बाई ! वनी भयाण लागले !
रुसले भरतार राणीला देती रजा
लोकांच्या सांगोवांगी बाई ! बिघडला राजा !
रुसले भरतार नाही म्हणावा आपला
शेजीच्या लावणीनं लाल इंगुळ तापला !
रुसला भरतार कधी भोळा म्हणू नाही
नाग उयशाचा[1] काळा जहरी मोठा बाई !

६५. पिंजरा पडे सुना !

सासूचा सासुरवास नंदाबाईची लावणी !
कळ लावते येवोनी दीड दिसाची पाहुणी !

---

१ उशाचा

सासूचा सासुरवास जाऊची जाळणूक
सदा हुडहुड जीवा नाही कोणाचे ते सुख !
सासूचा सासुरवास नंदाबाईच्या लावण्या
नाही घेत कानीमनी करी कंथ संपादण्या
सासूचा सासुरवास हळू नंदाबाई ! बोला
दारी जोडा खडाडला ! कंथ बाहेरुनी आला
सासूचा सासुरवास रोज नहाच्या[1] तेलाचा !
वेणी फणी कुंकवाचा नाही उजूर बोलाचा !
सासूचा सासुरवास किल्ली-कुलूप लावून
चाले मारझोड रोज कोण पाहते येऊन
सासुरवासाखाली ढिले शस्त्रही अवघे !
काळ कंठते कठीण कार[2] अस्सलाची तगे !
एवढा सासुरवास सांगू कोणापाशी बाई !
रात कहराची जाई नांदे सखा परगावी !
एवढा सासुरवास कोण्या नसावा सुनेला
मुक्या गरीब गाईला वनवासी सीतेला !
एवढा सासुरवास सांगू कोणापाशी रामा !
आटले गणगोत ! नाही भाऊ बाप मामा !
संसाराची हरिकथा ऐका तुम्ही ग्यानवाना[3]
दाटे कंठ सांगतांना पाणी नेत्री सांभाळेना !
सासूचा सासुरवास मन सारखं विटलं
वाऱ्याच्या झडक्यानं[4] पान केळीचं फाटलं !

---

१ न्हाण्याच्या २ मुलगी ३ शाहण्याने ४ जोराने

सासूचा सासुरवास   करते तमतम[1] !
घालू तोंडाला कुलूप   करू बाई ! किती सम ?

सासूचा सासुरवास   रोज टेकते वेशीला
जे ते बोलती सुनेला   नाही वाली दुबळीला !

सासूचा सासुरवास   नको करू असा माता !
तुहा राम बाई ! होता   आली पराव्याची[2] सीता

सासूचा सासुरवास   नका करू सासूबाई !
सुना गवळ्यांच्या गाई   मनी नांदवणे नाही !

किती अस्तुरी गांजली   गांजली परोपरी
जागा देवाजीच्या घरी   भेटे न धरतरी[3] !

गाय अस्तुरी गांजली   गांजली केसो मासी
घरी देवाजीच्या झाडा   देशील एकादिसी !

सासूचा सासुरवास   काय सांगू शेजी बाई !
रांजणाखाली बाई   फूल उगवत नाही !

सासूसासऱ्याचं दुःख   भ्रताराचं थोडं सुख
नाही लेकी सारजेचं   कधी दुखत ते नख !

सासूसासऱ्याचं सुख   जरी भ्रताराचं दुःख
लेकी सारजेचं कसं   तोंड सुकते नाजुक !

सासूचा सासुरवास   सोसते जीवावरी
सख्याच्या जीवासाठी   जाते रात शेवावरी[4] !

---

१ फणफण   २ परक्याची   ३ धरित्री, जमीन   ४ पदरावर

एवढा सासुरवास झाला रामाचे सीतेला
तेथून परिपाठ लागला दुनियेला !

* * *

भांडती सासासुना काय केले रे ! दुस्माना !
राघो वनात उडाला पिंजरा पडे सुना !

---

६६. माहेरा जाते बाई !

माहेरा मी जाते बाई ! बसीन पित्याच्यापाशी
गोष्ट ऐकीन हिताची देईल इसमा[1] काशी
माहेरा मी जाते बाई ! बसायला पाट पिढं
तूप सेवयाचं ताट भासा कवतीक पुढं !
माहेरा मी जाते बाई ! नाही जात राहायाला
चार दिवस सुखात माहेर ते भोगायाला
माहेरा मी जाते बाई ! मान कोणाचा पाहीन
सून पित्याची लहान माह्या बंधूची कामीण !
माहेरा मी जाते बाई ! धुते पाय माही माय
उभी राहते अंगणी गर्वानं भावजय !
माहेरा मी जाते बाई ! माहेर भोगायाला
मात्या माउलीच्या सुना रोज मला राबायाला
माहेरा मी जाते बाई ! माहेरी भाऊभासे
नांदे भरले गोकुळ वाडा आनंदाचा दिसे !

---

१ विसावा

माहेरा मी जाते बाई ! माहृया माहेराची रीत
माय साखरेचे लाडू बांधते शिदोरीत !

बैलांचा बाई ! बारा कोठा मोठा एळवाचा[1]
बावाजी माहा बाई ! नांदे कुणबी दैवाचा !

बैल गाडे घोडे बरी असामी टोलेजंग
पागोटी लाल रंग लोक पाहताना दंग !

उभी माडीवर माडी पाहा माह्या बावाजीची
लंका झळके सोन्याची कशी माह्या माहेराची !

लाल दिसते दुरून बाई ! दिवा देऊळाचा
झेंडा फडके देवाचा कळस का माहेराचा !

उभी माडीवर मामी दिवा जळते लोण्याचा
आत पिवळा संदुक बाई ! भरून सोन्याचा !

उभी माडीवर माडी जळे दिवा राहू राहू
वर चौसर खेळती भावजय माहा भाऊ !

येती लागू माह्या पाया दोघा बंधूच्या कामिनी
नथनीला हिरकणी चोळीला टीपा दोनी !

माहेरा मी जाते बाई ! भावजय चंद्रकळा
वाळू घालते बंधूचा ओल्या धोतराचा पिळा !

रोज चांदीचा गडवा सोन्याची आचमणी
माही मायबाई काशी घाले तुळसीला पाणी !

---

१ वेळवाची

माहेरा मी जाते बाई ! शिपीण सया बाई !
आखूड धर बाही नटुली[1] भावजई !

* * *

करे बंधू देणं घेणं माय बांधते शिदोरी
कशी माहेराची वाट डोळां दिसते साजिरी !

---

६७. आवळी आली फुला !

झाले वर्ष बाई ! बारा माह्या बंधूच्या नेमाला
बेल तांदूळ वाहता महादेवाच्या पिंडीला !
आली चावडीच्या पुढं आवळी हिरवी फुला !
पुत्र बांधवाला झाला देव नवसा पावला !
दारी चावडीच्या पुढं मानाची गुढी आली
चोळी अंगावर बाई ! नवी काढून फेकली !
बांधा चावडीच्या पुढं तोरणा रेशमी सूत
राजाला झाला पूत नाही आनंद मावत !
लवते का डावा डोळा उजवी भूज खेळे
सगुण का ठायी ठायी कोण पाहुणे ग ! आले ?
वाटेने ठायी ठायी लाल मुरुमांचे खेडे
माह्या[2] भाऊजीच्या काय नांद गाडीचा खडाडे !
भाऊजी आले नेऊ मला बाई ! बारशाला
ठेवा चौरंग अंगणी टाका पलंग बसाला[3]

---

१ नखरेल २ माझ्या ३ बसायाला

लाल झलमाची[1] गाडी पाहता का दारी सोडा
माहृया बांधवाचे कोणी शेल्यानं जा बैल झाडा !
सोडा रेंगीच्या बैलाला पाणी गंगाळात पाजा
आला भाऊ माहा राजा टाका बैठकीत बाजा
पुसे घरी सासूबाई ! 'लाल कोणाचा मंदील ?'
आले कही दिवसाचे माहे भाऊजी पाटील !
आला भाऊ माहा बाई आज पाहुणा कईचा !
जेवणेवाला रोज तूप साखर पोळीचा !
पाहुणा मोठा लोक काय वाढू भाजीपाला
भाऊजा माहा रोज सोजीचा खाणेवाला !
पाहुणा बंधू घरी काय करू सासूबाई ?
तुपावेगळा बंधूला चालत घास नाही !
भाऊजी आले घरी भाजीला काही नाही
तोडा चवळीच्या शेंगा निसते मी दादीबाई !
घरी बंधूजी पाहुणे काय रांधू माहे मना
बंधूच्या जेवणाला घोळा साखर पुरणा !
गोड पुरणाची पोळी तुपाची वरून धार
भाऊजी आले घरी करीन पाहुणचार !
निऱ्या[2] साखरेच्या पोळ्या तुपा भरले गिल्लास
बंधू पाहता डोळ्यांनी मोठा जिवाला उल्हास !
आले बंधुजी पाहुणे काय करू काय वाढू ?
काय बंधूचे जेवणा करू बुंदीचे मी लाडू ?

---

१ पडद्याची २ निवळ

पाची पक्वान्ने भरून
ताटाला नाही रीघ
बंधूजी आले घरी
धाडू कोणा कोण्याठायी
बंधू पान खाणेवाला
बाई ! कोणीतरी मला
माह्या बहिणीच्या पोटी
कही सोन्याचे बिंदले

लागे बंधुराज जेऊ
पापड मी कुठ ठेवू ?
विड्याला पान नाही
खेड्याची हे वस्ती बाई !
सुपारी आली अंगा
झाड लवंगाचे सांगा !
जन्मला बाळ मोती !
घालीन मी त्याच्या हाती !

---

६८. मंजुळ पायी बाजा !

कसा वाटेनं चालला
हातच्या रुमालानं
धावे दुडदुडा पायी
हाती पायी कडेतोडे
बाई ! टीकाठुशी खाली
बाळ राजस छकुला
दिसे लोकाचं लेकरू
माहा राजस छबडा
रोज लोकाचं लेकरू
बाळ राजसा रे ! गल्ली

बाई ! माहा राजाराम
डोईचा पुसा घाम
गळ्यामंधी कंठी गोफ
लाडका गुणाचा लेक
सरी बाईचा आकडा
मधे ताईत फाकडा !
जसं बिंदीचं[1] खापर !
सर मोत्यांचा टपोर !
खेळते कूपकाटी
झाडते मी तुह्यासाठी !

---

१ रस्त्यावरचे

बाळाचे आले डोळे डोळ्याला लाली मोठी
भरीन काजळ हाती लावीन मी अफू तुटी !
"बाळराज बाळराज" हाक मारते कन्हाची
सख्या हरी रे ! सोनुल्या ! कुठ खेळा गुंतलासी
पायी तोड्या पैंजणाचा लागे गोड नाद काना
घरी चौकात रांगता लाडका राजस राणा !
ठवू दळणाची पाटी लपवूनी कोणीकडे !
घरभर बाळ माहे हिंडे बाई ! चोहीकडे !
हाती पायी कडे तोडे खुले कानांत गोखरू
डोळे मोडून हासते कसे लाडाचे लेकरू
काळे डोईवर बाल कसे माह्या लाडक्याचे !
बाळ झोपताना गात झाकते पलंगाचे !
काळे लंबे लंब बाल उभे बालाचे आकडे
टक लावून पाहू मी किती त्याच्या तोंडाकडे !
आंगड्या टोपऱ्याचा करीन बाळाला जामा[1]
रुमाल खिडक्याचा आणल भावाचा मामा !
रोज बाळाला सुखाची लागते झोप मोठी
नांदे वाड्यात भरल्या लाडका लखपती !
कसा वाटेनं चालला डोलत हा गणराजा
वाजते पैंजणाचा मंजुळ पायी वाजा !

---

१ पोषाख

६९. पहिल्यानं गरवार !

पहिल्यानं गरवार[1] म्हणते कां बाई "नाही"
हिच्या पाऊलाची खूण देते कंबर ही गाही !
पहिल्यानं गरवार नाकी नथनीचा झोक !
भरतार गुलहौशी लावी बुगडीला रोख !
पहिल्यानं गरवार मराठ मोळा लेणं
दंडाला बाजूबंद हाती गुलाबी काकण !
पहिल्यानं गरवार सासू करते बाहुणा
धनी चतूर शाहणा ठेवे लिहून महिना !
पहिल्यानं गरवार दिसे तोंडावर लाली
पुसे बाई ! भरतार "कोण्या महिन्याले न्हाली !"
पहिल्यानं गरवार अन्नाचा येते वास
भरतार गुलहौशी दारी लावला गुलबास
पहिल्यानं गरवार बसे अन्नाची कावशी[2]
भरतार तिचा हौशी लावे अंगणी तुळसी !
पहिल्यानं गरवार मन्सा[3] खाण्यावर नाही
पुरवतो भरतार नऊ महिने मिठाई !
पहिल्यानं गरवार येती अन्नाच्या हुलका
गेला भरतार बाई ! दूर पानांचे मुलखा !
पहिल्यानं गरवार मागे आंबट चिबट
अंगोणीनं भरतार तोडे पिकलं कवठ

---

१ गर्भार २ किळस ३ मनीषा, इच्छा

पहिल्यानं गरवार महिना झाला दीड
गोड आंब्याचे शेंदरी मागते खाऊ पाड !
पहिल्यानं गरवार मागते साखर निंबू
गेला बागेत पुण्याच्या तिचा भरतार शंभू !
पहिल्यानं गरवार खाऊ वाटते पोपई
भरतार ठायी ठायी बागा हिंडवी शिपाई !
पहिल्यानं गरवार लेऊ वाटे उदा खण !
बाई ! भुजीवर डाव्या कसे शोभे विंद्रावन !
पहिल्यानं गरवार घरी राणीचा सोहळा
गडी पुसे गडियाला "का रे ! गड्या ! तू पिवळा" !
पहिल्यानं गरवार महिने नऊ बरे गेले
गरवारीच्या गादीचे देव खाली उतरले !
पहिल्यानं गरवार महिने नऊ नवाकडे
शेवट निभावणे दिवस देवाकडे !

---

७०. काय वहिनी ! मनात !

नार संपतीची मोठी चाले वहिनी तोऱ्याने
भरजरीचा पदर वर उडतो वाऱ्याने !
नथ नाकातली बाई ! नाकाला झाली भारी !
नका वहिनी ! लावू हे गडे ! सरजे मोहरी[1] ?

---

१ प्रकार विशष

नाकाच्यां नथनीचा आखूड झाला दांडा
नथ शोभली वहिनी ! तुमच्या गोऱ्या तोंडा !
सोन कुसुंबी शालूचा आटा नवा उकलला !
वहिनी ! पहा दारी सडा लवंगाचा झाला !
गोड बोलका भाऊजी माही वहिनी प्रीतीची
कशी राघोला दंडते[1] मैना राघोच्या तोलाची !
वर नजर करोनी पाहता का रांगू रांगू
गावाला गेले दादा वहिनी ! किती सांगू ?
घामानं गिलगिली बंधुरायाची रजई
घाला आंगणात वाळू नका उभ्या राहू बाई !
झाडा आंगण साजरे बाई ! काडी कचऱ्याचे
लाडा कौतुकाचा माहा भासा[2] आंगणात नाचे !
नका खांद्यावर शेव[3] वहिनी हा असा टाकू
थट्टेल बंधू येता लागलना घरी टोकू !
जरीचा धोतरजोडा नका करू बाई ! दांडी
बंधू दिवाणाची माह्या मोठ्याच्या शेजी[4] मांडी!
वहिनी धुते धुणं दूर पदर फेकून !
रंगेल बंधू कसा डोळे झाकते मागून
नाही रंगारीण बाई ! रंग तुहा गे ! साधला
शालू वहिनीचा माह्या नाही गादला[5] निघाला !
गावांच्या चावडीत बाई ! ओळी ओळी वाजा
वर माहा बंधुराजा भाऊ वळणीत तुझा !

---

१ शोभते २ भाचा ३ पदर ४ शेजारी
५ मळलेला

बंधू तुमचा वहिनी ! पाहा गोंधळ्याची कळा !
आला फार दिसा घाला माळ कवड्याची गळां !
बारीक पांढरं पीठ कसं माझ्या मथुरेचं !
करते वसरी ताट बंधुराज चातुराचं !
जाई मोगऱ्याच्या कळ्या लाल भरजरी शेल्या
सांगा वहिनी ! तुम्हाला गुफता ह्या कशा आल्या ?
नथ नाकात तुमच्या सरजे दूर दूर !
पाहा आरशात रूप गुलाबी खुले नूर !
दंग दंडावर चोळी लेते वहिनी बुट्यांची
लाल चमक बिजली राणी माझ्या केवड्याची !
काळे लंबी लंबी बाल लावता हे किती तेल ?
वेणी गुंतली वहिनी सांगा कोण उकलंल ?
नाचणी नाचयेते बाई ! एका पायावर !
वहिनी ! मोडे डोळा कशी माझ्या बंधूवर !
रूळे शिंदेशाही तोडे वहिनी ! माझी लेते
पायाला जड जाता चालताना लचकते !
डुले हौसीच्या कानात सोनियाचे कर्णफूल
डोल डोलते कसे हे बुगडीच्या खाली डूल !
छत आरसे बिलोरी महाल लाल रंग !
शेज फुलांची जाईच्या ! आत छपर पलंग !
जळे पितळी कंदील झगझगे लाल वात !
वाट कोणाची पाहता काय वहिनी ! मनात ?

---

७१. मैनाचे ओले केस !

जावई पाटील   आपले होय कोण
नातं लावते मालन
जावई पाटील   पूत मायेचे पंडीत
लेक माही चंद्रज्योत !
जावई पाटील   बाई ! कंठीचे पदक
लेक मालन अधिक !
जावई पाटील   कंठीचे रुद्रमणी
लेक माही हिरकणी !
जावई पाटील   चांदाचे गुरुभाऊ
रूप चांदणीला बहू !
जावई पाटील   लाल रेशमाचा गोळा
मैना माही सवा तोळा
जावई पाटील   रत्नमालेचे माणिक
जाई तुऱ्याला अधिक
जावई पाटील   बाई ! सुरतेला तेज
चंद्रावाणी माही बीज !
जावई पाटील   शोभे सुरत सावळी
मैना मोहोर पिवळी !
जावई पाटील   माही लाडकी यमुना
उभी सडच्याच्या अंगणा !
जावई पाटील   सोन्याचा पानपुडा
लाडकी देते विडा !

जावई पाटील पलंग पितळी गात
मैनाचा पडे हात !
जावई पाटील उशी जाईच्या फुलांची
धार डोयीं अत्तराची !
जावई पाटील उशीचा झाला नास !
मैनाचे ओले केस !

---

७२. फूल वाहते नाजुक !

राजामधे राज करी काळी गळसरी राज
कपाळी कुंकू लाल चढवते कसे तेज
बाई ! सर्व लेणं लेली लेली सेवाच्या[1] आडून
कुंकू कपाळाचं लाल दिसे ठळक दुरून !
बाई ! सर्व लेणं लेली लेली लसण्या ताईत
कुंकू कपाळीचं लाल साऱ्या लेण्यांचा नाईक
माह्या सोनेरी चुडयाचा घाट कोणाला येणार
माहे देव नारायण इंद्रसभेचे सोनार
माह्या पिवळ्या चुडयाचं सोनं कसं शिवराई
बारा पालखीला भोई आत मानाचा देसाई
सासू बाईचा कुसवा कसा निघाला चांगला
माह्या कपाळाचं कुंकू राजा रहीस[2] शोभला !

---

१ पदराच्या २ घराणेदार

सासूबाईचा दह्यानं हात भरला घरात
माह्चा चुडयाच्या सोन्याचा उजेड महालात !
माह्चा चुडियाचं सोनं चांगलं बावनकशी
देव विठोबा पाहून बांधलं पदरी खुशी !
माह्चा चुडियाचं सोनं कसं बाई ! नालबंदी !
वाळूचा महादेव केली पूजा पानामंदी !
कपाळी लेली कुंकू सारं कपाळ झाकलं
नाव हरीचं टाकलं पाप पदरी लपलं !
बाई ! राजामधे राज राज भ्रताराचं भोळं
कुंकू आताराचं कोरं चिन्यांचा मोकळा घोळ
सर्व लेणं लेली लेली गळ्यात सारजा
लाल कपाळाचे कुंकू लेण्यांचा सर्व्या[1] राजा !

* * *

बाई ! भ्रताराचे राजीं मोठं भ्रताराचं सुख
पिंडीवर शंकराच्या फूल वाहते नाजुक !

---

७३. राजा कसा भुलवला ?

बारीण बहिणाबाई ! हातीं पान दे मोजून
हिरा बसला शेजून !
बारीण बहिणाबाई ! उघड तू झोपा ताटी
सखा उभा पानांसाठी !

---

१ सर्व

बारीण बहिणाबाई ! पानांच्या या काढ शिरा
लाल गंभीराच्या कोरा !
बारीण बहिणाबाई ! पानांचे ग ! तोंड देठ
लाल मदनाचे ओठ !
बारीण बहिणाबाई ! पानांचा ग ! पुडा बांध
गावाला निघाला चांद !
बारीण बहिणाबाई ! पानांचा काढ डाला
भारी गिऱ्हाईक आला !
बारीण बहिणाबाई ! पान निवड बंगला
विडा रंगू दे चांगला !
बारीण बहिणाबाई ! तुहे नवतीचे पान
तोंड रंगते खाऊन !
बारीण बहिणाबाई ! नको चौकात तू जाऊ
पानांचा नास बहू !
बारीण बहिणाबाई ! मोज आकड्याचे पानं
पाहा दारात मोहन !
बारीण बहिणाबाई ! बांध पान बेगीबेगी
घोडी उभी ग ! सारंगी !
बारीण बहिणाबाई ! तुहृया पानांची आवड
केली बाऱ्याची सावड[1] !
बारीण बहिणाबाई पान खाऊन पैशाचे
तोंड रंगू दे हौशाचे !

---

१ हिस्सेदारी

बारीण बहिणाबाई ! सांग कुठं तुहा वाडा
रंगू दे ग ! दात दाढा !
बारीण बहिणाबाई ! पानांचा तू भाव सोड
बोल जरा मशी गोड !
बारीण बहिणाबाई ! सांग कोणा पाहसी
पान मोजता भुलसी !

* * *

बाई ! साजरी सुंदर कोण बारियाची मुला[1] !
पानांच्या ग ! विडघामंदी राजा कसा भुलवला !

---

७४. लाल कुसुंबी पागोटी !

लाल कुसुंबी पागोटी शिरी पेचाची बांधली
लखलखीत चांदणी शुक्राची का उगवली ?
लाल कुसुंबी पागोटी बांधणी शिंदेशाही
दंडे[2] बाणा मोंगलाई सखा मानाचा देसाई !
लाल कुसुंबी पागोटी बांधली आळागोळा
खुले मामाजीची निळा वान सावळा शोभला
लाल अंगरखा अंगी पायांत दाटे जोडा
गुणाचा साजण मोठा गोड साखरेचा पुडा !
कमरेला तरवार बाई ! पाठीवर ढाल
घोडचाची राऊताच्या तुरकी कशी चाल !

---

१ मुलगी २ शोभे

रेशीमकाठी जोडा कसं पाहुणं रोखाचं
बाई ! चालणं टीपीचं[1] काय सांगू राजसाचं
सखा रोज धुतो अंग तांब्याच्या गंगाळात
रुइफुली जरीकाठी मागे धोतर हातात !
शोभे हत्त्याच्या[2] मस्तकी सोन्याचं पिंपळपान
वर राजबिंडा सखा कसा चालला बसून !
बाई ! मोठे मोठे डोळे ! निळ्या आरशाचे भिंग
सखा चालता थाटात कचेरी उभी दंग !
किती मोठे मोठे डोळे भिवया काळ्या रुंद
खुले कपाळी सख्याच्या केशरी लाल गंध !
गळ्यात कंठी गोफ कानात भीकबाळी
बाई ! माझ्या सरदारा शोभली तालेवारी !
मऊ गादीवर उशी शाल लाल पांघरासी
राघो गोड बोलायासी सखा शेजी गुलहौसी !
पिकले पान रोज खातो पलंगी बसून
रंगतो मुखी विडा साजणी ! प्रीतीगुणं !
कवळ्या तोंडावरी झाला मुरुमांचा सडा
कसा फुलला केवडा सुगंधी वेलदोडा !

* * *

बाई ! फुटली बांगडी हाती टिचला बिल्लोर
सख्याची ग ! भरज्वानी जसा आंब्याचा फुलोर

---

१ शिस्तीनं २ हत्तीच्या

७५. उभ्या मांडवाचे दारी !

उभ्या मांडवाचे दारी बोहले सवाहात
लाल झालरी छताला शोभे कारंजे मधात !
उभ्या मांडवाचे दारी नुपर[1] गेल्या डेळी
मामा आणुनी हातांनी लावतो हिरव्या केळी !
उभ्या मांडवाचे दारी अपुरा झाला जांबा[2]
मामा तोडून हातांनी झाकतो वरून आंबा !
उभ्या मांडवाचे दारी नाही न्हात न्हाणोऱ्यात
नोटच्याच्या नवरदेव मागे कंठी गंगाळात
उभ्या मांडवाचे दारी रथाला लावा हात
सवासणी पाचजणी नवरा काशीनाथ !
उभ्या मांडवाचे दारी आपण हातोहाती
टाकू बोहल्याचे पेंड येतील मामाजी राती
उभ्या मांडवाचे दारी फशा लवतील भुजा
दिसी लगनाच्या मामा राहील मागोनी उभा !
उभ्या मांडवाचे दारी होतील वऱ्हाडी जमा
दिसो तांबुळाच्या हाती घालील उसंगी मामा !
उभ्या मांडवाचे दारी झोड अहेराची झाली
सुटली बंधूची गाडी सोडली पिवळी बाली !
उभ्या मांडवाचे दारी रांगोळी जागोजागी
मानाच्या पाहा उभ्या वरमाया दोघीतिघी !

---

१ उण्या २ जांभळीची डाहाळे

उभ्या मांडवाचे दारी — कुणी रांगोळी काढली
रत्नांचा हाती चुडा — पाहा वरमाय लेली !
उभ्या मांडवाचे दारी — कोण घडी घडी नाहे !
माय नवऱ्याची मानी — मान चौरंगाचा पाहे !
उभ्या मांडवाचे दारी — वर फडकला झेंडा !
नेसली नवरी साडा — पुसते ब्राह्मणवाडा !
उभ्या मांडवाचे दारी — चिखल कां दाट झाला
तांब्याच्या गंगाळात — बाप नोवऱ्याचा न्हाला !
उभ्या मांडवाचे दारी — खेळते उभ्या गल्लीं
पिवळी कन्या केली — लाडाची उजवली !
उभ्या मांडवाचे दारी — हातनळे भुईनळे !
वरमायेचे चालले — मानापानांचे सोहळे !
उभ्या मांडवाचे दारी — चंद्रज्योत उजळली
कोण पाय धुण्यासाठी — मानाची उभी केली ?
उभ्या मांडवाचे दारी — मामा नवरीचा कोण ?
कानी मुडक्याचं सोनं — लाल पागोटी बांधून !
उभ्या मांडवाचे दारी — गर्जती मंगल मूर्ती
ऐक लाडके ! तूं कानीं — जोडा जन्माचा संगती !
उभ्या मांडवाचे दारी — नाही समईची चाड !
पडे नवऱ्या मुलीचा — चंद्रज्योतीचा उजेड !

७६. माह्या आईनं न्हाणलं !

माह्या आईनं न्हाणलं   कसं केसोकेसी लोणी
सारी उकलली वेणी   गेला वास द्वारकोणी !
घरी पाच गंगाळानं   आत आईनं न्हाणलं
पाणी वेशीला टेकलं   करी नगरी नवल !
उभ्या चिंचोची साउली   चिंचोच्या ते बरोबर
काय माउलीची सर   करंल ते सावतर[1] ?
बाई ! चिंचीची साउली   राहे चिंचोच्या पुरती
सग्या[2] माउलीची सर   कशी करंल चुलती !
कधी डोईभर नाडा   घालते का भावजई
सर जेवणाचे ठायी   काशीची त्या येत नाही !
मला मावशीपरीस   माही माउली अधीक
आहे मायबाई माही   शुद्ध गंगेचे उदक !
सर माउलीची माह्या   कशी करंल मावशी
पंढरपुरी खण   चोळी होईना पुरेशी !
माय म्हणता मायेशी   ओठाला ओठ भिडे !
मावशी म्हणताना   अंतर ते किती पडे
माया मायेच्या इतकी   कोणा कधी येत नाही
पाण्याचा तो थांग नाही   भरे समुंदर[3] बाई !
चोळी आंगातली माह्या   फाटताना भुजावर
चाटच्याच्या गंजीवर[4]   धावे काशीची नजर !

---

१ सावत्र   २ सख्या   ३ समुद्र   ४ कापडाच्य दुकानावर

हिरव्या काळ्या चोळ्या धाडते वरच्यावर
माउली माही काशी भरल्या पेवल्या चार !
हिरव्या न् काळ्या चोळ्या जरीकाठी रेशमाच्या
किती लेवू मोजणीच्या माह्या माता सजणीच्या !
माउली माही धाडे सुपारी लवंगा दोडे
गोफांचे ते करदोडे कसे नवे नवे नाडे !
गंगाजमनी धडीची शिवे माय माही चोळी
बाई ! भुजोवर डाव्या कशी काढली मासोळी !
गोड जेवण जेवली माह्या न [illegible] ताटी
भरल्या काठोकाठ दह्यादुधाच्या ग वाटी !
जेवण जेवताना टाके भात [illegible] र तूप
माह्या जेवणाची टूक सारी क [illegible] ला ठाऊक !
जेवली मी पोटभर दहीभात [illegible] लवला
आत्मा माउलीनं माहा पुरा बाई ! निववला !
कशी जेवण जेवली गूळ मांड शिरापुरी
वाटया मांडल्या दोहिरी ताटाच्या हारोहारी !
मायबाई ! तुह्या घरी केलं राज रावणाचं
पडलं म्या नाही ताट उचललं जेवणाचं !
घरी मायबाई ! तुह्या सुखाचा ह [illegible] गेला जीव
घरी पराव्याचे किती लागे बाप [illegible] चं भेव[१] !
सदा रोजीच उसणं आणलं ते [illegible] सं देणं
माहया काशीचं उसणं नित आड [illegible] ा मापानं !

---

१ [illegible]

भूक लागता पोटाला हिंडीन सारा गाव
कोण काशीच्या वेगळं मले[1] म्हणणार जेव !
गणगोतांनी भरून मायेबीना सारा गाव
कंठ पाण्यानं सुकता घेते विहिरीची धाव !
आंब्याची आंबराई पिकून होताना सडा
जीव माउलीचा वेडा म्हणे "पोरीला गाडी धाडा"
बाई ! उचकी लागली पिता पाणी नाही गेली
याद माउलीनं केली नाही मला विसरली !
जन्मली मी तुह्या पोटी कशी म्हणू तू ओंगळ
गंगेपरीस निर्मळ तू ग केळी मी कंबळ !
घेतला म्या जन्म तुहचा शुद्ध केळीच्या कपाटी
थोर बावाजीच्या माहचा राज–इंद्राच्या त्या पोटी !

---

७७. सासऱ्याला जाता !

सासऱ्याला जाता हात गळ्यात घालते
खांब गाडीचा धरते मैना लाडाची रडते !
सासऱ्याला जाता गणागोताची मालन !
भेटी–भलाईनं सारा गेला दिवस कलून !
सासऱ्याला जाता वर ओलांडते माथा
जोडते दोन्ही हात आपल्या साऱ्या गोता

---

१ मला

सासऱ्याला जाता नको रडू फुसू फुसू
सुजले रडून डोळे किती शालीनं मी पुसू ?
सासऱ्याला जाता दाट चिल्हाटीचं बन
दोन्ही रस्त्याच्या बाजूनं शाल घेनं[1] आवरून !
सासऱ्याला जाता बोरी भराटी बाभूळ
गाडी बुरख्याची लाल नवी पडदी फाटंल !
सासऱ्याला जाता बाई ! गाडी उभी केली
भेटीला उतरली मैना पाया लागू आली
सासऱ्याला जाता नका " राहा " म्हणू कोणी
सासूचा सासुरवास ! येते हृदय भरोनी !
सासऱ्याला जाता सारे मागेपुढे लोक
भावाला मैना एक नाही आनंदाचं सुख ?
सासऱ्याला जाता सदा येते न माहेरा
घाला न्हाऊ लाडकीला ताट लाडवाचे करा !
सासऱ्याला जाता सासुरवास फेडा
साळीच्या भातावर बत्तासे गोड फोडा
सासऱ्याला जाता रडतं कां सांग तरी ?
पाठीचा बंधुराजा देतो तुला धूरकरी !
सासऱ्याला जाता मोठी ठकाऱ्याची[2] तानी !
आसू पुसा नेतराची सोडा लुगड्याची चिणी

---

१ घेई २ ठसकाऱ्याची

सासऱ्याला जाता लागंल तोंडाला ऊन
न्हाणा गाडी साउलीनं केळीच्या बनातून !

* * *

सासऱ्याला जाता मैना मुळूमुळू रडे !
बाहे बाई तोंडाकडे धकली गाडी पुढे !

---

७८. सूर्या डोलला दिवसा !

सख्या[1] भ्रताराचं सुख सांगताना देवदारी
पाची पांडवाची सभा बसवीन मी सामोरी
मारे हाक सखा रोज पाणी पिण्याच्या मिषानं
म्हणे गोडीगुलाबीनं " मोहना ! पाणी आण "
धूता गंगाळात अंग फिरे चकार नजर !
पुसे " कुठं मैना नार झालं पाणी थडगार ! "
पुसे आवड एकांती हात गळ्यात घालोनी
म्हणे " आणू का पिंजेची[2] बोल नथ मैनाराणी ! "
हौस पुसता भ्रतार " काय साजणी ! मनाची "
टीक ठशाची निंबोणी चाळ सांगते सर्ज्याची !
केली भ्रताराच्या राजी लेण्याची म्या सारी खुशी
गोट घाटल्या सोन्याच्या गळसरी खाली ठुशी !
नाही भ्रताराच्या राजी उरली लेण्याची गोडी
माळ पुतळ्याची गळा सरी खालती दुलडी !

---

१ प्रेमळ २ पिंजरीची

काय काय सांगू बाई ! लेण्याची माझ्या शोभा
तोडे शिंदेशाही पायीं खाली त्याच्या पायजिबा !
राहू दिला नाही गळा कसा बाई ! माझ्या पैस
फिटली लेण्याची हौस उरला नाही सोस !
सख्या भ्रताराचं सुख सांगू कोणापाशी रामा
येता लाडक्याचा मामा सुख सांगीन विसामा !
येता बाहेरून पुसे "मनमोहना ना दिसे !"
कशी बोलू एकाएकी घरी वडील माणसे !
पाय टाकता दारात म्हणे "विड्याचा खोळंबा !
कुठं पळाली बालंबा प्रीतीची माझी रंभा ?"
म्हणे "आल्या गाई घरी मालन कुठं गेली ?"
चतुर सासू बोले "तेल नंदादीपा घाली !"
येतो साडसूड आत हातीं लोटून कवाड
"पानाला लाव चुना" म्हणे 'सुपारी फोड"
रोज काकणाचा हात भ्रताराच्या उशाखाली !
लागते प्रीतीची झोप सख्याच्या रंगमहाली !
राज भ्रताराचं सुखी केलं कसं साधंभोळ
रोज जरीचं पातळ नेसली मी पायघोळ !
गोड भ्रताराचं सुख राती सांगता अगणी
हासे नाजुक चांदणी तारा तुटला गगनी !
गोड भ्रताराच सुख सांगताना येता जाता
भर दिवसा डोलला वर सूर्या पाणी पिता

७९. उदार सतीं जीवा !

साडी चोळी रुक्मिणीला
सत्यभामेला दोरवा[1]
अंगणी तुळसाबाई
थंड पाण्याचा गारवा !
तुही तुळसा माउली !
जोवर ग ! ओली माती
रामाच्या पूजेसाठी
तोडल्या मंजुळा राती !
पाला कवळा हिरवा
गळता पिवळा रस
गोड चांगुलपणाला
देव कृष्ण तुह्या खुश !
बिचारी तुळसाबाई
झिजून होता खोड !
देव विठोबानं केलं
बसाया तिचं पिढं
होता तुळसाबाईच्या
वाळून सनकाडचा !
देव विठोबाच्या पहा
चालल्या मंदिरी गाडचा !
तुळसा मायबाई !
नका हिंडू रानोवनी
जागा पित्याच्या अंगणी
ओटचाच्या ब्रिंदाबनी[2] !

*　*　*

सुखाचं घरदार
दुःखाचा बाप राजा
टाके हातांनी निदानी
वैद्याच्या घरी बाजा !
सारं सुखाचं सासर
दुःखाचा बाप भला
खांद्याचा नवा शेला
देऊ वैदूराया केला
सुखाची सासूबाई !
दुःखाची मायबाई
वैद्याच्या हिंडे गावी
उन्हापावसात पायी !

*　*　*

संसाराची हरिकथा
सांगताना देवदारी
कोण ऐकणार कानी
सभा सारी पाठमोरी !

---

१ सुती, साधे कापड　२ वृंदावनी

जगी हासून बोलून संसार केला गोड
कोण जाणते चतूर सले अंतरात फोड !
लेली हासून बोलून कपाळभर कुंकू
माहे अंतरीचे दुख कोण जाणू गेली सखू !

* * *

मुक्या अस्तुरीची निंदा करू नको रे ! पुरुषा !
आपल्या मनामंदी नार जळून कोळसा !
करते अस्तुरी ताट आपल्या इमानानं
पुरुष कां बेइमान गाय अस्तुरीचं उणं
सोळा सहस्र गोपीगण येतो भोगूनही शाही
अस्तुरी देते गाही पती माहे तसे नाही !
गोड साखरेचा पुडा लाल मुंग्यांनी वेढला
चालत्या प्रीतीमंदी कसा बिघाड पाडला !
चोळी अंगातली माही फाटून झाली चिंधी
गाईच्या कळपामंदी माहा आनंदाचा नंदी !
पाखरू राजहंस पिता पाणी निचंतीनं
कावळ्या कुचिदान दिलं तळं डहुळून !
सुटली वाराधुंद झाडाला नाही पान
जगलच्या पाखराचं उडालं बाई ! मन !
पाखरू राजहंस मोत्याचा चारा चरे
कोणा ठाऊक मनात संगतीसाठी झुरे !
साहू घडीघडी बोल किती विखाहुनी कडू
साजणी बाई ! माहे किती सांग मन मोडू

पिकले वृंदावन खाउशा होते मन
घोळताना साखरेत नाही जात कडूपण !
कसा वणवा लागला साऱ्या जंगलच्या तणा
भडकली आग पोटी किती समजाऊ मना
जात अस्तुरीची गाय जळे हाती तिच्या दिवा !
सती समज पुरुषा ! उदार आपल्या जीवा !

---

८०. टांगा अंगणी बंगई !

आलं पहिल्यानं न्हाण हिरव्या ग ! साडीवर
गुंफा सोनेरी मखर
आलं पहिल्यानं न्हाणं बाई ! कसं नेणतीला
नाही फूल शेवंतीला !
आलं पहिल्यानं न्हाण करा वसरीत जागा
दूर उभी चंद्रभागा !
आलं पहिल्यानं न्हाण नका करू गाजावाजा
सखा नेणता ग माझा !
आलं पहिल्यानं न्हाण सांगून धाडा बाई !
गोड खव्याची मिठाई
आलं पहिल्यानं न्हाण घरी बोलवा कासार
भरा चुडा दाणेदार !
आलं पहिल्यानं न्हाण सांगा बाई ! पेटकरा[1]
साज तुरियाला करा

---

१ पटवेकऱ्याला

आलं पहिल्यानं न्हाण   साडी पिवळी जरीची
चोळी शेवंती-फुलाची
आलं पहिल्यानं न्हाण   लावा मखराला जाळी
काढा रंगीत रांगोळी !
आलं शुभ घडी न्हाण   करा ऋतुशांती बाई !
टांगा अंगणी बंगई !

---

८१. हासत सखा उभा !

पहिल्यानं आलं न्हाण   मैना एकुलती एक
लाडा कौतुकाची लेक
पहिल्यानं आलं न्हाण   दारी वाजंत्र्याचा ताफा
झाला कसाराला नफा !
पहिल्यानं आलं न्हाण   बसवा शोभनी रंभा
करा बाई ! सारी शोभा !
पहिल्यानं आलं न्हाण   दारी सनई मंजुळ
घाला ओटीत नारळ
पहिल्यानं आलं न्हाण   करा सोवळा साजरा
गुंफा केळीनं न्हाणोरा
पहिल्यानं आलं न्हाण   फेडा हौस पुरी बाई !
आणा बाळी पुणेशाही !
पहिल्यानं आलं न्हाण   अंगी चोळीचं घ्या माप
पितांबर मोरछाप !

पहिल्यानं आलं न्हाण घाला खाऊ गोड मेवा
ओले अंजीर बोलवा
पहिल्यानं आलं न्हाण उटी हळदीची अंगा
मांडा घरात चौरंगा
पहिल्यानं आलं न्हाण करा बाई ! सारवण
लाल खोलीच गंधानं
पहिल्यानं आलं न्हाण मसूर तांबडा रंग
चांदवा द्या वर तंग
पहिल्यानं आलं न्हाण सुटे अत्तराची हवा
पलंग पितळी नवा !
पहिल्यानं आलं न्हाण घाला न्हाऊ सोडा वेणी
हौस पुरवा साजणी !
पहिल्यानं आलं न्हाण मखर देते शोभा
हासत सखा उभा !

---

८२. नाव घे न्हाणकरिणी !

पहिल्यानं आलं न्हाण नका करू उतावळी !
बारा वर्षाची पुतळी !
पहिल्यानं आलं न्हाण चला पाहू कौतुकाला
दोघे बसले नहाला
पहिल्यानं आलं न्हाण आली कौतुकाची वेळ
घाला ओटीत नारळ

पहिल्यानं आलं न्हाण नको लाजू सख्या ! मनी
आम्ही तुहचा रे ! ब्रहिणी !
पहिल्यानं आलं न्हाण बाळराज नागपुरी
सांगा साडी भरजरी
पहिल्यानं आलं न्हाण सासूसासऱ्याला खुशी
पातळ बोलवा वेशी !
पहिल्यानं आलं न्हाण नंदेला लगबग
फुलोरा खोऊ लाग
पहिल्यानं आलं न्हाण ज्योत कंदिलाची लाल
शेजी गुलाबाचे फूल !
पहिल्यानं आलं न्हाण आरसे मखरा लावा
वर गुलाबी चांदवा !
पहिल्यानं आलं न्हाण हौशी आहे कसा देर
लावे मखराला मोर !
पहिल्यानं आलं न्हाण लावा मखराला मोती
रंगेल पुरा पती
पहिल्यानं आलं न्हाण चोळी हिरवी स्वस्तिक
मोठ नंदेला कौतुक
पहिल्यानं आलं न्हाण शेजी झाले पुष्प दाट
रुततील कळ्या देठ !
पहिल्यानं आलं न्हाण शेजी झाले पुष्प थोडे
माहेरा निरोप धाडे
पहिल्यानं आलं न्हाण गाणं सरलं साजणी !
नाव घे न्हाणकरिणी !

८३. डोळे वाटेकडे राहे !

बाई ! पहिल्या दिवशी घरी बोलवा ब्राम्हण
हाती पंचांग घेऊन
लावा दुसऱ्या दिवशी आंगा हळद चोखट
टाका चवरंग पाट
बाई ! तिसऱ्या दिवशी चोरून घाला पाणी
करा आत तेलफणी
धाडा चवथ्या दिवशी गाव-कसाराला विडा
हिरवा भरा चुडा
बाई ! पाचव्या दिवशी लिहा सोनाराला पत्र
घडवा फूलपात्र !
बाई ! सहाव्या दिवशी चौकात झाली दाटी
भरा नारळानं ओटी !
दिसी सातव्या दोड्यांनी भरा जरीची पिवशी
करा उभी पलंगाशी !
बाई ! आठव्या दिवशी उभी खिडकीशी पाहे
डोळे वाटेकडे राहे !

---

८४. उभे महादेव पारावती[१] !

बाई ! दळण दळते दळते मी पाच दाणे
झोपले पाळण्यात सोनुले बाळ ताने

---

१ पार्वती

दळण दळताना
रथ संसाराचा बाई !
नाही दळणकांडणा
ना१ पित्याजोला येते
दळताकांडताना
कार[1] अस्सलाची हात
सुपातले ओले गहू
कृष्णाचा जन्म झाला
दळण दळताना
माता साजणीचं माह्या
जाते हातांनी ओढते
कशी कलिज्याची माही
ओढत नाही मला
जाते माह्या माउलीला
जाते घागऱ्याचे बाई !
समोरच्या वसरीत
जाते ओढते बाई ! मी
माता कामिनीचं माह्या
जाते मी ओढते बाई !
माह्या माऊलीच्या मला
जाते मी ओढते बाई !
मणगटी माउलीचे
नवसूतर[2] ते दूध
झाली म्हणून मी आज

हाताला आले फोड
गेला कसा भारी जड !
रोज भगत रांधणा
थोर बहुत चंदना !
आसू गाळंल पापीण
जोडते पुण्यवान !
दळते हे कारणाला
गोकुळ अष्टमीला !
दडाला आले गोळे !
कस मन करवळे !
ओढता कां जड जाते
धावून हात देते !
जाते बाई ! एकलीला
घरी तिच्या बोलायाला
रोवते मी मंदिरात
जळे तेल कंदिलात !
मणगटाच्या हे नेटे
मोठं गडे ! दूध लाठे !
दोन्ही बोटाचे चिमटी
मोठ्या दुधाच्या हिंमती
आंग ओढता डोलते
दूध सारखं खेळते !
पेली बाई ! सरासरी !
माये ! तुह्या बरोबरी !

---

१ मुल.। २ नवीन

नवसूतर ते दूध कसून मी पेली पुरी
माये ! तानपणी तुह्या बसून ग ! मांडीवरी !
दूध माऊलीचं कसं गोड अमृताचा डोणा
पिऊ वाटे बाई ! किती तृप्ती मनाची होईना !
तुह्या अंगातली चोळी झाली आंगी माह्या तंग !
माउली ! मी ग ! तुही गोड चवळीची शेंग !
तुह्या अंगातली चोळी माह्या आंगाला होईना !
झाली मायबाई तुह्या बरोबरीची मी मेना !
दळण हे दळताना आंगाच्या झाल्या गंगा !
माय ग माउलीनं मला चारल्या ..वंगा !
नाही भंगत दळणा बाह्या माह्या लोखडाच्या
घुटी माउलीनं माह्या पाजल्या ग ! व्यखडाच्या

* * *

बाई ! दळण सरलं सरली सरस्वती !
उभे अंगणात पाहा महादेव पारावती !

---

८५. कोण्या शेवट गतीला !

देवा नारायणा ! साऱ्या दुनियेला तू पावसी
कसा झाला रे ! निष्ठूर सांग बापा ! माह्याविशी ?
दुबळेपण हे देवा ! जाईल का धीरीधीरी
कधी होईल शाहणा नेणता हा माहा हरी

माह्या दुब्ळेपणाची लाज वाटते जनाची
नको पाहू आता अंत इच्छा पुरव मनाची !
सारी दुबळेपणाची लाज गुंडाळते खोटी
देवा ! मनाने मोकळ्या सोडते पदरी गाठी !
मला दुबळेपणाचा अंदेशा हा पुरा आला
किती विटंबना देवा ! कसा डोळा रे ! लावला ?
आला दुबळेपणाचा तसा सांगू किती बहू
साता जन्माच्या दुस्माना नाचारी[1] तू नको देऊ
सुख सांगू काय कोणा सारे दुःखाचे उमाळे !
कठ दाटतो सांगता बोल तोंडी अडखळे !
किती तहान लागते पडे ओठाला कोरड
सांगू कसे पोटातले बोल निघेना रे ! धड
आपलं सुख दुःख काय सांगू कोणा रामा
नाही वाली दुबळ्याचा कोणी ऐकण्या रिकामा
पोट तोडती काबळे धीर धरू कोठवरी ?
जीव चालला रे ! धाव सांभाळ ये तोल हरी
माही सोसवत कळा जीवा सदा वनवास !
धरू कोठवरी आशा येतील मिन्याला घोस
नार संपतीची मानी संपत ते तिची तिला
तोंड टाकून बोलता खोंबे बाण काळजाला
फाटले हे दानखड[2] नाही अवजे[3] चुंबळ
आधार न मागंपुढं सांगू कोनाचं मी बळ ?

---

१ गरीबी २ तेसूंचे लुगडे ३ उपयोगाला येत

सती द्रौपदी गांजली सभेमंदी उभी केली
कृष्णाजी बांधवाने वस्त्रे तिला पुरवली !
सती द्रौपदी माईची हाती आतुडता निरी
मान देशाची चुनडी तुवा पुरवली हरी !
किटले हे रोज कान पोथ्या पुराण ऐकून
कसा माह्याविशीं कुठं निजला तो नारायण ?
भाऊ धर्माचा न कोणी नाही उभा कोणी बाप
कशी टाकली एकली काय पदरात पाप ?
अंगाला येतो घाम मुरे अंगात हा वैरी
शेवाच्या पदरानं कोण पुसंल भिवरी ?
घरी अंबाडीची भाजी बिनकणीची रांधते
कोण येऊन पाहते रोज उपाशी निजते !
काढते मी देवा ! रेती काळा फोडुनी खडक
फोड हाताचे पिकोनी लागे कुटता ठणक !
उडे आगाशी वावडी वारा तुफान सुटला !
आधार तुटका दोरा कोण्या शेवट गतीला ?

(समाप्त)

२८०८

REFBK-0022760

REFBK-0022760